ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

2

TOMUL 46

APRILIE – IUNIE

1995

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
- SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- SERIA ARTĂ PLASTICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA
- SÉRIE BEAUX-ARTS
THRACO-DACICA
STUDII ŞI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à: RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, Sector 1, P. O. Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 5103; 401-222 4126, Bucureşti, România; ORION INTERNATIONAL S.R.L., Şos. Olteniţei 35-37, Sect. 4, P.O. Box 61-170, Fax 401-312 2425; 401-634 7145, Tel. 401-634 6345, Bucureşti, România

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, 12076117, tel. 4103200,
P.O. Box 5-42 Bucureşti, România

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 46 **nr. 2** **aprilie – iunie 1995**

SUMAR

STUDII

DISCUŢII

MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

NOTE ARHEOLOGICE

NECROLOG

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 46 **N°. 2** **avril – juin 1995**

SOMMAIRE

FIGURINĂ DE LUT DE EPOCĂ LATÈNE CU CARACTER MAGIC DESCOPERITĂ LA POPEŞTI, JUD. GIURGIU

de NONA PALINCAŞ

Reprezentările antropo- şi zoomorfe din Latène-ul din Dacia au constituit obiectul mai multor articole din ultimii 60 de ani şi, de curând, al unui studiu cu caracter monografic [1]. O descoperire recentă, făcută în aşezarea de tip „dava" de la Popeşti, com. Mihăileşti, jud. Giurgiu, aduce o contribuţie nouă la această temă. Este vorba de o *figurină antropomorfă* de lut ars, spartă în timpul săpăturii (fig. 1). Este lucrată din pastă de calitate bună, cu nisip şi multe paiete de mică. Suprafaţa are slip, dar este poroasă şi aspră la pipăit, de culoare brun deschisă, cu tentă cenuşie. S-au putut restaura în parte capul şi cea mai mare parte a corpului, fără însă a afla legătura între cele două bucăţi. Mâinile şi picioarele erau redate prin proeminenţe foarte scurte. Tot astfel este redat şi sexul, masculin (judecând după lăţimea păstrată a piesei şi după scurtimea prelungirii ce completa redarea sexului, mi se pare cu totul improbabil ca această din urmă prelungire să fi reprezentat piciorul stâng). În miez încorporează un vârf de săgeată de fier, cu lama simplă, triunghiulară (apreciind după cât s-a putut vedea din ea) şi cu tub de înmănuşare deschis; piesa s-a rupt odată cu figurina şi n-a mai putut fi lipită. Vârful săgeţii ajungea până sub sex, lângă piciorul stâng. S-a putut observa în spărtură că în jurul piesei de fier lutul căpătase o culoare brun-cărămizie, iar în apropierea marginilor era brun-cenuşiu, ca şi suprafaţa figurinei. Corpul vârfului de săgeată era cuprins în întregime în lutul figurinei, vizibil fiind eventual doar vârful lamei în dreptul a ceea ce se presupune a fi redarea testicolelor (vezi reconstituirea, fig. 2). Dimensiuni păstrate: înălţimea corpului 5,1 cm; lăţimea max. 3,4 cm; înălţimea capului 2,5 cm; lăţimea 2,8 cm. Dimensiunile săgeţii: lungimea probabilă 7 cm; lăţimea la bază, aproximativ 2,4 cm. Dimensiunile iniţiale presupuse ale figurinei: lăţimea 8,8 cm; lăţimea la umeri 3,9 cm.

Piesa a fost găsită în secţiunea Σ/1990, la o adâncime de 0,70 m, corespunzând stratului al treilea a aşezării de tip „dava" (LT II3), deasupra unor dărâmături nivelate, ceea ce din punct de vedere cronologic ar presupune o dată în cadrul secolului I a. Chr., foarte probabil în prima sa jumătate [2].

[1] V. Sîrbu, *Credinţe şi practici funerare, religioase şi magice în lumea geto-dacilor*, Galaţi, 1993, cu catalogul descoperirilor şi bibliografie, p. 58–70, 110–125.

[2] Denumirea straturilor din aşezarea de la Popeşti a fost expusă de A. Vulpe, CercArhMNIR 10,1994 (sub tipar), sigla LT II desemnând nivelurile locuirii de tip „dava". Tipul vârfului de săgeată este frecvent întâlnit în Dacia (I. Glodariu/E. Iaroslavschi, *Civilizaţia fierului la daci*, Cluj, 1979, p. 135 urm., fig. 68/15,20) şi, în multe exemplare, chiar la Popeşti: R. Vulpe, Materiale, 6, 1959, p. 314, fig. 13/4–6; din păcate reconstituirea exactă a tipului nu este posibilă; din resturile păstrate se poate deduce că a avut baza frunzei dreaptă (v. fig. 2).

SCIVA, tomul 46, nr. 2, Bucureşti, aprilie-iunie 1995, p. 93–104

Figurinele de lut sunt piese larg răspândite în aria carpato-dunăreană, până în prezent fiind cunoscute peste 260 de exemplare [3]. Tipologic, piesa noastră este mai apropiată de cele încadrate de V. Sîrbu în grupa a IV-a. Caracteristica sa esenţială o reprezintă însă săgeata cuprinsă în corpul figurinei; corpul a fost

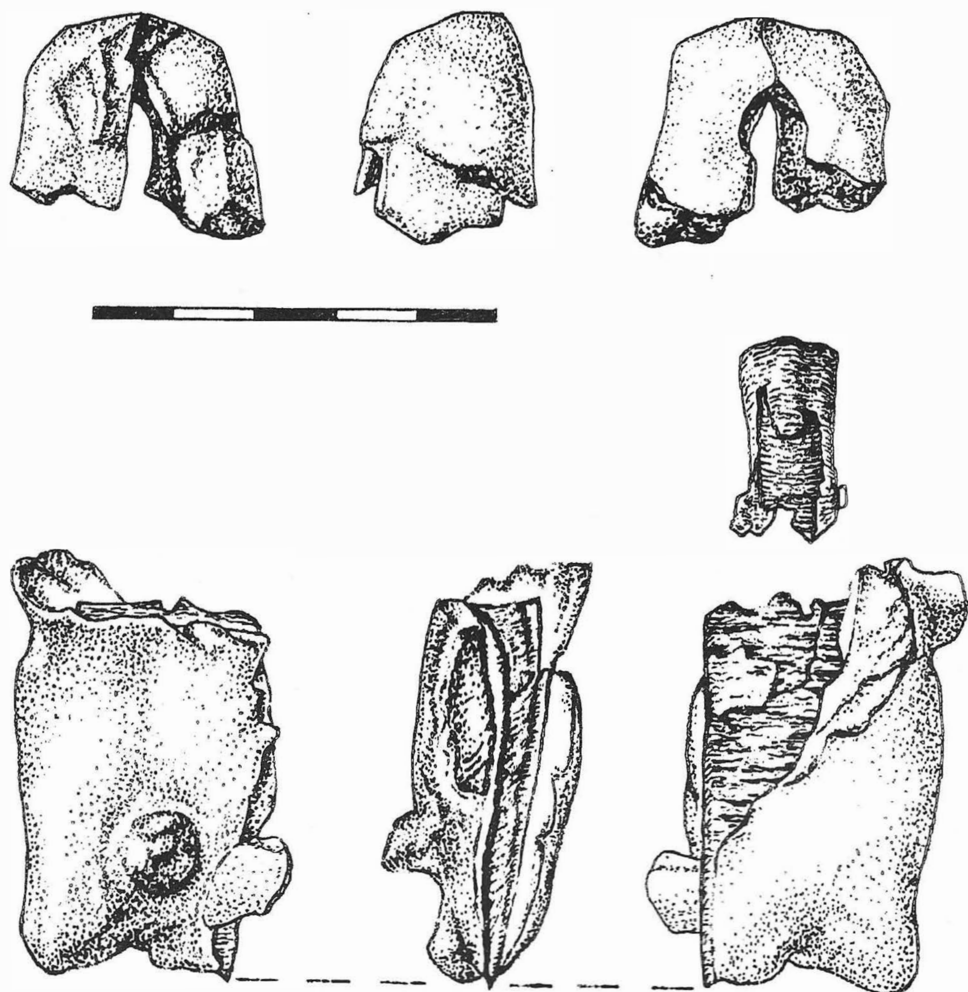

Fig. 1. Popeşti, jud. Giurgiu. Figurină antropomorfă de lut cu săgeată de fier. În stare fragmentară.

modelat în jurul vârfului de săgeată şi nu acesta din urmă „înfipt" în pasta încă moale, având în vedere faptul că figurina nu este deformată. Din acest punct

[3] Harta la V. Sîrbu, *op. cit.*, p. 60 urm., fig. 6 şi 7.

de vedere exemplarul de la Popeşti este, deocamdată, singular, deşi nu este exclus ca unele dintre figurinele întregi să conţină în interior mici arme sau alte obiecte, care se vor putea vedea numai la radiografie.

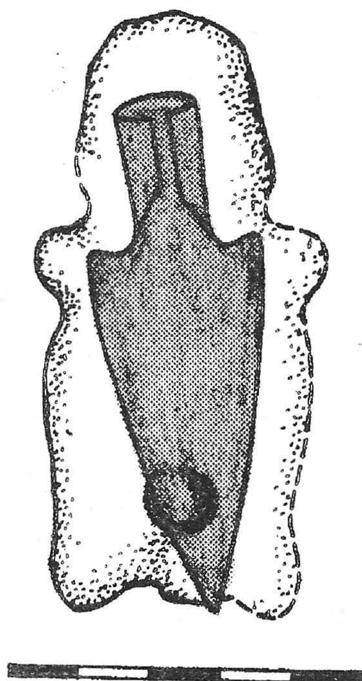

Fig. 2. Popeşti, jud. Giurgiu. Renconstituirea figurinei antropomorfe de lut cu săgeată de fier.

În literatura care tratează problematica acestor mici figurine de lut s-au emis, de-a lungul timpului, mai multe ipoteze cu privire la posibila lor semnificaţie. Au fost considerate jucării [4], obiecte ţinând de cultul focului sau al vetrei [5], reprezentări ale unor divinităţi ale fertilităţii şi fecundităţii [6], piese cu caracter funerar [7] sau legate de cultul falic, ca o componentă a cultului dionisiac [8], ca reflectând cultul craniului [9] sau o fetişizare a sacrificiilor umane, potrivit celor relatate de Herodot (IV, 94) [10] sau, în sfârşit, obiecte reprezentând ritualuri magice, ţinând fie de magia albă fie de

[4] S. Dumitraşcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca (Sălaj)*, Zalău, 1974, p. 22, fig. 26, 27.

[5] N. Conovici, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 299 şi bibliografia citată în notele 23, 24; Gh. Coman, SCIVA, 28, 1977, 2, p. 255.

[6] Florenţa Preda, V. Dupoi, Crisia, 9, 1979, p. 85; V. Sîrbu, *op.cit.*, p. 66.

[7] D. Protase, *Rituri funerare la daci şi daco-romani*, Bucureşti, 1972, p. 45–46, 71–74; V. Sîrbu, *op. cit.*, p. 66.

[8] S. Sanie, Şeiva Sanie, CercIst, 4, 1973, p. 86 urm., fig. 13–15.

[9] V. Sîrbu, *op. cit.*, p. 67.

[10] Florenţa Preda, V. Dupoi, *op. cit.*, discută această ipoteză fără a o adopta.

cea neagră[11]. Această din urmă interpretare a fost propusă, între alţii, şi de V. Sîrbu, care atrage atenţia asupra faptului că din cele 260 de piese de acest fel cunoscute până acum în Dacia, 84 (fără exemplarul nostru) au urme de maltratări, constând în diverse împunsături sau schilodiri intenţionate. Pe acestea le-a pus în legătură cu observaţiile etnografice făcute asupra unor populaţii primitive: acestea, atunci când doresc să provoace îmbolnăvirea unei persoane, modelează o figurină pe care o tratează, după caz, prin aplicarea de înţepături în acele părţi ale corpului a căror îmbolnăvire se doreşte sau prin perforarea completă la care se adaugă un ritual de înmormântare atunci când se urmăreşte determinarea morţii cuiva[12]. Pentru figurinele care nu au aceste urme de maltratare, V. Sîrbu nu exclude celelalte explicaţii.

Ca şi în alte cazuri, se constată şi acum că în lipsa izvoarelor scrise o problemă cum este aceea a semnificaţiei unor obiecte este foarte greu de lămurit. O posibilitate de a completa datele arheologice o oferă informaţiile etnografice, aşa cum arată şi V. Sîrbu. În afara acestora există însă şi posibilitatea de a analiza manifestările similare din zonele pentru care se cunosc şi izvoare scrise: Orientul antic, Grecia şi Roma, ceea ce nu înseamnă, desigur, că semnificaţia celor din Dacia trebuie să fie identică. Important mi se pare însă faptul că practicile magice care implică folosirea de figurine par să se fi răspândit dinspre Orient înspre Grecia şi lumea romană, şi că studiile comparative de până acum au pus în evidenţă faptul că, deşi există diferenţe regionale şi cronologice, există însă şi puncte comune esenţiale. Aceasta înseamnă, pe de o parte că nu se poate exclude complet originea străină a figurinelor din Dacia, chiar dacă etapele eventualei difuziuni nu se cunosc deocamdată[13], iar pe de altă parte că o comparaţie cu studiile făcute asupra regiunilor amintite ar putea fi relevantă, chiar dacă doar parţial, pentru figurinele din aria dacică, contribuind la restrângerea spectrului interpretărilor posibile.

Deoarece în literatura arheologică românească aceste lucrări, multe de dată relativ recentă, nu au fost citate, o rezumare a pricipalelor lor idei şi concluzii s-ar putea dovedi oportună.

Într-un studiu privind figurinele şi alte reprezentări antropomorfe cu urme de maltratare, Chr. Faraone arată că ele se cunosc încă din mileniul al II-lea a. Chr. din Egipt, şi continuă apoi cu Babilonia, Asiria, Grecia şi statul roman[14]. Semnificaţia acestor figurine – numite *defixiones*, εἴδωλα, „*voodoo dolls*”, „*figurines d'envoûtement*” sau „*Rachepuppen*” – a putut fi în multe cazuri stabilită datorită, pe de o parte textelor scrise – provenind din Egipt, Asiria, poemelor homerice etc. –, pe de altă parte, a inscripţiilor de pe corpul unora dintre figurine sau de pe obiectele aflate în preajma lor.

[11] R. Vulpe, Analele Dobrogei, 12, 1931, p. 259 urm., fig. 1–4 (este vorba de o serie de figurine descoperite în ultimul nivel din aşezarea geto-dacică de la Poiana, jud. Galaţi, depuse în două funduri de amforă; figurinele de sex feminin erau reprezentate cu mâinile legate la spate, iar cele masculine, străpunse). Autorul le-a considerat a fi fost executate de soldaţi romani în scopul robirii „in effigie” a unui neam barbar; idem, SCIV, 2, 1951, 1, p. 207 („categorie de obiecte magice”). Cf. şi C. Tătulea, D. Vicoveanu, CercIst, 4, 1973, p. 148 urm; Florenţa Preda, V. Dupoi, *op. cit.*, p. 84; V. Sîrbu, *op. cit.*, p. 66.

[12] V. Sîrbu, *op. cit.*, p. 64–67, care citeză pe J. Lips, *Obârşia lucrurilor*, Bucureşti, 1958, p. 458.

[13] *Ibidem*, p. 61, unde pledează pentru originea locală a figurinelor antropomorfe şi citează, ca excepţii, cazurile de la Piscul Crăsani şi Buneşti-Avereşti, unde s-au găsit şi originalele greceşti.

[14] C. Faraone, Classical Antiquity, 10, 1991, 2, p. 165–205 şi fig. 1–13. Cea care mi-a atras atenţia asupra lucrărilor citate în continuare şi m-a ajutat la traducerea din greacă a fost Dr. Eftychia Stavrianopoulou, căreia îi mulţumesc şi pe această cale.

Cea mai timpurie utilizare a figurilor în scop magic se cunoaşte din Egipt. Texte de la începutul epocii ptolemaice, copiind pe altele din Regatul Vechi, menţionează mici figurine de ceară, care erau folosite în ceremonii zilnice al căror scop era asigurarea securităţii Regatului. În cadrul acestor ceremonii, faraonul şi zeii cu care acesta era asimilat (după caz, Amon-Re, Osiris sau Horus) erau ajutaţi în lupta împotriva duşmanilor lor divini (Seth) sau umani, cunoscuţi sau anonimi: figurine reprezentând pe cei ostili erau mai întâi maltratate şi apoi arse în foc. Idei similare sunt ilustrate şi în arta monumentală, unde duşmanii faraonului (de obicei populaţii străine, judecând după îmbrăcăminte) apar cu mâinile legate (deci incapabili de vreo acţiune), iar studiile arată că aceste imagini reprezintă nu numai o comemorare a victoriilor trecute, ci şi un mod de a le determina pe cele viitoare. Tot cu mâinile legate erau reprezentaţi nubienii pe plăcuţe de lut îngropate la baza zidului cetăţii de la Arieka, aflate la graniţa Egiptului cu Nubia[15].

Pe de altă parte, se cunosc figurine de dimensiuni mici, confecţionate din materiale fără valoare (lut, lemn sau piatră), înscrise cu numele unor persoane şi îngropate în vase de lut sau mici sicrie. Faptul că ele provin din vecinătatea unor morminte neregale (de ex. din necropola de la Gîza, Regatul Vechi) l-a determinat pe Junker să presupună că, cu timpul, s-a produs o „democratizare" a unui rit regal, în sensul că faraonului îi revenea sarcina de a asigura securitatea întregului regat, populaţia de rând s-ar fi simţit responsabilă pentru protecţia teritoriului mai restrâns în care trăia[16]. Rămâne neclar dacă nu cumva curtea regală a preluat rituri magice populare[17]. Tot din morminte neregale s-au găsit şi figurinele pe care, alături de nume, se află şi menţiunea că persoana numită era decedată. Această categorie a fost interpretată ca provenind din ceremonii magice al căror scop era îndepărtarea din lumea aceasta a spiritului unui mort[18].

În Babilon şi Asiria figurine din diverse materiale erau folosite în rituri al căror scop era: succesul regelui în război, lupta împotriva demonilor, fantomelor, vrăjitorilor, duşmanilor în viaţă, purificarea rituală, întărirea jurământului depus de soldaţi sau a obligaţiilor asumate prin tratate politice. Riturile erau, după caz, publice sau private. Ceremoniile publice au fost ridicate în epoca neo-asiriană la rang de rit naţional, desfăşurat periodic. Tratamentul aplicat figurinelor era diferit, în funcţie de situaţie: membrele răsucite sau rupte, când aveau în vedere duşmani sau vrăjitoare; ritualuri similare cu cel funerar, incluzând ofrande, urmate abia apoi de legarea sau răsucirea membrelor şi alte maltratări, când cel vizat era sufletul unui mort şi sfârşind cu înmormântări într-un vas (sicriu tipic pentru epoca neo-asiriană)[19]. Dacă sexul celui împotriva căruia se acţiona nu era cunoscut se făceau două figurine, una de sex feminin şi alta de sex masculin. În general, în toate cazurile urma îngroparea sau abandonarea într-un loc pustiu, de preferinţă la apusul soarelui. Astfel, într-un text găsit în Assur privitor la un ritual împotriva unui spirit care pusese stăpânire pe o persoană în viaţă se spune: „(...) la începutul amurgului mături pământul, verşi apă curată, pui un opaiţ cu ienupăr. Faci libaţii cu bere, amesteci împreună lut din groapa de lut, seu şi ceară şi faci o figură (= o imagine) a duhului care te-a speriat. (...) Scrii numele lui (al duhului) pe umărul stâng al

[15] C. Faraone, *op. cit.*, p. 175 şi fig. 2.

[16] H. Junker, Gîza VIII (Philosophisch-historische Denkschriften, 73), Viena, 1950, p. 30–38; Faraone, *op. cit.*, p. 176 şi nota 28.

[17] *Ibidem*, nota 35.

[18] *Ibidem*, p. 174–175 şi nota 29.

[19] *Ibidem*, p. 179.

figurinei: «Un demon care sperie, o boală rea l-a cuprins pe NUMELE, fiul lui NUMELE». Pacientul ține cu mâna stângă această figurină înaintea lui Šamaš și cu dreapta leagă un nod (...)"[20].

Originea acestor rituri este populară, scopul lor inițial fiind medical și defensiv, deoarece boala era concepută ca rezultatul acțiunii unui vrăjitor, dușman sau demon. De aceea, pe lângă medicație se administra și un asemenea ritual.

Cu singura excepție a unei statuete de bronz de secol VI a. Chr. din Siria, toate cele mai vechi *defixiones* păstrate din această zonă sunt de epocă elenistică, existența lor în perioada anterioară fiind documentată exclusiv prin texte (tăblițe cu scriere cuneiformă din Babilon, textul *Maqlu* din Asiria, textul akkadian *Namburbi*, tratatul încheiat de regele Matti'el etc.)[21].

În lumea greacă se foloseau cu scop similar atât statui cât și figurine, primele în rituri publice, celelalte în rituri publice și private. Spre deosebire de zona asiro-babiloniană, din cea greacă s-au păstrat atât texte (deși mai puțin cuprinzătoare) cât și figurine.

În ritualurile publice erau vizați zeii, care de vreme ce erau nemuritori nu puteau fi împiedicați să acționeze altfel decât prin legarea statuii care îi reprezenta[22]. Există indicii că legarea se reînnoia ciclic[23].

Statuia putea fi echivalată și cu o persoană oarecare, nu numai cu un zeu. Astfel, după moartea lui Pausanias, spartanii au fost obligați să-i ridice două statui cărora să le aducă ofrande pentru a potoli mânia Atenei (Thuk. I, 134–135). Și lui Acteon, sfâșiat de proprii câini, i s-a ridicat o statuie[24]. O concepție asemănătoare trebuie să fi stat la baza ridicării mormintelor de tip cenotaf[25].

În ritualuri publice se pare că se obișnuia arderea unor mici figurine de ceară cu scopul de a întări o înțelegere între două comunități, cetăți etc. Astfel s-a procedat de exemplu la întemeierea coloniei Cyrene, iar textul jurământului spunea că cel care nu respectă înțelegerea să piară ca figurina de ceară care era arsă[26].

Tot oficială era și existența și, implicit, consultarea unor colecții de ritualuri de purificare date de-a lungul timpului de oracolul din Delphi, cu indicații de

[20] W. Farber, *Orakel, Rituale, Bau- und Votivinschriften, Lieder und Gebete*, în: *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments*, II, 1986–1991, p. 260 și urm.

[21] C. Faraone, *op. cit.*, p. 176–180.

[22] Vezi legarea lui Ares în *Iliada*, V, 385–391, sau decretul din sec. I a. Chr. din Syedra: populația des atacată de pirați (considerați, ca și alți răufăcători, adoratori al lui Ares) este sfătuită de oracolul din Delphi să lege statuia lui Ares în cadrul unei ceremonii publice, având loc, se pare, în afara templului, și să facă astfel ca acesta să fie judecat de Dike (G. E. Bean, T. B. Mitford, *Journeys in Rough Cilicia in 1962 and 1963*, în *Philosophisch-Historische Klasse Denkschriften*, *85*, Viena, 1965, p. 21–23, nr. 26; F. Sokolowski, BCH, 92, 1968, p. 519–522. Cf. și C. Faraone, *op. cit.*, p. 167–169, unde se dau și alte exemple (legarea lui Chronos de către Zeus etc.).

[23] *Ibidem*, p. 172.

[24] *Ibidem*, p. 184–189.

[25] Poate cel mai vechi este mormântul cu *tholos* de la Midea, în care orice urmă de schelet lipsește, iar, alături de ofrandele funerare tradiționale, s-au găsit două blocuri de piatră (A. W. Pearson, *The Royal at Dendra near Midea*, Lund, 1931, p. 108–117). Într-un mormânt din sec. V. a Chr. de la Locri o figurină de lut reprezentând bustul unei femei se afla depusă într-un vas cu capac (D. C. Kurtz, J. Boardman, *Greek Burial Customs*, Ithaka, 1971, p. 247–259 și mai ales fig. 56; C. Faraone, *op. cit.*, p. 184). Similar: *Odiseea*, I, 289–292, unde Athena sfătuiește pe Telemachos să ridice un mormânt pentru tatăl său dispărut. Lista exemplelor ar putea continua mult: C. Faraone, *op. cit.*, p. 183–189 și nota 20.

[26] R. Meiggs, D. Lewis, *A Selection of Greek Historical Inscriptions*, Oxford, 1969, p. 5–9, nr. 5, II. 44–46; C. Faraone, *op. cit.*, p. 180.

procedură pentru îndepărtarea spiritelor de la casele celor care erau atacaţi de ele. Un exemplu este *lex sacra* din Cyrene, păstrată pe o inscripţie de sec. IV a. Chr., dar care copiază un text de epocă clasică. Aceasta prevedea ca în cazul în care numele spiritului era cunoscut, cel atacat să-i invoce numele trei zile la rând; dacă nu ştia cine îl atacă, atunci trebuia confecţionată o figurină de lut, ceară sau plumb, care era în final abandonată, neclar dacă şi îngropată, într-un loc pustiu, necultivat. Folosirea acestor figurine ţine însă de domeniul privat: împotriva duşmanilor personali, duhuri sau oameni [27].

O categorie diferită o reprezintă figurinele de uz privat. Unele dintre acestea aveau diverse părţi ale corpului reprezentate distorsionat; altele modelate în mod firesc, purtau numele uneia sau al mai multor persoane pe care erau destinate să le substituie. Au fost găsite mai ales în morminte, dar şi în locuinţe. Uneori se aflau într-un mic sicriu de plumb pe care era scris textul unui blestem. Cele mai timpurii sunt două figurine de plumb de epocă arhaică de la Tegea şi Cephalonia, având membrele şi capul răsucite în raport cu direcţia naturală [28]. Piese asemănătoare se cunosc din Atena secolului V a. Chr., ca şi din Sicilia [29]. Lipsa intenţiei de a reda portretul unei persoane anume este evidentă încă de la cele mai vechi figurine cunoscute. Cu timpul devin deosebit de sumare şi de inestetice (de ex. figurinele de plumb din mormintele de sec. IV a. Chr. din necropola de la Kerameikos [30]). Toate exemplarele din Grecia sunt nude, spre deosebire de cele din Orient, care, după toate indiciile, se pare că erau reprezentate cu portul specific [31].

Informaţii noi s-au obţinut prin studiul unor foi de plumb, adesea înfăşurate, pe care se aflau texte asemănătoare cu cele de pe figurine sau de pe sicriele lor. Numărul lor este foarte mare – cca 250 – descifrarea dificilă deoarece sunt greu de desfăşurat, iar studiile făcute asupra lor sunt deocamdată parţiale [32]. Ele există peste tot unde cultura greacă şi-a exercitat influenţa. Textele conţin blesteme îndreptate împotriva succesului unui oponent la judecată, împotriva unui concurent la jocurile sportive, împotriva cuiva care a cauzat sau intenţionează să cauzeze vreun rău autorului, împotriva hoţilor şi, mai rar, încearcă să determine dragostea unei femei [33]. Un exemplu interesant îl reprezintă o figurină de plumb găsită într-un sicriu făcut dintr-o foaie de plumb, dintr-un mormânt din necropola de la Kerameikos şi datată pe la 400 a. Chr. Pe sicriu şi pe figurină sunt scrise numele a patru bărbaţi: Theozotides, Diophanes, Diodoros şi Kephisophon. Primul a putut fi identificat cu

[27] *Ibidem*, p. 181 şi urm.

[28] *Ibidem*, p. 189 şi apendice, nr. 8 şi 10, iar pentru exemplarul din Cephalonia, *ibidem*, fig. 3. Cf. şi W. S. Lamb, BSA, 27, 1925–1926, p. 133–134, care datează figurina de bronz de la Tegea pe la începututurile sec. VII a. Chr. În general datarea lor este dificilă şi controversată deoarece, fiind descoperite la sfârşitul secolului trecut, nu se mai cunoaşte contextul arheologic: C. Faraone, *op. cit.*, loc. cit. şi nota 88.

[29] *Ibidem*, p. 190.

[30] *Ibidem*, p. 190 şi fig. 5.

[31] *Ibidem*, p. 173, notele 17 şi 94.

[32] D. R. Jordan, *Praktica tou XII die diethnous synedriou klasikes arhaiologias, Athenai, 4–10 sept. 1983*, IV, Atena, 1988, p. 273–274.

[33] *Ibidem*, p. 273 şi urm.; C. Faraone, *op. cit.*, p. 194–195.

siguranţă datorită rarităţii extreme a numelui [34]. Se ştie dintr-un fragment păstrat al unui decret şi dintr-un papirus că acesta a propus ca statul atenian să dea subvenţii şi distincţii de vreun fel, că propunerea sa a stârnit opoziţia multora şi că s-a ajuns la proces [35].

Din lumea romană se cunosc mai puţine exemple, atât pentru figurine cât şi pentru asemenea plăci de plumb; o particularitate ar putea fi frecvenţa mai mare a cazurilor în care o figurină de sex feminin a fost găsită împreună cu una de sex masculin, prin comparaţie cu raritatea acestei asocieri în lumea greacă. Faraone era de părere că această situaţie se poate pune în legătură cu sacrificiile umane făcute cu scopul protejării comunităţii/cetăţii de atacuri din afară; că grecii sacrificau numai bărbaţi şi că romanii au extins obiceiul şi la femei (se referă la sacrificiile din timpul crizelor din anii 228, 226, 114/113 a. Chr.) [36]. Olympiodoros din Theba, apud Photius (Bibliotheka, c. 80 [60 a]), relatează că, din ordinul împăratului Constantius, Valerius, guvernatorul Traciei, a dezgropat şi confiscat trei statui de argint, cu aspect barbar, cu mâinile legate, îmbrăcate cu veşminte tipice pentru barbari, cu păr lung şi înclinate către nord, adică către regiunile locuite de barbari. Populaţia locală s-a opus spunând că această comoară este sacră şi că a fost consacrată potrivit unor rituri străvechi. Puţin timp după ce a fost luată, Thracia şi Illyricum au fost invadate de goţi, huni şi sarmaţi, căci, se explica în text, statuile au fost găsite între aceste două provincii, iar, judecând după numărul lor, erau îndreptate împotriva tuturor barbarilor [37].

În concluzie, asemenea figurine sau menţiuni ale lor se cunosc din nordul Africii, Orientul Apropiat, lumea greacă şi romană. Cele mai vechi sunt din Regatul egiptean, iar cea mai nouă menţiune provine din secolul al VI-lea e.n.[38]. S-a presupus că acest tip de practici magice s-au răspândit dinspre Orient înspre Grecia şi Roma, alături de alte elemente pe care cultura greacă le-a preluat de acolo. Pe de altă parte, o eventuală origine locală a lor, ca reacţie umană universală la starea de criză, nu poate fi exclusă, deşi cercetarea înclină tot mai mult spre ideea originii orientale [39]. Scopul lor este în majoritatea cazurilor defensiv [40], ele reprezentând un mijloc de a controla, dar nu de a distruge, forţele răului [41]. Ceea ce se dorea era imobilizarea adversarului, nu înlăturarea lui fizică definitivă, iar imobilizarea putea

[34] J. K. Davies, *Athenian Propertied Families*. 600–300 BC, Oxford, 1971, p. 222–223.

[35] D. R. Jordan, *op. cit.*, p. 277 cu bibliografie.

[36] C. Faraone, *op. cit.*, p. 192–193.

[37] *Ibidem*, p. 170–171.

[38] Sofronius, *Narratio miraculorum Sanctorum Cyri et Ioanis sapientium Anargyrorum, fragm.*, la A. Audollent, *Defixionum Tabellae*, Paris, 1904, p. CXXII-CXXIII; C. Faraone, *op. cit.*, p. 193.

[39] *Ibidem*, p. 198–199, nota 114.

[40] W. Farber, *op. cit.*, p. 262, referindu-se la textele din zona asiro-babiloniană, arată că nici unul dintre cele cunoscute până acum nu are ca scop explicit vreo vrajă care să facă un rău cuiva. În aria greacă ar putea exista unele excepţii, nici acelea însă singure: C. Faraone, *op. cit.*, p. 193–195. Vezi şi infra, nota 41.

[41] *Ibidem*, passim, dar mai ales p. 165–166, precum şi însuşi titlul acestui studiu: *Binding and Burying the Forces of Evil: The Defensiv Use of „Voodoo Dolls" in Ancient Greece.*

fi temporară, deci reversibilă, dacă cazul citat de Sophronius, autor creştin din sec. al VI-lea, este relevant pentru mentalitatea pe care magia de acest fel o presupune: un paraplegic din Alexandria a văzut în vis doi sfinţi care i-au spus să se ducă dimineaţa devreme în port şi să dea unui pescar o sumă mare de bani pentru a cumpăra astfel tot ceea ce va prinde acesta în următoarea plasă. Printre peştii din plasă s-a găsit şi o figurină cu mai multe cuie care îi străpungeau mâinile şi picioarele şi pe măsură ce cuiele au fost îndepărtate, paraplegicul redevenea sănătos [42]. Cazurile în care intenţia era de a cauza moartea cuiva – judecând după textele păstrate – sunt extrem de rare: pe unele plăci de plumb exista aluzii la străpungerea (κέντησις) diferitelor părţi anatomice, fără însă ca intenţia să fie suficient de clară: „L-am luat (în stăpânire) pe Mikion şi i-am legat limba şi sufletul şi mâinile şi picioarele. Iar dacă are intenţia să spună ceva rău împotriva lui Philon (autorul acestui text), tu (zeul Hermes, căruia i se adresează Philon) să faci limba lui ca plumbul, să i-o *străpungi* (s.n.), şi (să faci) să se aleagă praful de toate lucrurile lui, de tot ceea ce are sau îngrijeşte" [43].

Din cele rezumate aici rezultă, cum s-a mai arătat, în primul rând importanţa textelor în clarificarea semnificaţiei acestor mici figuri antropomorfe din plumb, lut, ceară sau din alte materiale cu valoare modestă. În lipsa textelor – cum este cazul ariei dacice – putem presupune că, dacă considerăm aceste piese *în ansamblul lor*, spectrul semnificaţiilor nu ar trebui să fie esenţial diferit, dar nu putem afla cu siguranţă semnificaţia pe care piesele, *fiecare în parte*, o vor fi avut, deoarece aceleaşi contexte arheologice şi trăsături tipologice ale unor piese ce provin din medii culturale diferite pot avea semnificaţii diferite, după cum piese provenind din ritualuri cu aceeaşi semnificaţie pot avea trăsături tipologice diferite. Spre exemplu, figurinele erau folosite atât de asirieni cât şi de cirenieni pentru ca spiritul unui mort să înceteze să mai atace o persoană aflată în viaţă; în ambele cazuri se desfăşurau ceremonii funerare cu ofrande de mâncare şi libaţii, dar după acest ritual figurinele cireniene nu erau niciodată legate sau încarcerate ca cele asiriene [44]. Sau, deşi există numeroase asemenea *defixiones* în Grecia, nu există nici o dovadă că ar fi fost folosite pentru a „lega" spiritele agresive ale celor morţi [45].

Cu toate aceste limite şi fără intenţia de a epuiza problematica, se pot face câteva comparaţii între piesele din Dacia şi cele din afara ei.

În unele cazuri, ca Poiana, figurinele au fost depuse în vase de lut, aflate, ce e drept, în stare fragmentară. Ideea depunerilor lor într-un vas este, aşa cum s-a văzut deja, extrem de larg răspândită, dar semnificaţia sa este sau poate fi în unele cazuri aceeaşi, iar în altele complet diferită. Astfel, Hoffner arată că în mitul zeului hittit al vremii, Lihnzina, elementele răului (demoni ostili sau răuri abstracte ca sângerarea, supărarea, lacrimile, blestemul etc.) erau înmormântate într-un cazan sigilat cu plumb în care urmau să rămână pentru totdeauna. Tot el atrăgea atenţia asupra analogiilor cu cutia Pandorei şi cu relatarea din cartea profetului Zaharia, V, 5–11, unde o arătare feminină, simbolizând fărădelegea (ἀδικία), este aruncată într-o baniţă şi acoperită cu o lespede de plumb [46]. Punerea unei figurine într-un

[42] Vezi supra nota 38.

[43] R. A. Wünsch, ***Inscriptiones Graecae***, III, 3, Berlin, 1987, nr. 96, 97; C. Faraone, *op. cit.*, p. 193 şi nota 101.

[44] *Ibidem*, p. 183.

[45] *Ibidem*, p. 195 şi nota 105.

[46] H. A. Hoffner, Journal of Near Eastern Studies, 27, 1968, p. 65–66 şi nota 36; C. Faraone, *op. cit.*, nota 7.

urcior, care era apoi îngropat, face parte din ritualul de îndepărtare a spiritelor celor morţi în epoca neo-asiriană, perioada în care vasul de lut este sicriul tipic[47]. Câteva secole mai târziu şi în cu totul altă arie culturală, o figurină aflată într-un vas dintr-un mormânt din necropola de la Locri pare să substituie o persoană dispărută şi care, în consecinţă, nu a putut fi înmormântată[48]. Cazul de la Poiana este improbabil să aibă semnificaţia unui mormânt de tip cenotaf, dar rămân oricum mai multe explicaţii posibile, deoarece nu se poate şti dacă figurinele din vas reprezintă duhuri, persoane în viaţă sau, poate, mai puţin probabil, imagini ale răurilor abstracte[49].

Faptul că uneori există o relaţie între felul în care au fost tratate figurinele şi sexul lor s-a observat şi la Poiana[50] şi pe insula Delos, unde, în zidul templului lui Zeus Hypsistos (sec. I a. Chr.), s-au găsit figurine de plumb fără vreo inscripţie, reprezentând două cupluri, figurinele masculine având cuie în ochi, urechi şi gură, iar cele feminine, o bandă de cretă la gât[51]. Care sunt elementele comune, în planul semnificaţiilor, între aceste două cazuri este imposibil de spus.

În dava de la Poiana s-a mai găsit şi o figurină dublă reprezentând un bărbat şi o femeie uniţi într-o symplegma[52]. Asemenea reprezentări sunt rare, singura analogie pe care o cunosc este o piesă de 10,8 cm înălţime, cu un cuplu reprezentat într-o postură asemănătoare. Se află în Staatliche Sammlung Ägyptischer Kunst din München şi iniţial s-a crezut că provine din Egipt, ceea ce ulterior s-a dovedit a fi greşit. A fost găsită într-un vas de lut acoperit, având şi un papirus cu un text ce mai întâi s-a crezut a fi fost scris în limba coptă, iar apoi s-a spus că este în greacă[53].

Faţă de toate aceste comparaţii şi altele posibile, figurina de la Popeşti rămâne deocamdată singulară şi este probabil ca ea să aparţină acelui grup foarte restrâns de *defixiones* al căror scop era determinarea morţii cuiva[54].

Spre deosebire de Orient şi lumea greco-romană, unde majoritatea figurinelor au fost găsite în zona unor necropole sau textele recomandă depunerea lor în locuri pustii sau în mare[55], figurinele cunoscute din aria dacică provin din aşezări. Clarificarea ritului funerar la daci în Latène-ul clasic ar putea aduce modificări în

[47] *Ibidem*, p.179.

[48] Vezi *supra* nota 25.

[49] Este interesant de observat că vasul în care au fost depuse un număr de nouă figurine, descoperit de M. Dimitriu în cursul unor săpături „pirat" în 1938, la Poiana (M. Dimitriu, Cronica numismatică şi arheologică, 109, 1938), prezintă un decor aparte, motivul sugerând un lanţ de siluete umane (C. Tătulea, D. Vicoveanu, CercIst, 4, 1973, p. 144, fig. 1; reconstrucţia acestui vas cu corpul globular, lucrat cu mâna, ca reprezentând o cană cu gâtul înalt, este puţin probabilă). Un motiv decorativ aproximativ analog întâlnim pe partea inferioară a unei ceşti, lucrate manual, din M 32 din necropola tumulară de incineraţie de la Ravna, în nord-estul Bulgariei (M. Mirčev, Izvestija Sofia 25, 1962, p. 115, pl. 26/6 şi 27/1; vezi şi decorul ceştii din M 40, *ibidem*, pl. 31/3). Deşi mormintele respective datează din sec. V-IV a. Chr. (cf. A. Vulpe, PBF, VI, 9, 1990, p. 126 şi urm.; idem, Danubius, 8–9, 1979, p. 108 şi urm), semnificaţia respectivului decor poate fi aceeaşi ca cea de pe vasul de la Poiana, datat patru secole mai târziu.

[50] Figurinele masculine erau străpunse, iar cele feminine, legate cu mâinile la spate. Cf. supra nota 11.

[51] C. Faraone, *op. cit.*, p. 191 şi nota 95, în care arată că în acest caz la figurinele masculine se urmărea „legarea".

[52] R. Vulpe, SCIV, 3, 1952, p. 202; V. Sîrbu, *op. cit.*, p. 66.

[53] C. Faraone, *op. cit.*, Appendice, p. 204, nr. 28a.

[54] Cf. supra notele 26 şi 43.

[55] Aceste *defixiones* greco-romane se cunosc şi din aşezări. Vezi de ex. o casă de epocă elenistică de pe insula Delos (D. R. Jordan, Greek, Roman and Byzantine Studies, 26, 1985, p. 168, nr. 58; C. Faraone, *op. cit.*, p. 190 şi fig. 5).

acest sens. *Defixiones* cunoscute din lumea greacă sunt, cele mai multe, din plumb, nu din lut ca majoritatea celor dacice (sau orientale)[56].

Calităţile estetice ale figurinelor sunt în genere modeste. Cele dacice par lipsite de orice pretenţie artistică, aşa cum s-a subliniat de nenunmărate ori [57]. În Grecia s-a putut urmări cum aspectul lor estetic s-a înrăutăţit cu timpul.

În fine, este interesant de amintit că în Grecia existau profesionişti care îşi ofereau serviciile oricui era dispus să plătească pentru a reduce succesul unui adversar personal. La ei se referă Platon, în *Republica*, II (364 b-c) [58]. Este imposibil de ştiut dacă *defixiones* din aria dacică erau şi ele confecţionate de „profesionişti" sau dacă erau făcute chiar de persoanele cărora urmau să le fie utile, deşi ultima variantă pare mai probabilă [59].

LATÈNEZEITLICHE TONSTATUETTE MAGISCHEN CHARAKTERS AUS POPEŞTI, JUD. GIURGIU

ZUSAMMENFASSUNG

Schematische, mänliche Tonstatuette (Abb. 1–2). Da diese während der Grabung beschädigt wurde, konnte man erkennen, daβ sich im Innern des Stückes eine eiserne Pfeilspitze befand. Um diese herum wurde aus Ton die mänliche Gestalt modelliert. Ursprünglich dürfte die Waffe von auβem nicht sichtbar gewesen sein (möglicherweise ragte die Spitze bei den Geschlechtpartien ein wenig hervor). Die Bedeutung dieses Fundes steht offensichtlich mit der schwarzen Magie in Zusammenhang. Die Autorin führt zahlreiche Beispiele von Gegenständen magischer Funktion aus Zweistromland, Ägypten, Griechenland und Rom sowie die einschlägige Literatur an und gelangt zu der Annhme, daβ mit dem vorliegenden Fund der Tod einer bestimmten mänlichen Person erzielt wurde.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1 Popeşti, jud. Giurgiu. Mänliche, fragmentarische Tonstatuette mit eiserner Pfeilspitze.

Abb. 2 Popeşti jud. Giurgiu. Wiederherstellung der Tonstatuette mit eiserner Pfeilspitze.

[56] Rămâne însă întrebarea dacă nu cumva există şi figurine din lut, dar cărora nu li s-a acordat atenţia cuvenită aspectului lor „barbar" în raport cu creaţiile culturii clasice greceşti, ştiut fiind că şi figurinele şi sulurile de plumb, deşi cunoscute ca atare de mai bine de 100 de ani au fost mai atent studiate doar în deceniile din urmă (D. R. Jordan, *op. cit.*, v. nota 32 supra, p. 278). De altfel, se cunosc şi *defixiones*, în ţara noastră, lucrate din piatră, tuf dacitic, os (V. Sîrbu, *op. cit.*, p. 59).

[57] F. Preda, V. Dupoi, Crisia, 9, 1979, p. 82; V. Sîrbu, *op. cit.*, p. 58.

[58] D. R. Jordan, *op. cit.*, (supra nota 32), loc. cit.: C. Faraone, *op. cit.*, p. 199 şi nota 116 unde se menţionează asemenea profesionişti.

[59] Faptul că *defixiones* greco-romane erau din plumb, iar modelarea lor cerea cunoştinţe tehnice mai complicate decât în cazul celor făcute din lut, nu este neapărat relevant, deoarece în cadrul unui anume ceremonial care trebuie să fi avut reguli relativ standardizate, existenţa unor „specialişti" devenea necesară.

ΚΑΛΛΑΤΙΑΝΑ (III)*
CALENDARUL CALLATIAN

de ALEXANDRU AVRAM

Testimonia

1. O. Bounegru, Istros, 2–3, 1981–1983, p. 161–164 (foto şi desen fig. 1).
Decret al Sfatului şi al Adunării pentru un locuitor din Chersones (sec. III î.e.n.). R. 1–2:

[Ἐπὶ βασιλέος_ _ _ _ _ _ _ _]ιθεο
[. . . . . μηνὸς Μαχαν]έος δεκάται κτλ.

2. Gr. Tocilescu, AEM, 11, 1887, p. 33, nr. 32 (IGRRP I, 656).
Cf. L. Robert, Istros, 2, 1935–1936, p. 1–5 = Hellenica, 2, 1946, p. 51–53; Emilia Doruţiu Boilă, Dacia N. S., 15, 1971, p. 328–331 (foto fig. 3); S. Lambrino, *Hommages à Albert Grenier,* Bruxelles, 1962 (Coll. Latomus, LVIII), p. 928–939; Al. Suceveanu, Pontica, 10, 1977, p. 112 = Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, 1977, 2, p. 84; Al. Avram, Dacia N. S., 35, 1991, p. 117.
Decret al Sfatului şi al Adunării pentru un ofiţer roman (cumpăna dintre ere, probabil 3–2 î.e.n.). R. 2–4:

[Ἐπὶ βασιλέος Ἀ]πόλλωνος Ἀγυέος το[ῦ]
[μετὰ τὸν δεῖνα μηνὸς] Πεταγειτνίου νουμη –
[νίαι κτλ.

3. Gr. Tocilescu, AEM, 14, 1891, p. 35, nr. 88; L. Robert, RevPhil, 13, 1939, p. 152–153 = *Opera minora selecta,* II, Amsterdam, 1969, p. 1305–1306; Al. Avram, Καλλατιανά (I), nr. 3 (ediţie îmbunătăţită).
Decret al Sfatului şi al Adunării pentru un străin (sec. II î.e.n.). R. 3–5:

[τ]οὺς δὲ πρ[οβούλους τοὺς προ] –
[β]ουλεύοντ[ας τὸν μῆνα τὸν]
[Δι]ονύ[σ]ιον ἀ[ποδεῖξαι κτλ.]

4. Gr. Tocilescu, AEM, 11, 1887, p. 35–36, nr. 38 (doar fr. *b*); idem, AEM, 17, 1894, p. 101–102, nr. 43 (fr. *a,* cu reluarea fr. *b,* „anscheinend zur selben Tafel gehörend wie *a*"; comentariu semnat D. R.); I. de Prott, în *Leges Graecorum sacrae e titulis collectae,* I. *Fasti sacri,* 1896, nr. 22; F. Sokolowski, *Lois sacrées des cités grecques,* Paris, 1969, nr. 90 (cu o propunere de reunire a celor două fragmente; Al. Avram, BCH, 119, 1995, p. 235–252, cu o nouă propunere de reunire a celor două fragmente (foto).
Cf. SEG, XXV, 744; N. D. Robertson, GRBS, 29, 1988, 3, p. 211–212 (SEG, XXXVIII, 742).
Regulament sacru (sec. II î.e.n.). R. 1–2 şi 11–12 (după propria propunere de poziţionare a celor două fragmente):

* Cf. Καλλατιανά (I), SCIVA, 45, 1994, 4, p. 303–325; (II), SCIVA, 46, 1995, 1, p. 17–34.

᾿Ε[κ] τοῦ συμμερισμοῦ τ[_ _ _ _ _ _ _ _ _ _]
Διονυσίου δυωδεκάτ[αι Διονύσωι αἶγα κτλ.]

[*mensis* *dies* Διονύσωι τ]ράγον πρ[ατή] –
[νιον κτλ.

5. O. Tafrali, RA, 5e sér., 21, 1925, p. 258–264, nr. 1 (foto) = Arta şi arheologia, 1, 1927, 1, p. 29–33, nr. 1 (foto); T. Sauciuc Săveanu, Dacia, 1, 1924 (1927), p. 126–139, nr. 1 (desen fig. 38), şi p. 317–323.

Cf. B. Haussoullier, RA, 5e sér., 22, 1925, p. 62–64; Ad. Wilhelm, Anzeiger Wien, 1928, p. 129–145 = *Akademieschriften zur griechischen Inschriftenkunde,* II, Leipzig, 1974, p. 217–233; T. Sauciuc Săveanu, Dacia N. S., 8, 1964, p. 331–334 (foto).

Decret al thiasului dionysiac cu privire la o subscripţie (sfârşitul sec. III î.e.n.). R. 1–2:

᾿Αγαθᾶι τύχαι · ἐπὶ βασιλ[έο]ς Σίμου το[ῦ]
᾿Ασκλαπιάδα μηνὸς Διον[υσί]ου κτλ.

6. O. Tafrali, RA, 5e sér., 21, 1925, p. 264–271, nr. 2 (foto) = Arta şi arheologia, 1, 1927, 1, p. 33–37, nr. 2 (foto); T. Sauciuc Săveanu, Dacia, 1, 1924 (1927), p. 139–144, nr. 2 (foto fig. 39), şi p. 323–324.

Cf. B. Haussoullier, RA, 5e sér., 22, 1925, p. 62–65; Ad. Wilhelm, Hermes, 63, 1928, 2, p. 225–231; 3, p. 364–366.

Decret al thiasului dionysiac pentru Ariston al lui Ariston şi fiul său (12–19 e.n.). R. 1–2:

᾿Επὶ βασιλέος Κότυος τοῦ ῾Ροιμητάλκα
μηνὸς Διονυσίου ἐν τριετηρίδι·

R. 37–40:

ἐνγράψαι δὲ
τοὺς θιασείτας τὸ ψάφιζμα τοῦτο εἰς
τελαμῶνα λευκοῦ λίθου ἕως μηνὸς
Λυκήου τῶν ξενικῶν Διονυσίων κτλ.

7. D. M. Pippidi, Dacia, N. S., 6, 1962, p. 469–473 (foto fig. 1) = *Contribuţii la istoria veche a României* [2], Bucureşti, 1967, p. 260–266, nr. 1 (foto fig. 10) = *Scythica Minora,* Bucureşti, 1975, p. 123–126, nr. 2 (foto fig. X/1).

Cf. SEG, XXIV, 1021; Bull. ép., 1964, 289.

Decret al Sfatului şi al Adunării pentru un locuitor din Tyras. R. 1:

[᾿Επὶ βασιλέος . . . .]ος μηνὸς Εὐκλείου κτλ.

8. V. Pârvan, AA, 1915, col. 249–251, nr. 4 (foto fig. 10); A. Salač, Listy Filologické, 49, 1922, p. 96 sqq., 193 sqq. (non uidi); G. I. Kacarov, BIAB, 1, 1921–1922, 2, p. 229–230 (foto).

Cf. SEG, II, 478; IG, XII, Suppl., p. 69, r. 82–89 (Hiller von Gaertringen); Bull. ép., 1955, 161.

Decret al Sfatului şi al Adunării pentru doi fraţi din Mytilene (sec. III î.e.n.). R. 1–3:

Ἐπι βασιλέος Εὐβουλίδα μη–
νὸς Ἀρτεμιτίου τετράδι ἐπ[ὶ]
δέκα κτλ.

9. T. Sauciuc Săveanu, Dacia, 7–8, 1937–1940, p. 242–243, nr. 1 (foto fig. 26); idem, *L'Archéologie en Roumanie,* Bucureşti, 1938, pl. XLII, fig. 79 (foto); S. Lambrino, Epigraphica, 7, 1945, p. 22–26 (foto).

Cf. Bull. ép., 1948, 165; 1964, 287; Al. Avram, Καλλατιανά (I), nr. 1; idem, Il Mar Nero, 1, 1994, p. 167–169.

Decret (*stoichedon*) al Sfatului şi al Adunării pentru doi fraţi străini (cca 311–310 î.e.n., după Avram). R. 18–21:

τοὺς]
[δὲ πρ]οβούλο[υς τοὺς τὸ] –
[ν Ἀπελ]λαῖον [μῆνα προβ] –
[ουλεύο]ντα[ς . . . .]

10. T. Sauciuc, în *Omagiu lui Ion Nistor,* Cernăuţi, 1937, p. 691–696 (foto); idem, *L'Archéologie en Roumanie,* Bucureşti, 1938, pl. XXXVIII, fig. 72 (foto); Al. Avram, Καλλατιανά (II), nr. 2.

Decret al colegiului de introducători în justiţie în afaceri maritime (sec. I î.e.n.). Text complet:

Ἐπὶ βασιλέος Ἀγαθοῦ Δαίμο –
νος μηνὸς Μαλοφορίου οἱ <ε>ἰσα –
γωγεῖς οἱ περὶ Ἡρακλέοντα Ἀν –
δροσθένεος ἀντενέγραψαν
τοὺς εἰσαγωγεῖς τοὺς ἐπὶ βασι –
λέος Ἡραίωνος τοῦ Ἱκεσίου

11. Al. Avram, Καλλατιανά (I), nr. 2.

Decret al Sfatului şi al Adunării pentru un străin (sec. III î.e.n.). R. 7–9:

[τοὺς δε προβού]λους τοὺς τὸν Ἀ –
[. . . . . μῆνα] προβουλεύοντας
[ἀποδεῖξαι κτλ.

Luna al cărei nume a dispărut în lacună este *Apellaios, Artemitios* sau *Agrianios*.

12. E. Szanto, AEM, 10, 1886, p. 199–201; E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien,* Viena, 1906, nr. 94 (SGDI 3089).

Cf. Ad. Wilhelm, *Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde,* Viena, 1909, p. 200, nr. 172; W. Crönert, JÖAI, 11, 1908, Beibl., col. 105–108; L. Robert, RevPhil, 13, 1939, p. 152 = *Opera minora selecta,* II, p. 1305; Bull. ép., 1964, 287 (SEG, XXIV, 1024).

Decret al Sfatului şi al Adunării pentru poporul apolloniat (cca 100 î.e.n.). R. 35–37:

τοὺς δε προβούλους [τοὺς προ] –
[β]ουλεύοντας τὸν μῆνα τὸν [. . . . .]

[ἀπ]οδεῖξαι κτλ.
În lacună: numele lunii.

13. D. M. Pippidi, StCl, 8, 1966, p. 87–96 (foto) = *Studii de istorie a religiilor antice,* Bucureşti, 1969, p. 94–106 (foto pl. IX/2 şi desen pl. X) = *Scythica Minora,* p. 149–158 (foto pl. XI/1 şi desen pl. XI/2) (SEG, XXIV, 1026; XXV, 745).

Cf. Bull. ép., 1967, 383; Alexandra Ştefan, în *Actes de la XII*[e] *Conférence internationale d'études classiques „Eirene"*, Bucureşti-Amsterdam, 1975, p. 621–631; eadem, Dacia, N. S., 19, 1975, p. 165; D. M. Pippidi, *Parerga. Écrits de Philologie, d'Épigraphie et d'Histoire ancienne,* Bucureşti-Paris, 1984, p. 201–202.

Decret al thiasului dionysiac pentru autorul unei extinderi a sanctuarului zeului (epoca lui Tiberiu; după Alexandra Ştefan, epoca lui Octavian, înainte de a primi titlul de Augustus). R. 1–3:

[Ἀγα]θᾶι τύχαι · ἐπὶ βασ[ιλέος Τιβερί] –
[ου] Καίσαρος μηνὸς [. . . . .] –
[ου] ἑβδόμᾳ ἐπ' εἰκάδι κτλ.
R. 1–2: [Τιβερίου] Pippidi, [αὐτοκράτορος] Ştefan.
R. 2–3: [Μαλοφορίου] Pippidi, *e. g.*

14. T. Sauciuc Săveanu, Dacia, 9–10, 1941–1944, p. 296–297, nr. 1 (foto); Al. Avram, F. Lefèvre, REG, 108, 1995, p. 15–16.

Inscripţie oraculară (sec. II î.e.n.). Text întreg (după restituirea ultimilor doi editori):

– –
[– ἀπο] –
δέξονται ΒΡΙΘΟ [– – – – – – – – – – – – – –]
Καλλατιαν[ούς θύειν καὶ καλλιερεῖν κα] –
τ' ἐνιαυτὸν ΜΑ[– – – – – – – – ἐν τῶι *mensis*]
μηνὶ ὁ θεὸς ἔχ[ρησε λώϊογ καὶ ἄμεινον εἶμεν]
[. .] ΠΡΩΤΟΝΙ

Comentariu [1]

Din grupajul de mai sus rezultă că la Callatis lunile sunt menţionate de obicei în decrete în preambul, pentru datarea propunerii (nr. 1, 2, 5–8, 13), sau în dispozitiv, în legătură cu obligaţiile proboulilor din luna respectivă în publicarea documentului (nr. 3, 9, 11, 12) [2]. Într-un caz o lună este menţionată

[1] În general despre calendarele coloniilor megariene, uneori cu privire specială asupra calendarului callatian, vezi: K. Hanell, *Megarische Studien,* Lund, 1934, p. 190–204; A. E. Samuel, *Greek and Roman Chronology, Calendars and Years in Classical Antiquity,* München, 1972, p. 87–89; J. şi L. Robert, Bull. ép., 1973, 77; D. M. Pippidi, *Scythica Minora,* Bucureşti, 1975, p. 124 şi 126; Louisa D. Loukopoulou, *Contribution à l'histoire de la Thrace propontique durant la période archaïque,* Atena, 1989, p. 120–122.

[2] Despre probouli în inscripţiile callatiene vezi Καλλατιανά (I), p. 312–314.

într-un regulament sacru (nr. 4); la rândul ei, o inscripţie oraculară recomandă un sacrificiu (?) într-o anumită lună al cărei nume a dispărut în lacună (nr. 14). Schimbarea componenţei colegiului de *eisagogeis* în luna *Malophorios* este bine documentată de inscripţia de sub nr. 10.

Pe baza acestui dosar suntem deja în măsură să recunoaştem următoarele luni în calendarul callatian: *Machaneus* (nr. 1)[3]; *Petageitnios* (nr. 2); *Dionysios* (nr. 3–6); *Eukleios* (nr. 7); *Lykeios* (nr. 6, r. 40); *Artemitios* (nr. 8); *Apellaios* (nr. 9)[4]; *Malophorios* (nr. 10).

Mai mult decât atât, pe baza explicaţiei pe care am oferit-o recent cu privire la incripţia de sub nr. 10 – schimbarea componenţei colegiului de *eisagogeis* (magistraţi anuali) odată cu schimbarea basileului în luna *Malophorios* – documentul ne arată limpede că aceasta era *ultima lună a anului*[5]. O altă indicaţie privind succesiunea lunilor este furnizată de decretul nr. 6, promulgat în luna *Dionysios*, în care se arată că stela urma a fi preparată spre expunere înainte de luna *Lykeios*[6], cu alte cuvinte, aceasta din urmă se situa în calendar cândva după Dionysios.

Pentru reconstituirea cvasicompletă a calendarului callatian dispunem însă şi de documente externe:

a) o colecţie de calendare compilată în sec. VIII e.n. cunoscută sub numele de *Liber Glossarum,* care furnizează calendarul complet al unei ctitorii megariene, Bizanţul, cu echivalenţele respective în calendarul iulian[7];

[3] Numele lunii este judicios restituit de O. Bounegru. Comentând inscripţia Syll³., 1011 = SGDI, 3052 a = *I. Kalchedon,* 10, R. Merkelbach remarcă (p. 19, n. 1): „Die korrekte Form des Monatsnamens ist auch in Byzanz Machaneios (nicht Machaneus [...]). Der Monatsname hängt zusammen mit Zeus Machaneus". La Thera însă în inscripţia IG, IX, 1, 694 = B. Laum, *Stiftungen in der griechischen und römischen Antike. Ein Beitrag zur antiken Kulturgeschichte,* Leipzig, 1914, nr. 1, r. 48, apare formă de genitiv μηνὸς Μαχανέος, de unde nom. Μαχανεύς, identic cu epicleza lui Zeus. Cum toate lunile atestate în calendarele de la Bizanţ şi din alte cetăţi megariene (vezi mai jos) poartă nume de declinarea a doua şi cum în inscripţia callatiană de sub nr.1 piatra indică limpede după spărtură -εος în locul unde trebuie căutată luna, este cert că trebuie avută în vedere singura lună care admite uneori şi o formă de declinarea a treia, deci Μαχανεύς.

[4] Restituirea numelui lunii se datorează lui J. şi L. Robert, Bull. ép., 1964, 287; cf. şi Bull. ép., 1973, 77.

[5] Καλλατιανά (II), p. 17–34. Comentând calendarul bizantin transmis de *Liber Glossarum* (vezi mai jos), K. Hanell, *op. cit.,* p. 190, scria: „Mit welchem Monat das Jahr anfing, wissen wir nicht, wenn aber versuchsweise die Herbstnachtgleiche als Neujahr angesetzt wird, bekommen wir folgende Monatsreihe: *Heraios, Hermaios, Machaneios, Petageitnios, Dionysios, Eukleios, Artemisios, Lykeios, Bosporios, Latoios, Agrianios, Malophorios*". De asemenea, conform calendarului bithynian, alcătuit pe baza arhetipului heracleot, anul începe la echinocţiul de toamnă, iar ultima lună este *Demetrios,* care corespunde lunii megariene *Malophorios* (*ibidem,* p. 192). Interpretarea pe care am dat-o inscripţiei callatiene nr. 10 confirmă decisiv această structură a anului megarian, anticipată de Hanell.

[6] Varianta grafică Λύκηος= Λύκειος nu pune nici un fel de probleme. În luna Lykeios se celebrau – aflăm din inscripţie – Διονύσια τὰ ξενικά, pentru care vezi D. M. Pippidi, *Scythica Minora,* p. 138–141.

[7] Despre această compilaţie medievală timpurie studiul cel mai detaliat (care nu mi-a fost accesibil) este datorat lui K. Hanell, *Das Menologium des Liber glossarum,* Kung. Human. Vetenskapssamfundet i Lund Arsberättelse, 1932. Concluziile autorului referitoare la calendarul megarian îmi sunt însă cunoscute din lucrarea aceluiaşi savant citată în n. 1. Vezi şi J. F. Mountford, JHS, 43, 1923, p. 102–116. Fiabilitatea relativă a acestui izvor în secţiunea sa bizantină este confirmată de apariţia câtorva luni în cauză în inscripţii de la Bizanţ (*Bosporios, Malophorios, Latoios*); cf. Bull. ép., 1973, 77.

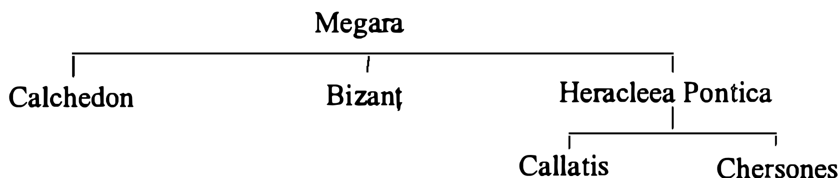
b) o serie de atestări epigrafice de luni în alte ctitorii megariene, precum Calchedon şi Chersones.

Astfel, la Chersones – analogia cea mai apropiată, întrucât avem a face aici, ca şi la Callatis, cu o ctitorie megariană prin intermediul Heracleei Pontice – cunoaştem următoarele luni; *Dionysios, Eukleios, Lykeios, Herakleios, Latoios*[8]. Dintre acestea, primele trei sunt comune cu luni atestate şi la Callatis.

La Calchedon cunoaştem lunile *Machaneus (Machaneios) – Petageitnios – Dionysios* (în această ordine relativă)[9], apoi *Potamios*[10] şi, în sfârşit, *Apellaios*, aceasta din urmă situată oricum după *Machaneios*[11]. Dintre acestea, doar luna *Potamios* nu este atestată la Bizanţ.

Din nefericire, nu cunoaştem nici o lună din calendarul Heracleei Pontice; cât despre Megara – metropola – sursele antice nu au furnizat decât o ştire referitoare la luna *Panamos*[12]. Dacă reconstituirea calendarului megarian va reprezenta punctul final al investigaţiei pe care o propun, calendarul heracleot poate fi uşor aproximat, pe de o parte prin raportarea la documentaţia provenită din coloniile heracleote Callatis şi Chersones, pe de altă parte prin existenţa tradiţiei transmise de *Liber Glossarum* cu privire la calendarul bithynian, ale cărui asemănări cu calendarul bizantin au fost semnalate de exegeţi[13]. Comparaţia între calendarul bithynian (rezultantă a arhetipului heracleot) şi calendarul bizantin ne va ajuta la reconstituire în măsura în care pornim de la premisa – care nu mai trebuie demonstrată – că o colonie preia calendarul de la metropola sa şi că eventualele neconcordanţe se explică fie printr-o modificare a calendarului în metropolă *după* fondarea coloniei, fie printr-o modificare ulterioară a calendarului în acea colonie.

Schema colonizării megariene (cuprinzând cetăţile care furnizează informaţie calendaristică) poate fi reprezentată în felul următor:

[8] *Dionysios:* IOSPE, I², 352, r. 56; 357, r. 24–25; *Eukleios:* IOSPE, I², 361; *Lykeios:* IOSPE, I², 358; *Herakleios:* IOSPE, I², 359, r. 19; 402, r. 7; E. I. Solomonik, *Novye epigrafičeskie pamjatniki Xersonesa,* Kiev, 1964, p. 16–19, nr. 2 (Ἡρα[κλείου], de completat, eventual, şi Ἡρα[ίου]; cf. p. 18, n. 48); *Latoios:* E. G. Surov, VDI, 1960, 3, p. 154–158 (cf. Bull. ép., 1964, 312).

[9] Syll³., 1009 = SGDI, 3052 = *I. Kalchedon,* 12, r. 17–21 şi 27. Luna *Dionysios* mai apare la Calchedon în inscripţia CIG, 3794 = SGDI, 3054 = *I. Kalchedon,* 7, r. 7. Pentru această ordine vezi A. E. Samuel, *op. cit.,* p. 131. Contra (*Petageitnios-Dionysios-Machaneios*): R. Merkelbach, *I. Kalchedon,* sub nr. 12. Totul depinde de data la care începea anul calchedonian, necunoscută până în prezent (vezi însă şi n. 5).

[10] SGDI, 3053 = *I. Kalchedon,* 6, r. 2. După K. Hanell, *op. cit.,* p. 202, urmat de R. Merkelbach, *I. Kalchedon,* p. 12, această lună – atestată numai la Calchedon – îşi trage numele de la cultul consacrat râului Calchedon.

[11] Syll³., 1011 = SGDI, 3052 a = *I. Kalchedon,* 10, r. 7–9.

[12] IG, VII, 188 (inscripţie de la Pagai): Παν[άμου]. Luna τρίτος (IG, VII, 223) – amintită de A. E. Samuel, *op. cit.,* p. 89 – „hat mit dem megarischen Kalender nichts zu tun" (K. Hanell, *op. cit.,* p. 193, n. 1).

[13] W. Kubitschek, *Die Kalenderbücher von Florenz, Rom und Leyden,* Denkschriften Wien, 57, 1915, 3, p. 97–99; cf. A. E. Samuel, *op. cit.,* p. 175.

O primă comparaţie se poate face între Calchedon, Bizanţ şi Heracleea Pontica, întrucât în calendarul acesteia din urmă se pot integra lunile atestate atât în coloniile sale (Callatis şi Chersones), cât şi la Bizanţ, cu alte cuvinte, moştenirea comună megariană[14]:

Tabelul I

Calchedon	Bizanţ	Heracleea Pontica
	Heraios	
	Karneios	
Machaneios	Machaneios	[Machaneus]
↓Petageitnios	Petageitnios	[Petageitnios]
↓Dionysios	Dionysios	[Dionysios]
	Eukleios	[Eukleios]
	Artemisios	[Artemisios]
	Lykeios	[Lykeios]
	Bosporios	
	Latoios	[Latoios]
	Agrianios	
	Malophorios	[Malophorios]
add. Apellaios		*add.* Apellaios (Callatis)
Potamios		Herakleios (Chersones)

După cum am arătat mai sus, calendarul heracleot, reconstituit deja pe două treimi, poate fi completat în urma analizei calendarelor din Bizanţ şi din provincia romană Bithynia, ambele transmise în menologiile medievale. Înainte de aceasta, remarc însă că luna *Apellaios* – străveche lună doriană[15] – apare atât la Callatis, cât şi la Calchedon, ceea ce indică o moştenire megariană comună, şi, implicit, prezenţa acestei luni în calendarul heracleot (cel puţin în momentul fondării Callatidei). Rezultă că la Bizanţ, într-un moment ulterior fondării coloniei, luna *Apellaios* a fost înlocuită de una din cele patru luni atestate la Bizanţ, care însă nu îşi găsesc deocamdată corespondenţe în lumea megariană: *Heraios, Karneios, Bosporios, Agrianios.* Dintre acestea, *Karneios* şi *Agrianios* sunt pandoriene[16] şi nu pot fi considerate în nici un caz ca inovaţii bizantine ulterioare, astfel că cercul se restrânge la doar două posibilităţi.

A sosit, aşadar, momentul să apelez la acel „huge medieval storehouse of miscellanous fragments, compiled not later than the eighth century and known by

[14] Între croşete am inserat în coloana consacrată Heracleei Pontice lunile neatestate în această cetate în mod direct, dar care, fiind documentate atât la Callatis şi/sau Chersones, cât şi la Bizanţ, fac sigur parte din fondul originar megarian. Săgeţile indică succesiunea cronologică obligatorie atestată circumstaţiat de unele inscripţii. Dintre emendaţiile la calendarul bizantin am reţinut Λατοῖος pentru *Iateos* transmis de manuscris (K. Hanell, *op. cit.*, p. 201), întrucât această lună este atestată de o inscripţie de la Bizanţ (cf. Ad. Wilhelm, AthMitt, 39, 1914, p. 187; adaugă L. Robert, RevPhil, 1959, p. 202, n. 5). În schimb, „emendarea" lui *Carneios* în *Hermaios*, propusă de acelaşi Hanell, nu se justifică prin nimic (cf. J. F. Mountford, *op. cit.*, p. 111–112; A. E. Samuel, *op. cit.*, p. 88).

[15] Amplă discuţie (relaţia cu Apollon şi ἀπέλλαι) la W. Burkert, Rheinisches Museum für Philologie, N. F., 118, 1975, p. 1–21, mai ales p. 8–9.

[16] A. E. Samuel, *op. cit.*, indici p. 284, respectiv 291.

the title *Liber Glossarum*"[17]. Un izvor secundar în măsură să limpezească unele contradicţii transmise de tradiţia manuscrisă îl reprezintă opera alcătuită în sec. XI de un lombard, Papias, tipărită abia în 1476 la Milano sub titlul „Vocabularium" şi reeditată apoi în 1485, 1491 şi 1496. Eruditilor germani L. O. Bröcker şi K. Fr. Hermann li se datorează o reeditare critică a operei lui Papias; în două studii complementare publicate în 1847 ei au clarificat multe aspecte obscure ale tradiţiei manuscrise[18]. Ceea ce însă nu au constatat cei doi savanţi în 1847 este dependenţa lui Papias de *Liber Glossarum,* demonstrată câţiva ani mai târziu, în 1853, de Hildebrandt[19]. Prin urmare, Papias s-a văzut redus la rangul de manuscris secundar în raport cu *Liber Glossarum;* ceea ce pentru filologi constituie de multe ori o dezamăgire ne poate fi însă de folos în secţiunea care ne priveşte, întrucât prin comportamentul lui Papias faţă de manuscris suntem în măsură să localizăm câteva incongruenţe în *Liber Glossarum.*

O prezentare comparată a celor două secţiuni (VIII: calendarul bithynian; X: calendarul bizantin; cf. Papias, X, respectiv II) este de la bun început instructivă[20].

Tabelul II

Luni iuliene	Bithynia		Bizanţ	
	ms.	interpretare	ms.	interpretare
Ianuarius	Dionisios	Διονύσιος	Petagnicios	Πεταγείτνιος
Februarius	Eraclios	Ἡράκλειος	Dionisius	Διονύσιος
Martius	Dios	Δῖος	Eiclios	Εὔκλειος
Aprilis	Bendidios	Βενδιδαῖος	Artemesios	Ἀρτεμίσιος
Maius	–	[Στράτιος]	Licios	Λύκειος
Iunius	Prietios	Περιήπιος	Bosporius	Βοσπόριος
Iulius	Areos	Ἄρειος	Iateos	Λατοῖος
Augustus	Afrodisios	Ἀφροδίσιος	Agrantos	Ἀγριάνιος
September	Demetreos	Δημήτριος	Malaforus	Μαλοφόριος
October	Hereos	Ἡραῖος	Ereo	Ἡραῖος
November	Ermeos	Ἑρμαῖος	Carnios	Καρνεῖος
December	Metreos	Μητρῷος	Machanios	Μαχάνειος

După cum se vede, cel puţin patru elemente sunt comune celor două calendare: a) luna *Dionysios* este comună, însă uşor decalată; în calendarul bithynian ea corespunde lui ianuarie, în cel bizantin corespunde lui februarie;

[17] J. F. Mountford, *op. cit.,* p. 102.

[18] L. O. Bröcker, Philologus, 2, 1847, p. 246–261; K. Fr. Hermann, Philologus, 2, 1947, p. 262–272.

[19] J. F. Mountford, *op. cit.,* p. 104.

[20] Pentru alte surse privind calendarul bithynian vezi n. 13. Cât priveşte calendarul bizantin vezi n. 14.

b) luna *Artemisios* are drept corespondent în Bithynia luna *Bendidaios* (al cărei nume provine de la Bendis), echivalența fiind perfectă în baza relației Artemis-Bendis, care nu mai necesită precizări:
c) la fel, luna *Malophorios* (de la epicleza megariană a Demetrei) [21] are drept corespondent ușor explicabil în Bithynia luna *Demetrios;*
d) luna *Heraios* este comună și situată în aceeași poziție în cele două calendare.

Un prim câștig îl reprezintă, așadar, integrarea certă a lunii *Heraios* în calendarul heracleot, în ciuda lipsei de atestări epigrafice la Heracleea Pontica, Callatis sau Chersones [22].

În schimb, decalajul de o lună între cele două poziții pe care le ocupă *Dionysios* în cele două calendare nu pare a avea relevanță pentru configurația inițială a calendarului heracleot. Pe de o parte, luna *Dionysios* – din ce cunoaștem, în general, din lumea greacă – ar trebui să cadă în principiu în februarie, pe de altă parte, *Petageitnios* (lună atestată la Bizanț înainte de *Dionysios*) trebuie să fi fost prezentă – cel puțin inițial – în calendarul heracleot, atâta vreme cât această lună este atestată la Callatis (inscripția nr. 2). Mai mult decât atât, din raționamentele prezentate mai sus (tabelul I) rezultă succesiunea obligatorie *Petageitnios – Dionysios – Eukleios – Artemisios – Lykeios.* Or, modificările de nume – în principiu oricând admisibile – nu pot explica prezența a două luni în *Liber Glossarum* între *Dionysios* și *Artemitios* (*Bendidaios*) în loc de una singură, cum rezultă pe baza evidenței epigrafice.

Citirile lui Papias prezintă un oarecare interes, întrucât acesta nu transcrie totul, ci selectează. În secțiunea bizantină (Papias, II) lunile pe care nu le menționează sunt *Petagnicios, Eiclios, Bosporius* și *Ereo;* este, așadar, vorba fie de nume greu descifrabile (*Petagnicios,* i. e. Πεταγείτνιος; *Eiclios,* i.e. Εὔκλειος), fie de nume unice în nomenclatura lunilor grecești (*Bosporius*), fie, poate, de nume pe care Papias le va fi considerat greșit transmise, deci nedemne de luat în seamă (*Ereo,* singura lună fără desinența -os = -us). Probabil că din aceleași scrupule, prezentând calendarul bithynian, Papias a preferat să înceapă enumerarea cu luna martie, părându-i-se suspectă poziția avansată a lui *Dionysios,* măcar că acest nume banal (transmis *Dionisios*) n-ar fi pus nici

[21] Cf. Paus., 1, 44, 3 (cu o explicație etimologică fantezistă). Epicleza se poate explica prin dor. μᾶλον, „măr" (vezi în ultimă instanță L. Dubois, *Inscriptions greques dialectales de Sicile. Contribution à l'étude du vocabulaire colonial,* Roma, 1989, p. 76), de unde ipoteza atractivă a lui K. Hanell, *op. cit.,* p. 174–176, cu privire la o epifanie originară a mărului (vezi și invocația lui Callimachos către Demeter, *Hymn.,* 7: φέρε μᾶλα, φέρε στάχυν). Cultul zeiței *Malophoros* în coloniile megariene este copios atestat epigrafic și arheologic mai cu seamă la Selinunt (pentru cercetările arheologice din sanctuarul acestei divinități vezi: E. Gàbrici, *Il santuario della Malophoros a Selinunte,* MAL, 32, 1927; D. White, AJA, 71, 1967, 4, p. 335–352; V. Tusa, Kokalos, 30–31, 1984–1985, p. 570–577; evidența epigrafică este amplu comentată de W. M. Calder III, *The Inscription from the Temple G at Selinus,* Duke University, 1963; cf. R. Arena, *Inscrizioni greche arcaiche di Sicilia e Magna Grecia,* I. *Iscrizioni di Megara Iblea e Selinunte,* Milano, 1989, nr. 53; L. Dubois, *op. cit.,* nr. 54 și 78). De la Anchialos, din zona de influență a megarienei Mesambria provine o dedicație către aceeași *Malophoros* (IGB, I², 370).

[22] Luna *Heraios* ar putea figura, în principiu, la Chersones în inscripția publicată de E. I. Solomonik, *op. cit.,* (n. 8).

o problemă de descifrare: *Dios mensis martius bithyniensium lingua.* < *Bendidios aprilis mensis* > [corr. Hermann][23]. *Prietios iunius mensis bithyniesium lingua* etc.

Din comportamentul lui Papias față de manuscris rezultă, cred, lipsa de încredere în modul în care a fost transmisă prima parte a calendarului bithynian. De aceea, consider în continuare asigurată aproximativa echivalență *Dionysios* = februarie și contez doar pe o lună între *Dionysios* și *Artemisios.* Care va fi fost însă aceea? Să se fi înlocuit luna *Eukleios* cu *Herakleios* sau cu *Dios?*

Acum, luna *Eukleios* este atestată atât la Callatis, cât și la Chersones, iar luna *Herakleios* la Chersones; mai mult decât atât, aceasta din urmă este luna lui Herakles, eroul „eponim" al Heracleei Pontice. Deci *Eukleios* trebuie să fi figurat în calendarul inițial al acestei cetăți, iar *Herakleios,* dacă nu de la început, cel puțin în momentul fondării Chersonesului[24]. În consecință, fiind cert că *Eukleios* nu putea fi înlocuit prin *Herakleios,* nu rămâne decât să avem în vedere luna *Dios,* introdusă probabil în calendarul heracleot în epoca seleucidă[25].

Comentând tabelul I, am ajuns la concluzia că *Apellaios* trebuie să fi figurat în calendarul heracleot, în principiu, în locul uneia din lunile bizantine *Heraios* sau *Bosporios.* În urma analizei calendarului bithynian am reținut și luna *Heraios* în calendarul heracleot, astfel că bizantinul *Bosporios*[26] se vădește a fi denumirea mai târzie a panmegarianului originar *Apellaios.* Ajuns în acest punct observ că în calendarul heracleot – reconstituit parțial în tabelul I, completat acum cu *Heraios* și cu *Apellaios* (în dreptul bizantinului *Bosporios*) – nu mai există decât două poziții (*Karneios* și *Agrianios*) în care să se fi putut substitui *Herakleios* prin vreo reformă calendaristică la Heracleea Pontica. Un fenomen similar trebuie să se fi petrecut la un moment dat la Calchedon, unde o lună pur locală, *Potamios,* a luat locul unei luni megariene tradiționale[27]. Așadar, în fiecare colonie câte o lună (sau mai multe) din calendarul megarian originar vor fi fost înlocuite cu luni al căror nume purta pecetea sărbătorilor locale religioase: *Herakleios* (în loc de *Karneios* sau *Agrianios*) la Heracleea Pontica, *Potamios* la Calchedon, *Bosporios* (în loc de *Apellaios*) la Bizanț.

Refăcând calendarele din cele trei principale colonii ale Megarei, se poate reconstitui cu un grad satisfăcător de precizie calendarul megarian originar[28]:

[23] K. Fr. Hermann, *op. cit.,* (n. 18), p. 268. Pasajul în cauză este inserat de Papias în cap. IX.

[24] Pentru anterioritatea fondării Callatidei în raport cu Chersonesul Tauric vezi argumentele pe care le-am avansat de curând în Καλλατιανά (I), p. 313.

[25] Este vorba de o lună preluată din calendarul macedo-seleucid, folosit în epoca elenistică, între altele, în regatul Pontului. După calendarul respectiv, anul începea în prima zi a lui *Dios,* calculată după echinocțiul de toamnă sau prima lună plină după echinocțiu; cf. G. Perl, în: J. Harmatta (ed.), *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums,* Amsterdam, 1968, p. 300; A. E. Samuel, *op. cit.,* p. 139–145; W. Leschhorn, *Antike Ären. Zeitrechnung, Politik und Geschichte im Schwarzmeerraum und in Kleinasien nördlich des Tauros,* Stuttgart, 1993, p. 80.

[26] Pentru relația cu sărbătorile documentate sub numele *Bosporeia* la Bizanț vezi, pe larg, L. Robert, în: N. Firatli, *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romaine,* avec l'édition et l'index commenté des épitaphes par L. Robert, Paris, 1964, p. 151–159.

[27] Pentru originea numelui vezi n. 10.

[28] Între croșete am indicat lunile neatestate de izvoare, ci restituite de mine în urma raționamentelor pe care le-am prezentat. Săgețile orizontale indică nume de luni schimbate pe plan local față de luna originară din calendarul megarian.

Tabelul III

Heracleea Pontica	Bizanț	Calchedon	Megara
[Heraios]	Heraios	[Heraios]	[Heraios]
[Karneios → *Herakleios*(?)]	Karneios	[Karneios]	[Karneios]
[Machaneus]	Machaneios	Machaneios	[Machaneios]
[Petageitnios]	Petageitnios	Petageitnios	[Petageitnios]
[Dionysios]	Dionysios	Dionysios	[Dionysios]
[Eukleios]	Eukleios	[Eukleios]	[Eukleios]
[Artemisios]	Artemisios	[Artemisios]	[Artemisios]
[Lykeios]	Lykeios	[Lykeios]	[Lykeios]
[Apellaios]	→ *Bosporios*	Apellaios	[Apellaios]
[*Latoios*]	→ *Latoios*	→ *Potamios* (?)	Panamos (?)
[Agrianios → *Herakleios*(?)]	Agrianios	[Agrianios]	[Agrianios]
[Malophorios]	Malophorios	[Malophorios]	[Malophorios]

Întâmplarea a făcut ca luna megariană care a dispărut din moștenirea calendaristică a coloniilor sale (*Panamos*) – și care altminteri nu ar fi putut fi identificată – să fie de fapt singura lună megariană transmisă pe cale epigrafică[29].

În urma acestei reconstituiri, calendarul callatian se prezintă în felul următor[30]:

Tabelul IV

Luni la Callatis	Luni iuliene
[῾Ηραῖος]	October
[Καρνεῖος /῾Ηράκλειος]	November
Μαχανεύς	December
Πεταγείτνιος	Ianuarius
Διονύσιος	Februarius
Εὔκλειος	Martius
᾿Αρτεμίσιος	Aprilis
Λύκειος	Maius
᾿Απελλαῖος	Iunius
[Λατοῖος]	Iulius
[᾿Αγριάνιος /῾Ηράκλειος]	Augustus
Μαλοφόριος	September

[29] Vezi n. 12.

[30] Între croșete am indicat lunile încă neatestate la Callatis. Echivalențele cu lunile iuliene sunt, se subînțelege, aproximative. Anul callatian sfârșindu-se cu *Malophorios* (cf. n. 5), este cert – date fiind echivalențele conservate în menologii – că începutul anului era considerat echinocțiul de toamnă (23 sept.). Deci *Heraios* ar corespunde sfârșitului lui septembrie și celei mai mari părți din octombrie etc. Nu putem ști dacă în calendar nu figurează cumva și o a XIII-a lună în anii „bisecți" (vreuna din cele 12 luni însoțită de mențiunea *deuteros*).

Dacă raţionamentul este corect, o viitoare atestare epigrafică a lunii *Karneios* sau *Agrianios* la Callatis sau Chersones ar duce implicit la excluderea celeilalte şi la inserarea exactă a lunii *Herakleios*.

ΚΑΛΛΑΤΙΑΝΑ (III)
LE CALENDRIER CALLATIEN

RÉSUMÉ

Après avoir présenté les *testimonia* callatiens et y ajouté les informations sur les calendriers de Chersonèse de Tauride (n. 8) et de Chalcédoine (n. 9–11), l'auteur fait état du calendrier de Byzance, transmis par le *Liber Glossarum,* et procède ensuite à un examen comparé des calendriers des principales fondations mégariennes (tableau I). Les mois attestés à la fois dans les colonies d'Heraclée du Pont (Callatis et Chersonèse) et à Byzance ou à Chalcédoine indiquent un héritage mégarien commun. Par conséquent, le mois *Apellaios* – attesté à Chalcédoine et à Callatis – a sûrement figuré dans le calendrier mégarien originaire avant qu'il ne soit remplacé à un moment donné à Byzance par l'un des mois *Héraios, Karneios, Bosporios, Agrianios.* Toutefois, *Karneios* et *Agrianios* étant des mois doriens «universels», il ne reste qu'à réduire le choix aux mois *Héraios* et *Bosporios,* qui auraient pu, en principe, s'être substitués à Byzance aux anciens mois mégariens.

D'autre part, une comparaison entre le calendrier de Byzance et le calendrier de la province romaine de Bithynie (qui conserve les traces de l'archétype héracléote) révèle quelques similitudes: les couples *Malophorios-Dèmètrios* et *Artémisios-Bendidaios* (qui s'expliquent aisément par les noms et les épiclèses des déesses en question); la présence des mois *Dionysios* et *Héraios* dans les deux calendriers. Une première conséquence à tirer serait l'attribution du mois *Héraios* au calendrier originaire d'Héraclee du Pont; à Byzance il ne reste donc que le mois *Bosporios* qui aurait pu remplacer l'originaire *Apellaios*.

En revanche, la position avancée du mois *Dionysios* dans le calendrier bithynien ne saurait être qu'une conséquence d'un changement tardif; sinon elle ferait violence à la succesion obligée *Pétageitnios-Dionysios-Eukleios-Artémisios-Lykeios* résultée du tableau I. Par conséquent, il n'y aurait eu qu'un mois entre *Dionysios* et *Artémisios* (sans doute *Dios,* introduit sous les Séleucides à la place d'*Eukleios*).

Quant au mois *Hérakleios,* sa présence dans le calendrier d'Héraclée du Pont est confirmée par les attestations de Chesonèse.

Dans le tableau I le calendrier d'Héraclée du Pont peut désormais être complété par les mois mégariens *Apellaios* (remplacé plus tard à Byzance par Bosporios) et *Héraios.* Il ne reste donc que deux mois mégariens (*Karneios* et *Agrianios*) susceptibles d'avoir été remplacés à un instant donné par *Hérakleios.* Il en est sans doute de même à Chalcédoine, où un mois local comme *Potamios* se serait substitué

à un mois mégarien. Comme le seul mois mégarien attesté dans les inscriptions (n. 12) est *Panamos*, il est possible que celui-là eût été remplacé par *Potamios* à Chalcédoine et par *Latoios* à la fois à Héraclée du Pont et à Byzance (tableau III).

Vu la configuration du calendrier d'Héraclée du Pont, on peut reconstituer le calendrier de Callatis (tableau IV), dont le dernier mois était sûrement *Malophorios* (inscription n° 10: changement de basilée!).

ÎNSEMNĂRI ARHEOLOGICE

O vizită la Olbia şi trei lucrări despre teritoriul ei rural

de PETRE ALEXANDRESCU

Între 5–9 septembrie 1994 a avut loc la Parutino, în condiţii eroice, atât pentru gazde cât şi pentru oaspeţi, conferinţa internaţională jubiliară, prilejuită de aniversarea a 200 de ani de la descoperirea Olbiei şi a începutului investigaţiilor arheologice. Un grup de patru membri ai Institutului nostru, Maria Alexandrescu Vianu, Mihaela Mănucu Adameşteanu, Alexandru Avram şi subsemnatul, au participat la această conferinţă, care ne-a prilejuit vizitarea sitului şi a împrejurimilor lui.

Olbia se află pe malul drept al limanului Bugului, în apropierea vărsării în Marea Neagră. Malul limanului se prezintă sub forma unei faleze înalte, iar oraşul antic era instalat atât pe platoul continental („oraşul de sus"), cât şi într-un vast amfiteatru natural, săpat în faleză, din care o bună parte înecat prin transgresiunea marină („oraşul de jos"). Olbia ocupa o suprafaţă de câţiva km^2, cu toate că ruinele păstrate sunt modeste. Poziţia sa dominantă – din „oraşul de sus" vezi vărsarea limanului Bugului şi a Niprului, largul mării, dar şi necuprinsul stepei – explică locul său primordial în istoria ţinuturilor nord-pontice.

Conferinţa, desfăşurată în Căminul Cultural al satului Parutino din imediata vecinătate a Olbiei, a fost un prilej de a cunoaşte ultimele rezultate şi cercetările în curs, dar şi de a vedea publicaţiile dedicate în ultima vreme oraşului antic şi teritoriului său. În ultimul deceniu se înregistrează un adevărat *boom* al acestora, reflectând efortul considerabil al echipei conduse de prof. S. D. Kry. itskij şi de dr. V. V. Krapivina, de la Institutul de Arheologie din Kiev. Ele se disting prin ţinută ştiinţifică, datorată unei mai mari integrări în cercetarea şi bibliografia internaţională: cartea regretatei Varvara M. Skudnova, *Arhaičeskij nekropol' Ol'vii* (Necropola arhaică a Olbiei), Leningrad, 1988 (redactată în 1962-1964); monografiile: P. O. Karyškovskij, *Monety Ol'vii. Očerk dene. nogo obraščenija Severno-Zapadnogo Pričernomorija v antičnuju epohu* (Monedele Olbiei. Studiu asupra circulaţiei monetare pe coastele de nord-vest ale Mării Negre în epoca antică), Kiev, 1988; Ju. G. Vinogradov, *Političeskaja istorija ol'vijskovo polisa, VII-I vv. do n.e.,* (Istoria politică a cetăţii Olbia, sec. VII-I î.e.n.), Moscova, 1989; A. S. Rusjaeva, *Religia i kulty antičnoj Ol'vii* (Religia şi cultele Olbiei antice), Kiev, 1992 (pentru o succintă prezentare bibliografică a tuturor cercetătorilor, vezi Treistar şi Vinogradov, AJA, 1993, 534 urm.).

S C IV A, tomul 46, nr. 2, Bucureşti, aprilie – iunie 1995, p. 119–132

În cele ce urmează mă voi referi la lucrările recente dedicate teritoriului rural olbian:

1. S. D. Kry. itskij, S. B. Buiskih, A. V. Burakov şi V. M. Otreško, *Sel' skaja okruga Ol' vii* (Teritoriul rural al Olbiei), Kiev, 1989, 240 p. (mai departe Kry. itskij şi col., 1989).

2. S. D. Kry. itskij, S. B. Buiskih şi V. M. Otreško, *Antičnye poselenija Ni. nego Pobu. ' ja. Arheologičeskaja Karta* (Aşezările antice din ţinutul Bugului Inferior. Harta arheologică), Kiev, 1990, 132 p. (mai departe Kry. itskij şi col., 1990).

3. S. B. Buiskih, *Fortifikacija ol'vijskovo gosudarstva. Pervye veka nasej era* (Fortificaţiile statului olbian. Primele secole ale erei noastre), Kiev, 1991, 160 p. (mai departe Buiskih, 1991).

UN PRECURSOR: V. V. LAPIN

Înainte de a intra în discuţia propriu-zisă, mă voi referi la o lucrare, apărută cu aproape 30 de ani mai înainte, şi care stă la baza studiilor, în special ucrainiene, asupra teritoriului rural al Olbiei. Este vorba de cartea lui V. V. Lapin, *Grečeskaja kolonizacija Severnogo Pričernomor'ja* (Colonizarea greacă pe malul de nord al Mării Negre), Kiev 1966, care a avut asupra istoriografiei sovietice o influenţă considerabilă. Cartea este o încercare remarcabilă, cu atât mai surprinzătoare cu cât autorul declara, cu oarecare naivitate, chiar în primele pagini. că nu a folosit istoriografia occidentală. Cu un solid simţ istoric, el a ajuns la o serie de concluzii apropiate celor mai noi puncte de vedere din literatura vremii.

Bibliografia sovietică privind oraşele greceşti din nordul pontic este imensă şi – aş adăuga – stufoasă. Pentru un cititor străin, nu este deloc uşor să se orienteze în hăţişul de studii şi de puncte de vedere din fosta U.R.S.S., unde săpăturile efectuate pe scară mare, nu numai în coloniile înseşi, dar şi în interiorul continental, au dat la iveală o enormă masă de documente, parţial publicate şi nu întotdeauna accesibile. Lapin dedică o bună parte din volum examinării critice a acestei literaturi. Autorul a întreprins însă şi cercetări proprii în aşezarea arhaică de la Berezan, conducând o expediţie mixtă a Institutului de Arheologie din Kiev şi a muzeului Ermitaj. Cartea s-a născut deci din prezentarea acestor cercetări şi conţine şi un capitol consacrat rezultatelor săpăturilor autorului.

„Între apariţia şi dezvoltarea coloniilor şi procesul general al colonizării în nordul pontic este o dependenţă evidentă, ca şi între micile aşezări rurale şi cele orăşeneşti. Toţi cercetătorii au fost obligaţi să recunoască puternica elenizare a culturii materiale a micilor aşezări. Acestea trebuie considerate, independent de apartenenţa lor grecilor sau indigenilor, ca rezultate ale activităţii coloniale elene" (p. 148). Este cunoscut faptul că în arheologia sovietică (dar şi în cea românească) a dominat mult timp ideea caracterului scitic

(respectiv getic) al aşezărilor în special din jurul Olbiei (respectiv a Histriei). Lapin porneşte astfel cu curaj (suntem în 1966!) pe calea spinosă a identificării etnice a populaţiilor care locuiau în jurul Olbiei.

Se ştie că, în urma unei serii întregi de periegheze, organizate încă înainte de război şi publicate sumar de I. V. Fabritius, *Arheologičeskaja karta Pričernomor'ja Ukrainskoj SSR*, Kiev, 1951, şi F. N. Stitelmann, MIA, 50, 1956, p. 255 urm., şi *Gorodiščja, poselenija i mogilniki Bugskogo limana VII-V vv. do n.e.* (Cetăţile de pământ, aşezările şi necropolele din regiunea limanului Bugului în sec. VII-V î.e.n.), dis., Kiev, 1951, au fost identificate peste 100 de aşezări între limanul Bugului şi al Berezanului. Dintre acestea au fost săpate metodic puţine şi nici una dezvelită în suprafaţă. Ele au fost mult timp considerate scitice sau greco-scitice. Capitolele referitoare la discuţia caracterului etnic al acestora constituie cea mai importantă contribuţie a autorului şi în acelaşi timp *la pierre de touche* a întregii demonstraţii. Chestiunea are o importanţă metodologică, nu numai pentru înţelegerea istoriei Olbiei, ci a oraşelor din întreaga lume colonială elenă. Este vorba de a selecta dintre observaţiile arheologice pe acelea care pot fi luate drept criterii de diferenţiere etnică, o problemă, mereu actuală, a identificării populaţiilor indigene care coabitau sau colaborau cu coloniştii greci, în imediata apropiere a unei *polis*. V. V. Lapin discută trei posibile criterii, considerate până la el definitorii: tipul de locuinţă, ceramica şi riturile funerare. Trebuie să arăt din capul locului că rezultatele sale sunt negative pentru toate trei: nici unul dintre ele nu trădează caractere specific scitice, sau – mai precis – nu era străin grecilor.

Tipul de locuinţă. Cele mai timpurii sunt semi-bordeiele, care aveau uneori ziduri, de la nivelul unde locuinţa se ridica deasupra solului. Semi-bordeie au apărut şi în nivelurile cele mai vechi de la Berezan şi Olbia, dar şi la Sirokaja Balka şi Viktorovka I. „Prezenţa unui asemenea tip de locuinţă în aşezările greceşti timpurii de pe Bugul inferior nu numai clarifică, ci chiar ilustrează procesul colonizării greceşti... Asemenea populaţie, emigrând din Grecia Asiatică în nordul pontic, şi-a construit viaţa din nou, de aceea s-a adaptat repede la climă şi la lipsa de materiale de construcţie" (p. 156). Cu câteva pagini mai înainte el observase că tipul de locuinţă nu poate fi considerat o caracteristică etnică, ci una social-economică.

În ceea ce priveşte ceramica lucrată cu mâna, Lapin credea că ea nu trebuie neapărat considerată în bloc drept indigenă. Oalele lucrate cu mâna erau folosite adesea ca vase de bucătărie (*cooking pots*); multe dintre ele poartă urme de ardere pe pereţii exteriori. Pentru epoca arhaică se cunosc puţine forme de vase de bucătărie lucrate la roată [1], iar utilizarea ceramicii cu mâna pentru asemenea folosinţă este atestată în întreaga lume greacă.

În sfârşit, la concluzii similare se ajunge şi în chestiunea riturilor funerare, „care poate fi rezolvată nu prin observaţiile dintr-o singură aşezare sau grup de aşezări, ci pe teritorii mult mai vaste" (p. 216).

Pentru V. V. Lapin, în etapa timpurie a procesului de colonizare existau o serie de aşezări greceşti pe ţărmurile apropiate de Olbia şi Berezan, toate situate la

[1] P. Alexandrescu, *Histria*, IV, Bucureşti 1978, p. 124.

sud sau la sud-vest. Procesul s-ar fi dezvoltat în felul următor: „În etapa inițială se găseau câteva așezări mărunte, grupate în jurul uneia mai însemnate; orașul ca atare nu era încă format definitiv, iar zidul său de apărare nu era încă ridicat. Etapa definitivă de formare se poate gândi ca un synoikism al acestor așezări" (p. 176).

Cartea lui V. V. Lapin este puternic și constructiv polemică, dacă nu chiar iconoclastă. El a dărâmat fără ezitare o seamă de idei șablonarde care căpătaseră de mult drept de cetățenie, neezitând să intre în luptă cu afirmațiile unor cunoscute personalități ale arheologiei și istoriografiei din vremea sa. Asemenea idei, de coloratură „geto-dacizantă" au existat – și din nefericire mai există și astăzi – în propria noastră cercetare, ca efect al „geto-daco-centrismului", încă virulent.

DESPRE CELE TREI LUCRĂRI

Această digresiune a fost necesară deoarece lucrările pe care le prezint în aceste pagini se constituie în oarecare măsură ca un bilanț, după aproape 30 de ani de la apariția cărții lui V. V. Lapin. Școala ucraineană de arheologie se revendică în bună măsură de la acest precursor, distanțându-se, și sub acest aspect, de cea rusă.

Numărul așezărilor arhaice identificate nu este mult mai mare (în catalogul din Kry. itskij și col., 1990, sunt descrise 107). Dar, gradul de exploatare științifică a crescut considerabil, în așa fel încât acum autorii celor trei lucrări au putut examina o serie de aspecte ale acestora, de la condițiile de adaptare la mediu și climat (cu interesante contribuții privind istoria acestuia din urmă, așa cum voi încerca să arăt mai departe), până la analiza culturii materiale (ceramică, obiecte de metal, de os, de sticlă, tipuri de locuințe și construcții publice), a activității gospodărești (economie agricolă, creșterea vitelor, meșteșugul țesutului, prelucrarea osului, metalurgia, circulația monetară), cultura spirituală (înțelegând prin aceasta – după șablonul marxist – religia și cultele) și structura demografică și etno-socială. Extinderea săpăturilor și cercetarea diverselor faze au îmbogățit considerabil dosarul istoriei fiecăreia dintre ele, de la întemeiere până în veacul al IV-lea p. Chr.

Lucrările suferă însă toate de una din carențele datorate absurdei cenzuri exersate de direcțiile topografice militare, atât sovietice, cât și a altor țări din fostul lagăr socialist, asupra utilizării de către arheologi a documentelor topografice, a hărților, planurilor directoare, a fotografiilor aeriene etc. Știm din propie experiență daunele pe care asemenea cenzură, exersată din scrupule ale „secretului militar", ni le-au adus de-a lungul întregii perioade comuniste. Lipsa unor asemenea planuri sau hărți îngreuiază la înțelegerea motivației și logicei instalării coloniștilor greci pe unul sau altul din siturile alese. Harta „tip", utilizată pentru amplasarea așezărilor rurale, în diverse etape ale istoriei Olbiei, este elementară, la o scară prea mare, fără curbe de nivel. Pentru unele dintre așezări ar fi fost foarte utilă publicarea unei secțiuni din planul director, la scară mică și cu toate detaliile geografice.

Cercetările din *chôra* olbiană au beneficiat în reconstituirea mediului ecologic de aportul consistent al unor ştiinţe ale naturii. Larga colaborare dintre specialiştii din diverse ştiinţe este o practică încetăţenită de mai multă vreme în arheologia sovietică. Ea a dat rezultate remarcabile echipei conduse de A. S. Ščeglov, privind cercetările din *chôra* cetăţii Chersonasos, iar monografia sa *Severo-zapadnyj Krym v antičnuju epohy* (Crimeea de nord-vest în epoca antică), Leningrad, 1978, este fără îndoială exemplară.

La Olbia s-au obţinut date importante cu privire la istoria climatului, a hidrologiei Mării Negre şi a variaţiilor liniei litoralului antic, în funcţie de variaţiile oglinzii mării, de paleobotanică şi paleofaună. Implicaţiile factorilor ecologici asupra schimbărilor demografice, asupra depopulării sau populării ţinutului, a migraţiei sau sedentarizării populaţiilor de păstori-nomazi (sciţii, sarmaţii), asupra dezvoltării sau dispariţiei economiei agricole, sunt luate în seamă pentru explicarea evenimentelor istorice. Poziţia coloniei milesiene, care domina stepa nord-pontică şi ţinuturile din spre nord ale silvo-stepei, apare în felul acesta cu o pregnanţă sporită. Aportul unor asemenea discipline se vădeşte esenţial.

CARACTERELE GEOMORFOLOGICE ALE REGIUNII

Ţinutul se caracterizează printr-o depresiune, cu structură de platformă înclinată de la nord la sud, dinspre placa cristalină ucraineană către Marea Neagră. Această situaţie detemină atât regimul apelor, cât şi al aluviunilor, care joacă un rol determinant în formarea reliefului coastei pontice. Din punct de vedere morfologic, regiunea Bugului Inferior se distinge printr-o ravină formată de o terasă marină, acoperită de sol cu aspect loessoid, cu grosimea de 20–30 m, brăzdat de doline fluviale în care se adâncesc râpe. La cumpăna apelor se întâlnesc platouri uşor alveolate, fără scurgere. Dolinele fluviale ale râurilor Sok, Berezanka, a Bugului Inferior şi a Niprului au faleze înalte pe malul lor drept şi plaje joase pe cel stâng. Este de asemenea caracteristică dolinelor şi râpelor structura din calcare pontice. Ele împiedică spălarea de către apele de scurgere şi determină slaba dezagregare a stepei tăiată de ape. În partea superioară a limanelor, unde panta curgerii apelor este mai mare, s-a produs un proces de eroziune mai intens.

De-a lungul malurilor dolinelor se desfăşoară largi lunci în terase. Uneori, în apropierea coastelor marine caracterul de stepă diminuează, se produce micşorarea numărului teraselor şi potrivirea nivelurilor acestora. În acelaşi timp are loc o inundare a luncilor fluviale, golirea suprafeţelor sub nivelul limanurilor, determinată de importanţa variaţiei a oglinzii marine.

Iată şi descrierea celor trei limanuri:

Limanul Berezan se întinde pe 20–25 km în interiorul continentului, deschizându-se pe două golfuri: Sositski la apus şi Berezanskij la răsărit. Lăţimea sa medie este de 2–3 km, iar în partea de sud până la 4 km. La ieşirea

în mare, gura limanului întâlneşte un cordon de nisip, situat la 640 m distanţă. Suprafaţa limanului: 60 km², adâncimea maximă 15 m.

Limanul Bug-Nipru, format prin reunirea celor două fluvii, se varsă în mare prin gura Kinburinskij, lată de 4,3 km în zona Očeakov. Este despărţit de Marea Neagră prin cordonul de nisip Kinburinskij, care formează malul său stâng. Suprafaţa limanului este de 928 km² şi are o lungime de 55 km, iar lărgimea sa medie este de 15–16 m. Limanul are o productivitate biologică ridicată, deoarece în el se amestecă ape dulci şi marine.

Limanul Niprului este cel mai lung: 63 km; cel al Bugului este de 35 km, având 2–6 km lăţime, adâncimea medie 5 m, cea maximă 12 m.

O caracteristică a acestei regiuni o formează cordoanele litoralului înguste de nisip, întinzându-se departe în mare. Cele mai mari sunt Kinburnskij şi Tendrovskij. Cordoanele s-au format ca rezultat al aluviunilor fluviale şi marine.

O ISTORIE A SCHIMBĂRILOR SUFERITE DE LINIA LITORALULUI

Istoria se desfăşoară de-a lungul întregului holocen, până în zilele noastre. Cercetările dr. N. Panin din ţara noastră [2], precedate de acelea ale prof. A. C. Banu [3], deşi ignorate de autori, au adus interesante contribuţii. Pentru perioada care interesează aici, rezultatele colegilor nord-pontici diferă între ele în aprecierea amploarei fenomenului. Pentru K. K. Šilik [4], nivelul limanului Bugului în cea de-a doua jumătate a mileniului I a. Chr. era cu 6–9 m mai jos decât cel actual. În schimb A. N. Ščeglov, pentru ţărmul Crimeii de nord-vest [5], consideră nivelul antic al mării numai cu 4 m mai jos, valoare care se apropie de aceea a echipei române (fig. 1).

Nivelul scăzut al mării a produs micşorarea întinderii suprafeţei limanurilor în dreptul malurilor joase, dezgolind mlaştini şi insule. Limanul Berezan s-a micşorat în partea sa nordică. Insula Berezan de astăzi era o peninsulă. Limanul Niprului era mai îngust cu 3–4 km şi probabil mai lung decât cel de astăzi, în dauna cordonului Kinburnskij, care avea poate aspectul unei insule sau a unui sistem de insule, de întinderi diferite [6].

. . . ŞI A CLIMATULUI

Încălzirea generală a climei, începută în a doua jumătate a mileniului al II-lea a. Chr. [7], s-a încheiat către mijlocul mileniului următor [8]. Ceva mai

[2] N. Panin, Dacia, N. S., 27, 1983, p. 175 urm.

[3] A. C. Banu, Hidrobiologia, 2, 1981, p. 127 urm.; *ibidem*, 6, 1965, p. 259 urm.; *ibidem*, 12, 1973, p. 5 urm.

[4] K. K. Silik, *K paleogeografii Ol'vii, în Ol'vija*, Kiev, 1975, p. 72–73.

[5] A. N. Ščeglov, *Severo-Zapadnyi Krym v antičnuju epohu*, Leningrad, 1978, p. 17.

[6] M. V. Agbunov, *Zagadki Ponta Evksiiskogo*, Moscova, 1975, p. 128.

[7] K. S. Losev, *Klimat, včera, segodnija ...zavtra?* Leningrad, 1985, p. 90, 100 fig. 16.

[8] A. A. Borisov, *Klimaty SSSR v prošlom, nastojaščem i buduščem*, Leningrad, 1975 p. 383.

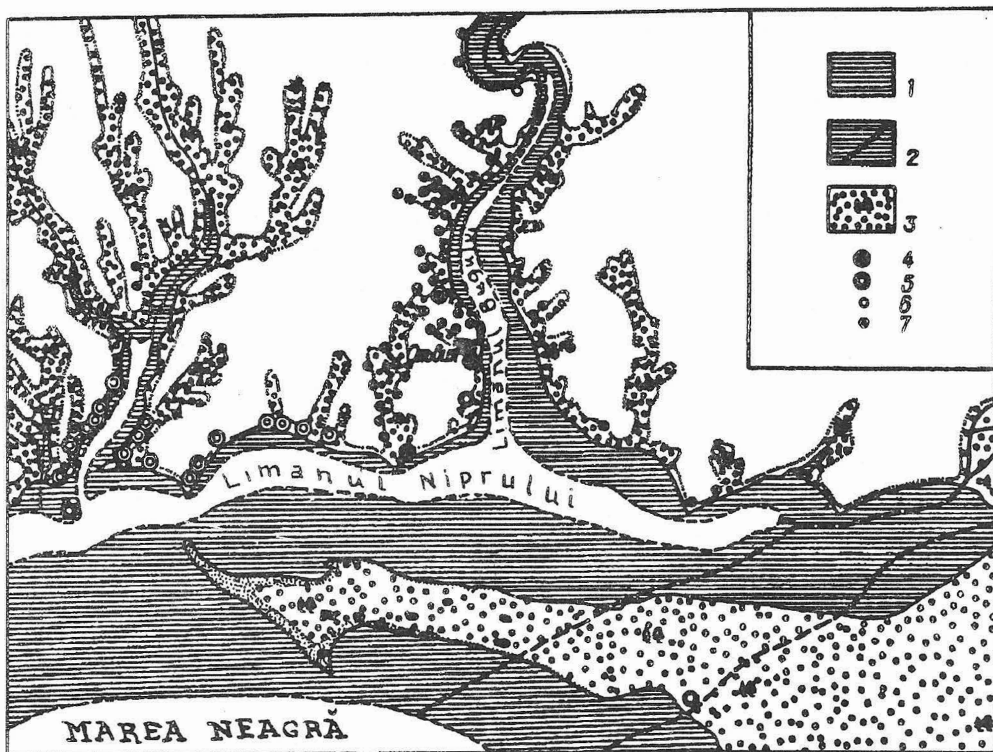

Fig. 1. Situaţia paleogeografică a ţinutului Bugului Inferior, sec. VII-V a. Chr. 1 limita uscatului; 2 cursul presupus al Niprului; 3 păduri; 4 aşezări mai importante; 5 aşezări de mărime mijlocie; 6 aşezări mici; 7 aşezări sezoniere (după Kryzitskij şi col., 1989, fig. 2).

devreme, către începutul sec. VII a. Chr., a început perioada de umidificare ridicată [9]. Aceasta, împreună cu caracterul mai temperat al temperaturii, a permis răspândirea pădurilor de conifere-foioase de-a lungul dolinelor din întreaga regiune. Pădurile se compuneau în marea lor majoritate din specii de sălcii, pini, plopi, mesteceni, stejar, ulm etc. [10]

Numărul aşezărilor rurale şi al fermelor era mai mare decât cel din vremea noastră. Climatul era mai călduros, dar mai puţin continental, ceea ce a încurajat dezvoltarea agriculturii, mai ales de-a lungul ţărmurilor. Situaţia geografică generală a acestei regiuni se caracterizează prin deschiderea ţinuturilor de stepă, iar desţelenirea pământului şi a luncilor, cu bogate resurse piscicole în sec. VII-VI a. Chr. [11] au favorizat procesul de formare al teritoriului rural Berezan-Olbia.

[9] I. E. Bučinskij, *Klimat Ukrainy v prošlom, nastojaščem i buduščem,* Kiev, 1963, p. 59.

[10] I. K. Pačoskij, *Opisanie rastitel'nosti Herscnskoj gubernii,* Cherson, 1917.

[11] I. B. Brašinskij şi A. N. Ščeglov, în *Problemy grečeskoj Kolonizacii Severno-Vostočnogo Pričernomor'ja,* Kiev, 1979, p. 43.

În perioada cuprinsă între mijlocul sec. V şi sec. I a. Chr. s-a întărit tendinţa de umidificare a climei [12], favorizând punerea în valoare a pământurilor de stepă, înainte neocupate, din nordul Mării Negre [13]. Au apărut o serie de aşezări stabile scitice [14], concomitent cu creşterea autorităţii Olbiei asupra teritoriului ei rural, până către sfârşitul sec. IV – prima jumătate a sec. III a. Chr. Spre deosebire de epoca arhaică, aşezările rurale s-au dispus mai regulat, concentrându-se pe malul stâng al limanului Bugului şi al Niprului şi folosind mai intens resursele regiunii.

Încălzirea climei şi micşorarea cantităţii precipitaţiilor la sfârşitul sec. III a. Chr. [15] a întărit uscăciunea şi caracterul continental al climei. Acest proces a dus la uscarea stepei din nordul Mării Negre şi la micşorarea pădurilor din regiunea Bugului Inferior. Nu este exclus ca aceste schimbări climatice – observă autorii – să fi constituit una din cauzele reorientării economiei *chôrei* olbiene. Astfel, de-a lungul sec. III a. Chr. se produce brusca diminuare a numărului aşezărilor din nordul Mării Azov şi de la Donul Inferior [16]. Nomazii din Crimeea se deplasează din regiunile de stepă către ţinuturile pre-montane, mai bogate în umiditate. Dispariţia kurganelor din stepă indică plecarea populaţiilor scitice din acest teritoriu [17]. Se măreşte şeptelul de oi şi se micşorează cel de cornute [18]. Pe teritoriul din nordul mării Negre începe perioada secetoasă, prelungită până la sfârşitul sec. II – începutul sec. I a. Chr. [19]

La începutul sec. I p. Chr. condiţiile naturale s-au schimbat. A încetat perioada de climă caldă uscată, care a durat 200 de ani. Se produce stabilizarea regimului climatic, accentuându-se umiditatea. Se produce începutul transgresiunii nympheene-histriene, iar la începutul sec. IV p. Chr. apele limanului au urcat până sub zidurile Olbiei [20].

O ISTORIE PARALELĂ: OLBIA ŞI ISTROS

Prima etapă a ocupării teritoriului rural este realizată de către coloniştii milesieni stabiliţi la Berezan. Aşa cum se ştie, după materialele publicate până acum [21], această colonie a fost întemeiată în ultimul sfert al sec. VII a. Chr., în

[12] B. N. Grakov şi A. I. Meliukova, în *Voprossy skifo-sarmatskoj arheologii,* Moscova, 1954, p. 168.

[13] V. Yu. Murzin, ArheologijaKiev, 55, 1986, p. 9.

[14] Grakov şi Meliukova, *art. cit.* p. 168.

[15] Bučinskij, *op. cit.,* p. 59.

[16] S. A. Polin, ArheologijaKiev, 54, 1984, 26.

[17] *Ibidem.*

[18] *Ibidem.*

[19] A. A. Dzens-Litovskij, *Geologičeskij vozrast solevyh mineral'nyh ozer,* Priroda, 12, 1936, p. 54.

[20] Šilik, *art. cit.,* p. 88.

[21] O cupă arhaică laconică, publicată de L. V. Kopeijkina, în *Demografičeskaja situacija v Pričernomor'e perioda Velikoj Grečeskoj Kolonizacii,* Tbilisi, 1981, 1, p. 206, fig. 10; un fragment de oenochoe corintică datată către mijlocul sec. VII a. Chr., eadem, *Tskhaltubo,* Tbilisi, 1983, p. 112, nota 8; depozitul descoperit într-un semi-bordei cu ceramică greacă orientală din ultimul sfert al sec. VII a. Chr., J. M. Treistar şi Yu. G. Vinogradov, AJA, 97, 1993, p. 638, sunt indicaţii cronologice importante.

cursul aceluiaşi curent milesian colonizator ca Istros şi Naukratis, în Egipt. Autorii consideră că ocuparea teritoriului agricol s-a produs după un oarecare decalaj cronologic, în al doilea sfert al sec. VI a. Chr. „În etapa timpurie a coloniei de la Berezan, teritoriul rural nu era populat, o parte fiind direct exploatat de către locuitorii coloniei[22]. Ideea este preluată acum şi de R. Tsetskhladze[23]. Ea mi se pare surprinzătoare şi se cere susţinută de un examen riguros al cronologiei ceramicii de import din aşezările situate în *chôra* coloniei şi de identificarea celor mai vechi niveluri de locuire sau de depozite arheologice.

Dar cercetările recente întreprinse de A. S. Ostroverhov la Jagorl'skoe, aşezare situată pe actuala limbă de nisip din faţa vărsării limanului Berezan în marea Neagră, pe malul unui vechi braţ al Niprului, au scos la lumină resturile unor cuptoare metalurgice de obţinere a materiei brute şi pentru turnare a fierului; de asemenea au apărut tipare de turnare a plumbului, cuptoare de obţinere şi de prelucrare a bronzului şi altele de turnare a sticlei. Cele mai vechi documente ceramice (amfore de Chios, bolurile greceşti orientale decorate cu benzi subţiri) au fost datate de V. V. Ruban la începutul sec. VI a. Chr. Aşezarea ţinea desigur de *chôra* Berezanului şi atestă importanţa prelucrării metalelor şi a sticlei în economia acestei colonii, încă din etapa ei cea mai veche de existenţă. Aici se produceau probabil şi vârfurile de săgeţi de bronz cu valoare monetară, a căror difuziune, începând „cu sfârşitul sec. VII"[24], în regiunea din jurul coloniei Berezan, cu alte cuvinte în nucleul teritoriului ei agricol, este legată de sistemul monetar al acesteia[25].

Aşezările rurale din epoca arhaică erau situate aproape exclusiv de-a lungul coastelor marine şi ale limanurilor, mai întâi în jurul Berezanului, apoi de-a lungul celorlalte, odată cu constituirea Olbiei. Data acestei colonii şi relaţia ei cu cea de la Berezan formează încă un subiect de discuţii contradictorii. Oricum către mijlocul sec. VI a. Chr., cel mai târziu, această colonie funcţiona din plin. Este vorba de colonizarea pe un teritoriu litoral a cărei motivaţie este probabil în primul rând ecologică. „Vecinătatea mării avea, în această fază climatică, o influenţă benefică asupra condiţiilor naturale de viaţă, îndulcind contrastele termice, atât iarna cât şi vara. Situaţia generală geografică a regiunii Bugului Inferior în sec. VII şi VI a. Chr. se caracteriza prin deschiderea zonelor de stepă către pământurile fertile şi a pădurilor de luncă, precum şi a unor bogate resurse piscicole[26].

Spre deosebire de Olbia, Istros dispunea de un teritoriu rural continental. Ca şi la Berezan şi Olbia, o serie de aşezări, dintre cele mai vechi, erau înşirate de-a lungul mării (παραλίον). Situl de la Cap Doloşman este aproape contemporan cu

[22] Kryžitskij şi col., 1989, p. 20.
[23] G. R. Tsetskhladze, în *The Archaeology of Greek Colonisation. Essays dedicated to Sir John Boardman*, G. R. Tsetskhladze şi Fr. De Angelis ed., Oxford, 1994, p. 111 urm.
[24] Kryžitskij şi col. 1989, p. 89.
[25] *Ibidem*, p. 83.
[26] *Ibidem*, p. 18.

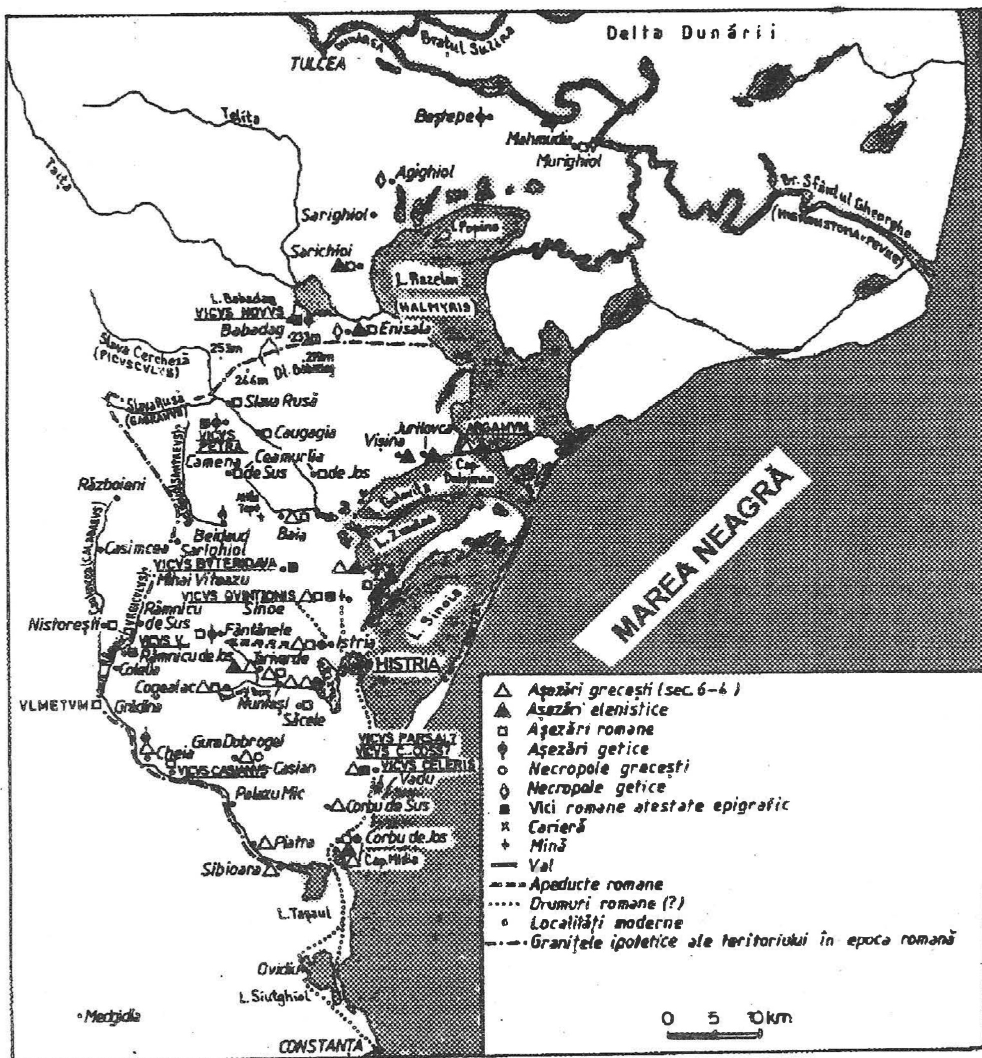

Fig. 2. Teritoriul rural al Istrosului cu limitele sale (după Al. Avram, *Histria*, Konstanz, 1990, p. 44, fig. 2).

Istros (cele mai vechi fragmente aparțin ceramicii milesiene Wild-Goat Style II; există și un fragment corintic tranzițional; informație Mihaela Adameșteanu). Ele se întind până la vechiul braț al Dunării de la Sf. Gheorghe, fluviu al cărui nume îl poartă cetatea, mărginind spre nord teritoriul ei rural. Motivația acestei părți a *chôrei* era și una strategică. Anumite puncte întărite erau menite să supravegheze și să apere intrarea în golful adânc în fundul căruia se afla Istros. Un asemenea rol a avut desigur atât situl de la Cap Doloșman, la capătul nordic al acestui golf, cât și cel de la Vadul, situat la capătul său sudic (fig. 2 și 3).

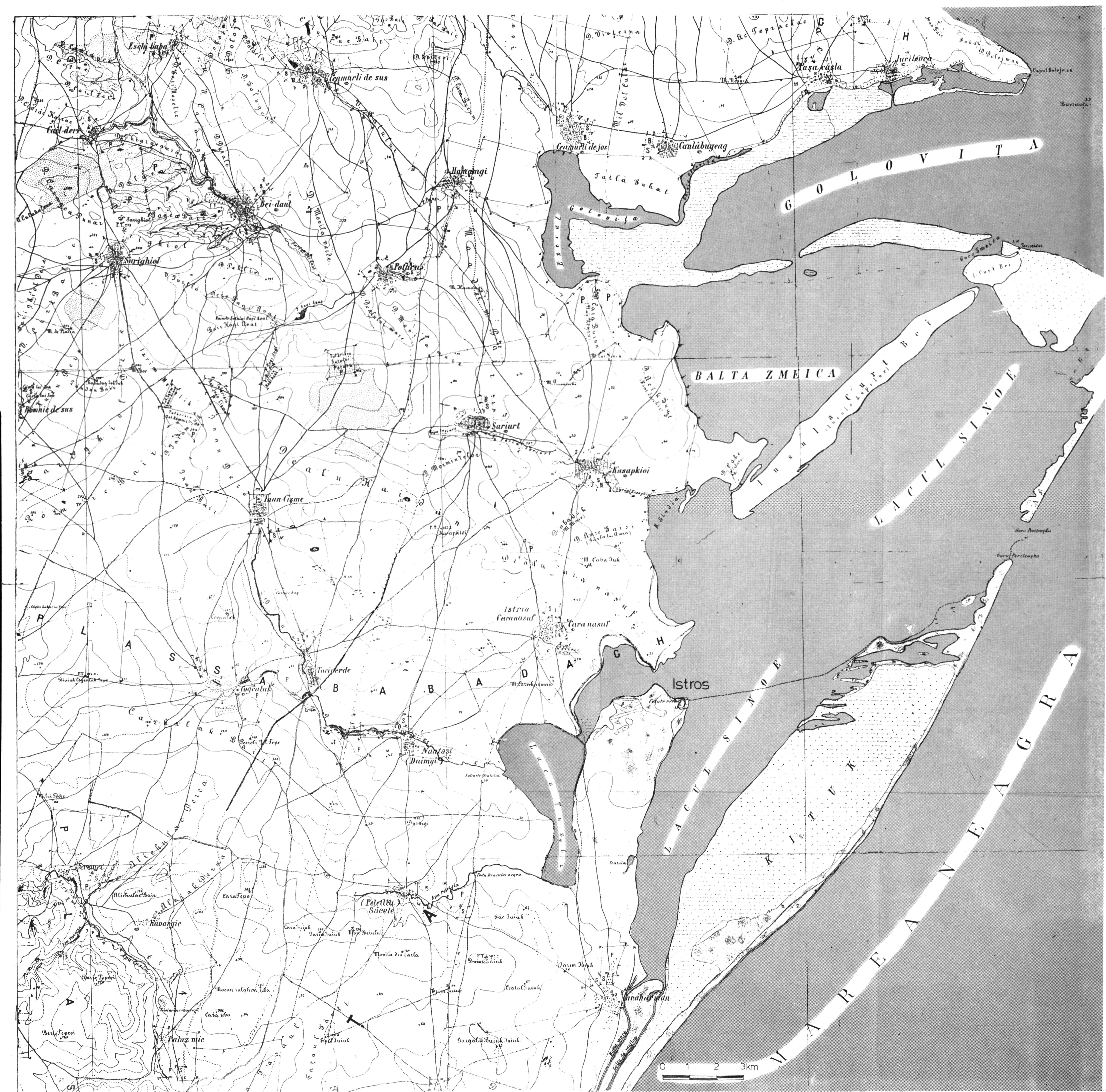

Fig. 3. Extras după harta Marelui Stat Major din 1886, reprezentând teritoriul rural al Istrosului.

Dar nucleul ei economic se desfăşura spre interiorul uscatului, pe o adâncime de mai multe zeci de km. Istros a fost întemeiat în centrul golfului care astăzi este ocupat de lacul Sinoe, la marginea unei câmpii litorale, parţial inundată în urma transgresiunii nympheene-histriene. Spre continent se deschide un larg amfiteatru natural, adânc de peste 20 km, mărginit de coline domoale. El este traversat de râul Duingi-Nuntaşi, ale cărui izvoare, Iunan Ceşme (turc. „Fântâna grecilor", astăzi Fântânele), au fost

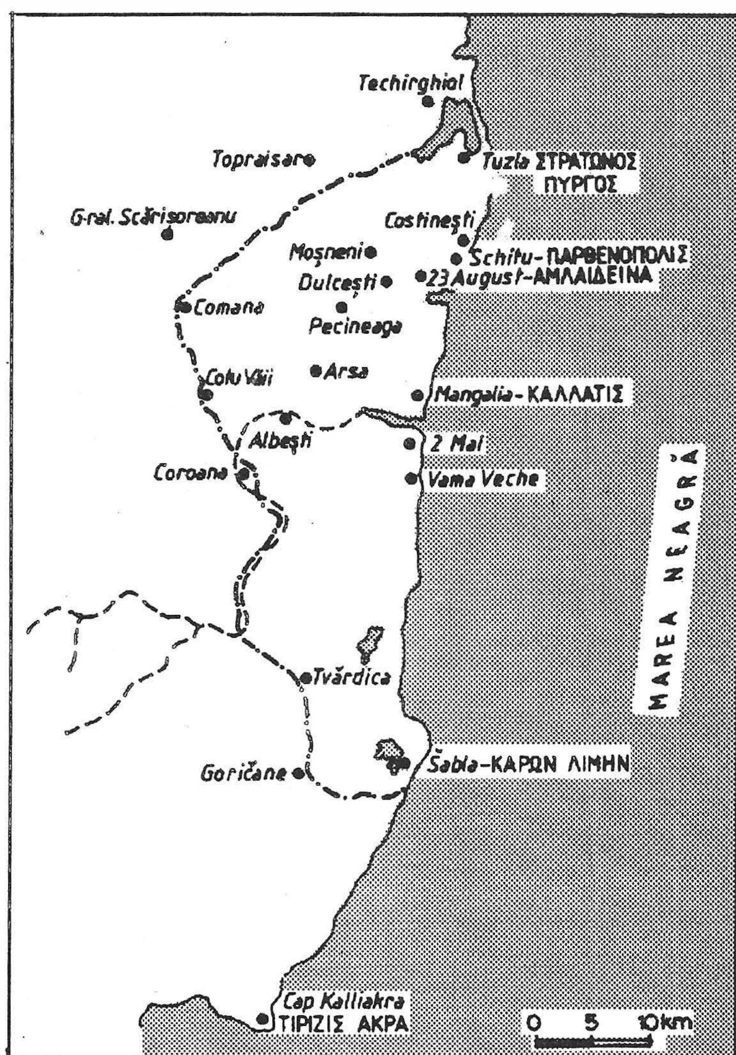

Fig. 4. Limitele teritoriului rural al oraşului Callatis (după Al. Avram, 1991, p. 135).

captate de histrieni pentru apeductul care aducea apa potabilă la cetate. Fiecare punct al acestui amfiteatru natural putea fi supravegheat din cetatea Istros, el îndeplinind astfel una din condiţiile strategico-economice cerute pentru *chôra* unei

colonii, definite de Aristot, Pol. 7, 2, 1327, prin termenii *eusýnopton* şi *euboétheon*. K. Kristen[27], a redat această calitate prin cuvântul „Überschaubarkeit", adică condiţia unui teritoriu rural de a fi cuprins cu privirea din cetatea care îl stăpânea.

Luarea în stăpânire de către histrieni a acestui teritoriu, care şi astăzi este deosebit de productiv pentru agricultură şi creşterea vitelor, constituind nucleul *chôrei*[28], s-a produs aproape în acelaşi timp cu procesul instalării coloniei şi al ocupării fâşiei litorale. Aşezarea de la Tariverde, situată la aproape 20 km depărtare spre vest de Istros, în apropierea izvoarelor de la Iunan Ceşme, datează din primul sfert al sec. VI a. Chr. Cea de la Nuntaşi, pe malul râului Duingi-Nuntaşi, la circa 12 km de Istros are fragmente ceramice din jurul anului 600 a. Chr. Acolo funcţiona şi un sanctuar rural, dedicat probabil Demetrei[29].

Acelaşi caracter continental îl avea şi *chôra* Callatidei (fig. 4). Într-un studiu recent, Al. Avram[30] a supus unui examen riguros izvoarele cu privire la *chôra* callatiană, începând cu seria de documente epigrafice referitoare la graniţa teritoriului rural al oraşului, acea „städtische *chôra*", împărţită în κλῆροι. Dincolo de această graniţă, se găseau ἐσχατία, aşa-numita πρόσχωρος, ţinutul de margine, de periferie, aflat sub jurisdicţia oraşului, dar locuit probabil de comunităţile de perieci, de μιγᾶδες 'Ελληνες.

Pentru acest teritoriu, ţinând de „staedtische *chôra*", Alexandru Avram are în vedere limite geografice naturale. „Beginnt die Grenze in der Nähe von Sabla, so müsste sie etwa über Tvardica zum erwähnten Tal verlaufen, wobei die Festungen im Bereich von Coroana und Albeşti archaeologische Festpunkte darstellen. Eine andere natürliche Grenze ist das zur Zeit trocken gewordene Tal, das in den Techirghiol-See (im Norden) mündete. Die Grenze zwischen diesen Tälern lässt sich allerdings nicht ermitteln; doch halte ich es für wahrscheinlich, dass die hellenistischen Siedlungen von Pecineaga, Dulceşti, Moşneni usw. mit einbegriffen wurden"[31].

Există un paralelism între *chôra* Callatidei şi cea a Istrosului şi anume caracterul continental al nucleului acestora. Într-adevăr, φρούριον de la Albeşti, situat la circa 14 km în linie dreaptă faţă de oraş, indică una din direcţiile în profunzime ale teritoriului rural. Acest punct fortificat pare a fi fost instalat nu mai târziu de sfârşitul sec. V a. Chr., deci la un interval nu prea lung de la întemeierea cetăţii însăşi. El se află în imediata apropiere a izvoarelor de apă dulce, care au fost utilizate pentru apeductul callatian. Din oraş, ţinutul până la acel φρούριον şi până la izvoarele de apă dulce, ambele puncte de importanţă deosebită pentru viaţa Callatidei, putea fi cuprins cu privirea. Acest ţinut avea de asemenea calitatea de „Überschaubar", cerută de Aristot, în textul citat mai sus, considerată primordială de către Kirsten[32], pentru teritoriul oricărei cetăţi greceşti, fie colonială, fie metropolitană.

Între aşezările rurale din cele două colonii milesiene există numeroase

[27] K. Kirsten, *Die griechische Polis als historisch-geographisches Problem*, Bonn, 1956, p. 36.
[28] Al. Avram, Dacia, N. S., 35, 1991, p. 82.
[29] C. Domaneantu, Dacia, N. S., 37, 1993, sub tipar.
[30] Avram, *art. cit.*, p. 103–137.
[31] *Ibidem*, p. 132.
[32] Kirsten, *op. cit.*, p. 37.

asemănări. Atât la Berezan-Olbia cât şi la Istros, ele sunt, în perioada arhaică şi clasică, nefortificate. Chiar când distanţa până la oraş era considerabilă, cum este cazul multora din aşezările din regiunea Bugului Inferior, unde locuitorii acestora nu se puteau refugia în spatele zidurilor cetăţii atunci când erau ameninţaţi de atacurile populaţiilor barbare, ele erau nefortificate şi deschise. Aceasta ţine de caracterul colonizării milesiene în marea Neagră. Aşa cum arătam în „Dosarul pentru marea Neagră", anexat la ediţia românească a cărţii lui J. Boardman, *Grecii de peste mări,* Bucureşti, 1988, 420 urm., experienţa anatoliană a acestor colonişti le-a imprimat un anumit comportament, odată stabiliţi pe coastele pontice, dispuşi fiind mai degrabă către înţelegeri paşnice cu populaţiile aborigene sau locale decât către luarea în stăpânire cu forţa a ţinuturilor colonizate şi deci a teritoriilor rurale. Aşa se explică de ce nici una dintre colonii nu s-a instalat peste o aşezare mai veche a populaţiei locale, izgonind-o pentru a-şi face loc, aşa cum s-a întâmplat pe coastele Siciliei sau ale Italiei. Coloniile abia fundate nu se grăbesc să-şi ridice un zid de apărare, pentru a se feri de aceste populaţii (la Istros cel mai vechi zid de apărare din jurul aşezării civile nu pare a fi mai vechi de al doilea sfert al sec. VI a. Chr. [33], iar la Olbia de începutul sec. V a. Chr.[34], după expediţia regelui Darius şi începutul tulburărilor scitice în contra-ofensivă, aşa cum reiese din rezultatele expuse de colegii de la Olbia. Cu atât mai semnificativ mi se pare caracterul deschis al siturilor rurale, care indică, pentru veacul al VI-lea, relaţii paşnice cu vecinii localnici.

Interesante sunt şi rezultatele expuse de autorii lucrărilor de care mă ocup în aceste pagini, referitoare la civilizaţia materială din aceste situri. Constatarea lui V. V. Lapin cu privire la predominarea, în această etapă, a locuinţelor semi-îngropate este pe deplin confirmată. S. B. Bujskih[35], prezintă 20 asemenea locuinţe din aşezarea de la Čertovatoe, din imediata apropiere a Olbiei. J. V. Domanskij a scos la lumină 55 de semi-bordeie datând din sec. VI a. Chr. de la Berezan, dintre care 60% de formă rotundă şi 40% de plan oval sau dreptunghiular. „Fiecare dintre acestea ocupă 5–14 m², fiind la circa 1 m adâncime. Detaliile construcţiilor interioare, precum şi un zid de cărămizi nearse confirmă funcţia lor de locuinţe"[36]. Ele se adaugă celor 24 descoperite de Kopejkina[37], care a constatat că acest tip de locuinţă este caracteristic primei faze a Berezanului, până la mijlocul sec. VI a. Chr. În etapa a doua se adaugă doar străzi, orientate SV-NE, spaţii deschise pavate şi locuinţe rectangulare din piatră sau cu socluri de piatră.

Acelaşi tip de locuinţă a apărut în cartierul civil de la Istros, unde cea mai veche locuinţă, din primele două decenii ale sec. VI a. Chr., este un semi-bordei. Un număr mai mare de semi-bordeie a apărut la la Tariverde, ovale sau dreptunghiulare (lungime 5–7 m, lăţime 3–4 m), alături de locuinţe de suprafaţă, cu socluri de ziduri din piatră [38]. În sfârşit, în aşezarea de la Sarinasuf, pe malul nordic al lacului Razelm, au fost identificate atât semibordeie de formă rotundă

[33] M. Coja, în *Greek Colonists and Nativ Population,* J. -P. Descoevres ed., Oxford, 1990, p. 160.
[34] Yu. G. Vinogradov, *Političeskaja istorija Ol'vijskovo polisa,* Moscova, 1989, p. 118.
[35] Bujskih, 1991, fig. 11.
[36] Treistar şi Vinogradov, *art. cit.,* p. 539.
[37] Kopejkina, în *Demografičeskaja* ..., p. 206, fig. 10/b. urm.
[38] C. Preda, Pontica, 5, 1972, p. 72 urm.

(diam. circa 6 m), cât şi locuinţe de suprafaţă, din a doua jumătate a sec. VI a. Chr.

Desigur că tipul însuşi de locuinţă semi-îngropată în pământ nu este un criteriu de atribuire etnică, aşa cum se poate constata din cercetările efectuate în zona Bugului Inferior. Dar aspectul general al culturii materiale poate fi totuşi adus în discuţie, atunci când încercăm o asemenea atribuire. Astfel, prezenţa în proporţie majoritară a ceramicii lucrate cu mâna, de caracter hallstattian, cum este cazul pentru aşezarea de la Sarinasuf, permite identificarea unei prezenţe importante getice în această aşezare, aflată în teritoriul rural histrian. De asemenea, la Tariverde, deşi proporţia dintre ceramica hallstattiană şi cea grecească este mai puţin netă în favoarea celei dintâi, descoperirea unor vase mari de provizii hallstattiene indică prezenţa, într-o măsură şi cu un statut social deocamdată greu de precizat, a unor elemente autohtone. Pentru această staţiune, descoperirea în 1991, la circa 1 km sud, a resturilor unei aşezări getice din Ha II, fără material grecesc, sugerează prezenţa în apropiere, înaintea instalării Istrosului, a unei populaţii autohtone.

UNE VISITE À OLBIA ET TROIS OUVRAGES CONCERNANT SON TERRITOIRE RURAL. NOTES ARCHÉOLOGIQUES

RÉSUMÉ

Le Colloque International organisé à Parutino-Olbia, le 5–9 septembre 1994, a été la première occasion offerte aux gens de l'équipe de fouilles d'Istros de voir le site, les fouilles et les dépôts d'Olbia. L'auteur essaye d'en dégager quelques idées, en partant de ses propres observations et de trois ouvrages ukraïniens dédiés au développement du territoire rural de cette colonie milésienne. Il s'agit des caractères géomorphologiques de cette région, des changements de la ligne littorale, de l'histoire du climat. Il jette ensuite un regard sur une possible histoire parallèle entre la structure de la *chôra* olbienne et celle d'Istros et de Callatis.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. La situation paléogéographique de la région du Boug Inférieur aux VII-Ve s. a. J. Chr. 1 le littoral; 2 le cours hypothétique du Dniepr; 3 bois; 4 sites importants; 5 sites d'étendue moyenne; 6 petits sites; 7 habitats sésonniers (d'après Kryzitskij et colab., 1989, fig. 2).

Fig. 2. Le territoire rural d'Istros et ses frontières (d'après Al. Avram, *Histria,* Konstanz, 1990, p. 44, fig. 2).

Fig. 3. Carte militaire de l'Etat Majeur, 1886, sur le territoire rural d'Istros.

Fig. 4. Frontières du territoire rural de la ville de Callatis (d'après Al. Avram, 1991, p. 135).

NECROPOLA PLANĂ DE TIP POIENEŞTI-LUKAŠEVKA DE LA DOLINJANY

(săpăturile din anii 1985, 1987, 1988)

de G. I. SMIRNOVA şi V. F. MEGEI

Descoperirea necropolei de tip Poieneşti-Lukaševka de lângă satul Dolinjany (= Dolineni, reg. Cernăuţi, Ucraina) şi publicarea materialelor din primele 24 morminte cercetate de către Expediţia Vest-ucraineană în anii 1977–1978[1] au provocat un interes deosebit în rândurile specialiştilor[2].

În anul 1985, după o întrerupere de şapte ani, la Dolinjany, pe locul aşezării scitice şi al necropolei Poieneşti-Lukaševka descoperite tot acolo, au fost reluate săpăturile. Răspunderea pentru efectuarea săpăturilor din acest obiectiv a fost încredinţată lui V. F. Megei, care conducea practica arheologică a studenţilor în domeniul istoriei de la Institutul Pedagogic din Kameneţ-Podolsk. În 1985 s-au căutat limitele de sud şi de est ale necropolei, cu care prilej, pe o suprafaţă de 272 m. p., au fost descoperite 5 morminte (M. 25–29). În anii 1987–1988, săpăturile s-au făcut pe arii mai mari. În decursul celor două campanii, în cuprinsul unor sectoare având o suprafaţă totală de 1300 m. p. s-au găsit încă 29 morminte şi s-au delimitat marginile de nord şi de vest ale necropolei, cu excepţia limitei de nord-vest, în zona dintre suprafeţele VII şi VIII. S-a fixat şi marginea estică a cimitirului în partea estică a suprafeţei VI, unde cu greu s-au surprins urmele unor morminte (M. 33, 34).

Astfel, la sfârşitul ultimei campanii de săpături numărul mormintelor înregistrate, inclusiv cenotafurile, a ajuns la 58, din care numai 12 cu urne. Pe suprafaţa de 2550 m. p., cercetată în decursul săpăturilor, în strat şi la suprafaţă s-au mai găsit oase arse, inventar mărunt şi rare fragmente din vase, care nu pot fi puse în legătură cu anumite morminte. Ele dovedesc totuşi că necropola includea un număr mai mare de morminte decât cele 58 identificate.

[1] G. I. Smirnova, *Mogil'nik tipa Pojanešty-Lukaševka u s. Dolinjany na Bukovine (raskopki 1977–1978 gg.)*, SA, 3, 1981, p. 193–207. Inventarele mormintelor M. 1–24 sunt reproduse în lucrarea de faţă, în fig. 2–3, pentru a facilita cititorului comparaţia noilor descoperiri cu cele vechi.

[2] S. P. Pačkova, *Pro kul'turnu naležnist'mogil'nika poblizu s. Dolinjany na Pivničnij Bukovini*, Arheologija Kiev, 47, 1984, p. 99–101; M. Babeş, *Die Frühgermanen im östlichen Dakien in den letzten Jahrhunderten v.u.Z. Archäologische und historische Belege*, în *Frühe Völker in Mitteleuropa*, Berlin, 1988, p. 132, 142 urm.; V. E. Eremenko, *Process latenizacii arheologičeskih obščnostej pozdnego predrimskogo vremeni Vostočnoj Evropy i složenie zarubienckoj kul'tury. Avtoreferat kandidatskoj dissertacii*, Leningrad, 1990, p. 12.

SCIVA, tomul 46, nr. 2, Bucureşti, aprilie-iunie 1995, p. 133–160

Trecând la prezentarea materialelor din cadrul necropolei (mormintele 25–58) amintim că toate mormintele se aflau la adâncimea de 0,25–0,40 m de la suprafaţa actuală a solului şi că, din această cauză, în timpul lucrărilor agricole au fost deranjate marginile urnelor şi fundul străchinilor care le acopereau şi au fost distruse gropile funerare mai puţin adânci. De regulă, conturul gropilor a fost sesizat în solul vegetal neatins de plug sau numai în pământul viu aflat mai jos.

Mormântul 25 (suprafaţa IV), incineraţie în urnă. S-a precizat la nivelul părţii superioare a urnei, la adâncimea de 0,45 m. Gropiţa (cu diametrul de 0,6 m) nu s-a observat mai sus. Conturul ei rotunjit a fost identificat cu greu spre fund, care se afla la adîncimea de 0,57 m. În vasul spart se aflau în cantitate redusă oase calcinate mărunte, curăţite de cărbuni, două fragmente dintr-un obiect de fier în formă de tijă şi două bucăţi de sticlă topită, probabil resturile unor mărgele. În afară de acestea, în urnă se găsea o mică strachină, ale cărei fragmente au putut fi separate cu prilejul sortării cioburilor urnei (fig. 9/25).

a. Drept urnă a servit un vas înalt, cu o toartă cu secţiune rectangulară, care unea buza cu umărul arcuit. Gâtul vasului este îngust, iar marginea buzei este faţetată. Toarta este în unghi; prin ea trece spre gât un orificiu oblic. Vasul este deformat. Înălţimea 19,6 cm, diametrul gurii 10,3 cm (fig. 4/25a).

b. Strachina cu care, probabil, era acoperită urna are formă hemisferică; fundul ei este arcuit, iar marginea neprofilată şi nedelimitată. Suprafaţa vasului este neagră, lustruită. Înălţimea 3,5 cm, diametrul 10,5 × 11 cm (fig. 4/25b).

Mormâtul 26 (suprafaţa IV), incineraţie în urnă. S-a precizat la partea de sus a urnei, la adâncimea de 0,51 m. Urna era acoperită cu o strachină şi a fost depusă într-o groapă de formă rotundă (0,34 × 0,40 m). Adâncimea gropii până la fund măsura 12 cm, mai sus conturul ei nu s-a putut preciza (fig. 9/26).

Ambele vase din mormântul 26 erau sparte în bucăţele mărunte, fragile şi de aceea forma lor sau profilul nu s-au putut reconstitui. În interiorul urnei se afla o cantitate mare de oase arse, curăţate de resturile rugului. Pe fundul urnei, între oase, s-a găsit o aglomerare de fier topit, corodat. Prin munca restauratorului, în urma curăţirii, au putut fi separate trei obiecte de fier: o fibulă, un cârlig rotund de centură şi un brici (?) cu două tăişuri (sau poate o foarfecă?).

a. Drept urnă a servit o oală de culoare neagră, lustruită, cu marginea buzei faţetată.

b. Strachină neagră lustruită, cu marginea faţetată şi umeri arcuiţi.

c. Fibulă de fier, cu lungimea de 8,5 cm. Ţinând seama de curbura arcului şi poziţia clamei de prindere a piciorului, care nu se afla la mijlocul arcului, ci mai aprope de resort, aceasta aparţine variantei B după Kostrzewski[3] (fig. 4/26c).

d. Piesă de centură de fier, masivă, în formă de verigă largă, cu diametrul de 3 cm, prevăzută cu proeminenţe în formă de coarne de o parte şi de alta a butonului-cârlig (fig. 4/26d).

e. Foarfecă (?). Din acest obiect s-au păstrat două lame late şi scurte, de formă triunghiulară, articulate între ele printr-o garnitură. Lungimea unei lame este de 5,7 cm, a celeilalte de 5 cm (fig. 4/26e).

f. Buza unui vas de culoare neagră, lustruită, cu marginea faţetată, găsită cu prilejul strângerii fragmentelor din urnă şi din strachină.

g. O piesă de lut pentru lustruirea ceramicii.

[3] J. Kostrzewski, *Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit*, Leipzig-Würzburg, 1, 1919, p. 17, fig. 2.

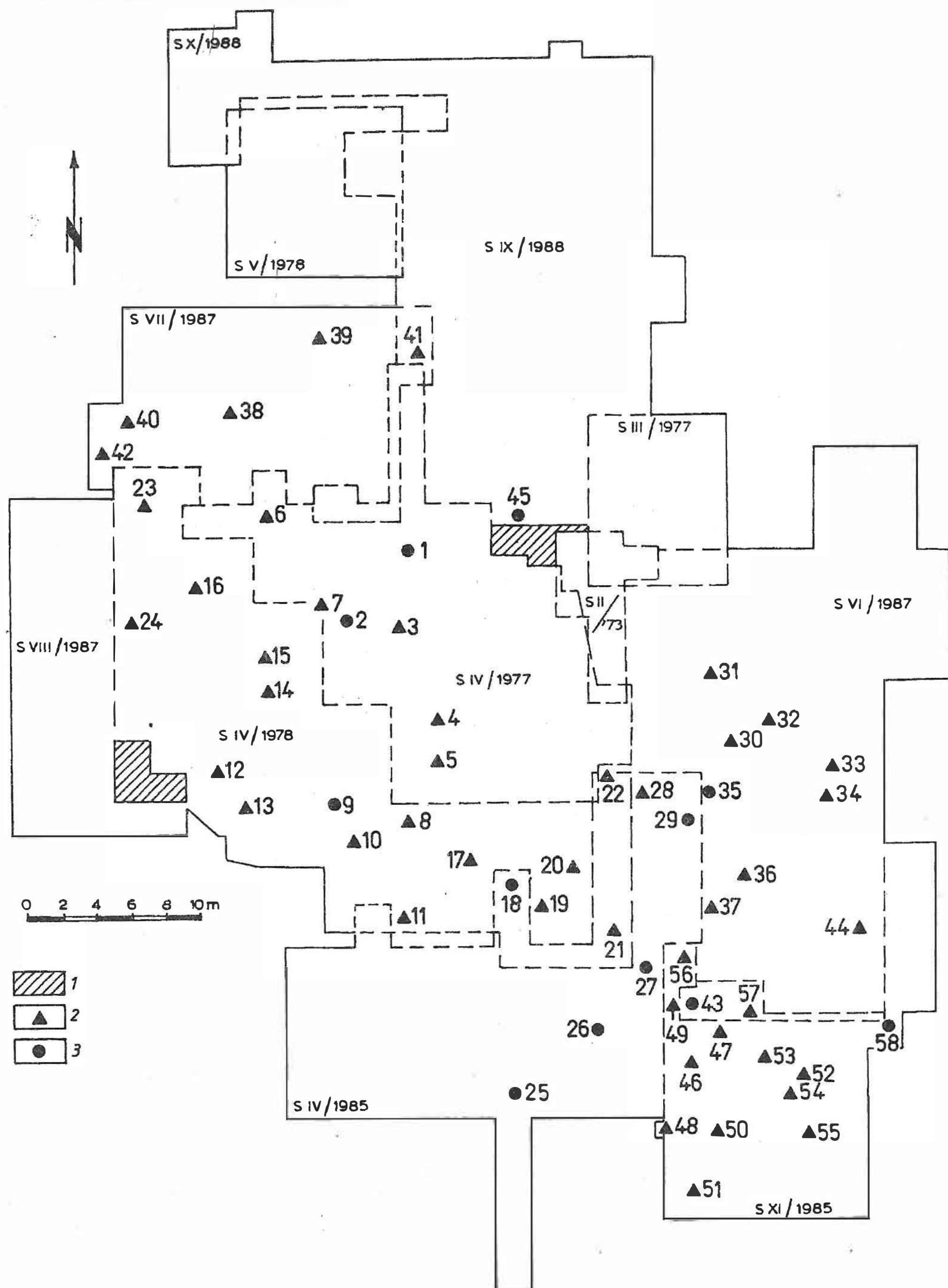

Fig. 1. Dolinjany (Dolineni), reg. Cernăuți. Planul general al necropolei de tip Poienești-Lukaševka. Legenda: 1 suprafețe necercetate; 2 morminte în groapă; 3 morminte în urnă.

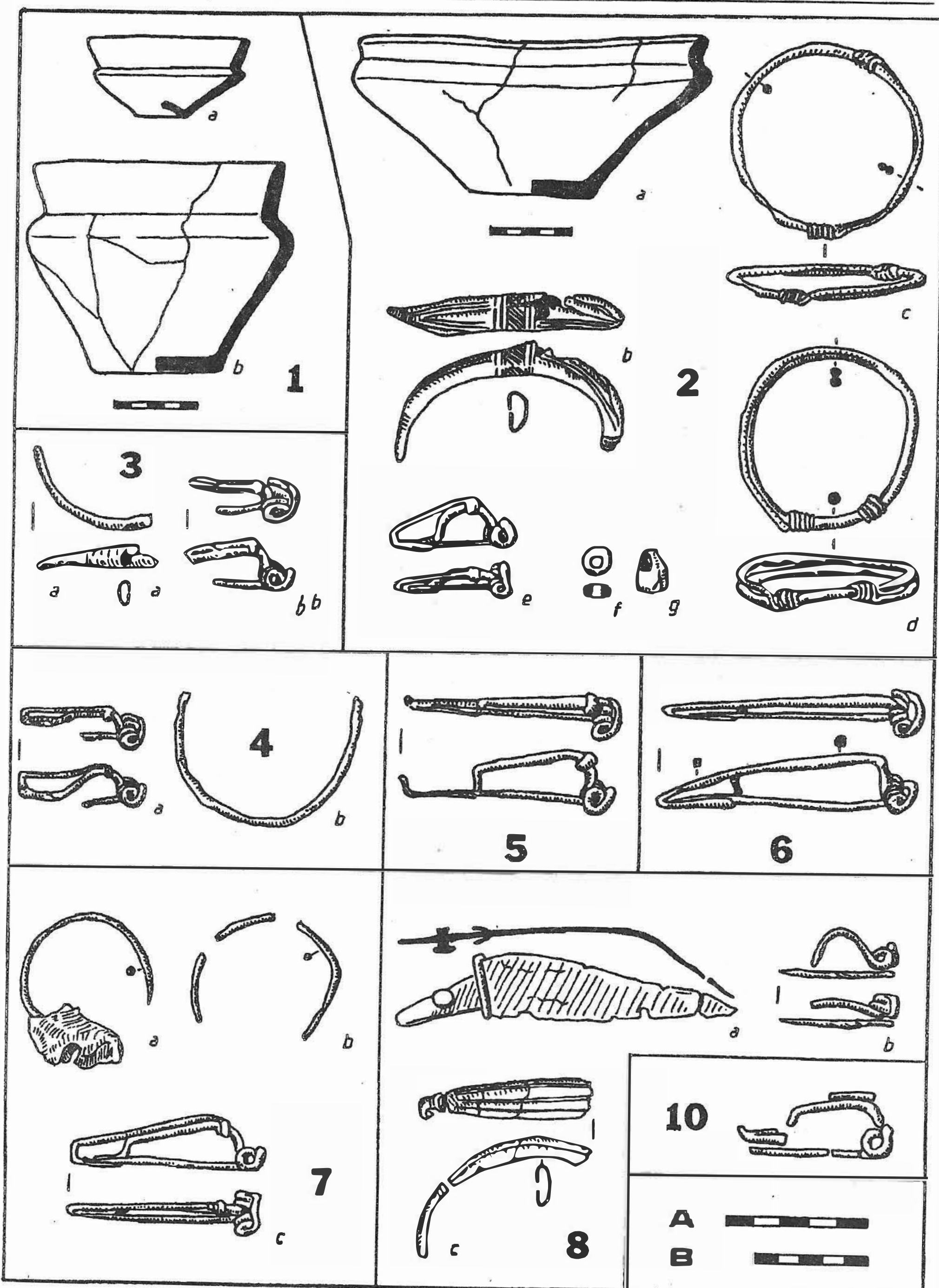

Fig. 2. Dolinjany. Inventarul mormintelor M. 1–8, 10 (*inventarul mărunt*: 2f, 7a sticlă; 2b, 8c bronz; 6 fier şi bronz; restul fier).

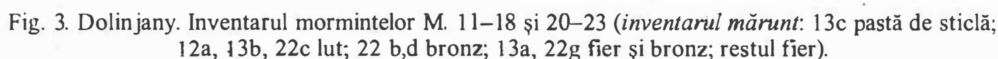

Fig. 3. Dolinjany. Inventarul mormintelor M. 11–18 şi 20–23 (*inventarul mărunt*: 13c pastă de sticlă; 12a, 13b, 22c lut; 22 b,d bronz; 13a, 22g fier şi bronz; restul fier).

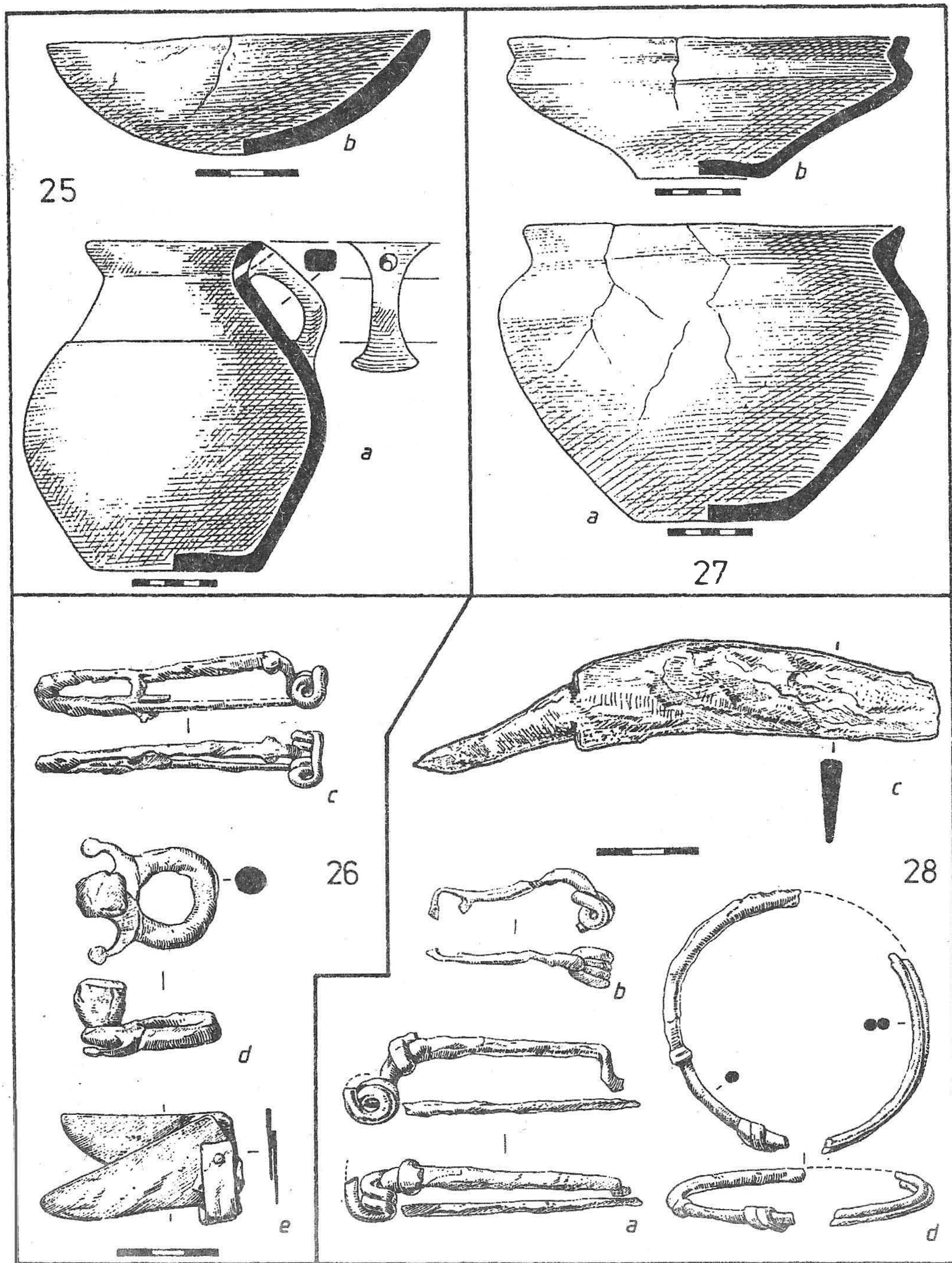

Fig. 4. Dolinjany. Inventarul mormintelor M. 25–28 (*inventarul mărunt*: totul fier).

Mormântul 27 (suprafaţa IV), incineraţie în urnă. Groapa nu s-a putut delimita. Partea de sus a urnei a apărut la 0,50 m adâncime, iar fundul vasului se afla la adâncimea de 0,62 m (fig. 9/27). În urnă se aflau fragmente destul de mari de oase calcinate, curăţate de cărbuni. Între oase s-a găsit un fragment de tijă şi, probabil, o spiră din resortul unei fibule de fier.

a. Urna. Drept urnă a fost folosit un castron adânc cu corpul arcuit şi cu buza faţetată. Diametrul 20,5 × 22 cm, înălţimea 17,5 cm. Suprafaţa neagră, lustruită (fig. 4/27a).

b. Strachina. Drept capac a servit o strachină scundă de culoare neagră, cu suprafaţa lustruită, cu marginea buzei faţetată. Partea de sus a buzei a fost tăiată drept. Diametrul 23,6 cm, înălţimea 8,4 cm (fig. 4/27b).

Mormântul 28 (suprafaţa IV), incineraţie în groapă. Groapa de formă ovală (0,63 × 0,72 m), cu pereţii înclinaţi, delimitată la adâncimea de 0,35 m ca o pată de culoare închisă, conţinând în amestec bucăţele de cărbune şi de oase arse. Adâncimea ei măsoară 17 cm. Oasele sunt relativ puţine, dar destul de mari. În umplutură, mai precis în partea de sus a gropii, la adâncimea de 0,38–0,43 m, s-au găsit părţi din două fibule, un cuţit şi fragmente din două brăţări. Pe fundul gropii s-a găsit un ciob dintr-un vas cenuşiu deschis, lucrat cu mâna (fig. 9/28).

a. Fibulă de fier, mare, lungă de 8,6 cm (fără portagrafă). Având în vedere curbura arcului şi poziţia clamei, aproape de resort, aceasta trebuie încadrată în varianta Kostrzewski B (fig. 4/28a).

b. Fibulă de fier de schemă Latène târzie cu corpul arcuit, coardă inferioară şi port-agrafă cu ramă. Lungimea 5,5 cm (fig. 4/28b).

c. Cuţit de fier cu muchea curbată şi limbă pentru mâner; vârful lamei lipseşte. Lungimea păstrată 15 cm; lăţimea maximă a lamei 2,8 cm (fig. 4/28c).

d. Brăţară de fier, în stare fragmentară, cu extremităţile suprapuse şi înfăşurate. A fost făcută din sârmă cu secţiune rotundă, formând o spiră şi jumătate. Diametrul exterior circa 8 cm (fig. 4/28d).

e. Brăţară de acelaşi tip, păstrată sub forma unor mici fragmente.

Mormântul 29 (suprafaţa IV), incineraţie în urnă. Groapa nu a putut fi delimitată. Fundul urnei se afla la adâncimea de 0,47 m. În interiorul ei, alături de o cantitate nu prea mare de oase calcinate mari, s-au găsit: o verigă de fier, un fragment de tablă de fier şi un ac de fibulă. Urna era acoperită cu o strachină. La 8 cm de urnă se afla un vas mic de ofrandă (fig. 9/29).

a. Urna – oală zveltă cu marginea răsfrântă şi corpul biconic rotunjit, care se îngustează spre fund. Pe buza vasului, dinspre interior, s-au realizat cu unghia adâncituri în grupe, iar pe umeri sunt plasate trei proeminenţe cu adâncituri pe mijloc. Vasul a fost modelat neglijent, cu pereţii groşi, iar culoarea suprafeţei este portocalie-galbenă. Diametrul gurii 13,5 cm, înălţimea 16,5 cm, diametrul fundului 8 cm (fig. 5/29a).

b. Strachină, care a servit drept capac urnei. Este un vas larg cu corpul tronconic, cu marginea retezată oblic spre interior, cu o coastă pronunţată pe corp şi fund nu prea mare. Culoarea vasului este cenuşie-închisă, suprafaţa netezită. Diametrul gurii 13,2 cm, înălţimea 7,4 cm (fig. 5/29b).

c. Ulcică (ofrandă) cu margine dreaptă şi corpul puţin rotunjit, îngustat spre fund. Pe partea bombată a corpului sunt dispuse patru proeminenţe conice. Diametrul gurii 7 × 7,5 cm, înălţimea 9,4 cm (fig. 5/29c).

d. Verigă de fier din tijă cu secţiune rotundă. La locul de închidere se vede sudura. Diametrul 3,1 cm (fig. 5/29d).

e. Tablă de fier, oval-alungită cu marginile inegale (1,7 × 4,6 cm). Extremităţile sunt rupte.

În mai multe locuri ale suprafeţei IV s-au găsit fragmente ceramice izolate, caracteristice pentru această necropolă, şi o fibulă de fier de tip Kostrzewski B (fig. 8/4).

Mormântul 30 (suprafaţa VI) era distrus şi de aceea nu s-a reuşit delimitarea gropii. A fost observat la adâncimea de 0,47 m datorită fragmentelor de fibulă şi de cuţit, aflate acolo împreună cu aşchii izolate de oase arse în jurul lor.

a. Fibulă de fier, din care port-agrafa şi acul lipsesc. Lungime actuală 5,5 cm. Ţinând seama de curbura arcului şi de prinderea piciorului aproape de resort, fibula face parte din tipul Kostrzewski B (fig. 5/30a).

b. Fragment dintr-un cuţit de fier, cu lungimea de 4,2 cm. Capătul lamei este rotunjit (fig. 5/30b).

Mormântul 31 (suprafaţa VI), distrus. În strat, la adâncimea de 0,45 m, s-au găsit alăturate două fibule de fier deformate, un ac şi un fragment dintr-o brăţară de bronz puternic deformată. În apropiere, la adâncimea celei de a doua cazmale s-au găsit oase calcinate izolate.

a. Fibulă de fier, lungă de 9 cm, cu coardă superioară şi resortul format din patru spire. Ţinînd seama de poziţia locului de prindere a piciorului, mai apropiată de resort, fibula aparţine tipului Kostrzewski B (fig. 5/31a).

b. Fibulă de fier lungă de 6,5 cm cu coarda superioară (exterioară) şi resortul din patru spire. Prinderea piciorului de arc se face la capul fibulei, ceea ce permite atribuirea ei tipului Kostrzewski B (fig. 5/31b).

c. Brăţară de bronz, cu extremităţile rupte (fig. 5/31c). Face parte din tipul de brăţări goale la partea de mijloc. A fost făcută dintr-o tijă semi-ovală în secţiune, care prin ciocănirea părţii de mijloc a căpătat o formă tubulară.

d. Ac de fier, cu corpul torsionat şi capul puţin îndoit. Lungimea 6,6 cm (fig. 5/31d).

Mormântul 32 (suprafaţa VI) a fost distrus de un mormânt mai târziu, creştin. Nu s-au observat oase calcinate în zona înconjurătoare. Acestui mormânt îi atribuim o fusaiolă, găsită în strat la adâncimea de 0,50 m, la un loc cu material „scitic”, şi un vas miniatural, care provenea din umplutura mormântului târziu.

a. Cupă mică de culoare neagră, lustruită, de formă conică, cu inel-suport la fund. Diametrul 4,5 cm, înălţimea 2,1 cm (fig. 5/32a).

b. Fusaiolă de formă rotundă, plată. A fost făcută dintr-un ciob de culoare roşie (amforă?) având în pastă paiete sclipitoare (fig. 5/32b).

Mormântul 33 (suprafaţa VI), de incineraţie în groapă, distrus la partea superioară (fig. 10/33). Groapa (0,35 × 0,40 m) a fost delimitată în solul viu la adâncimea de 0,45 m şi avea fundul cu 15 cm mai jos. În pământul de umplutură s-a găsit un oscior calcinat. Mai sus, cu prilejul îndepărtării stratului corespunzător

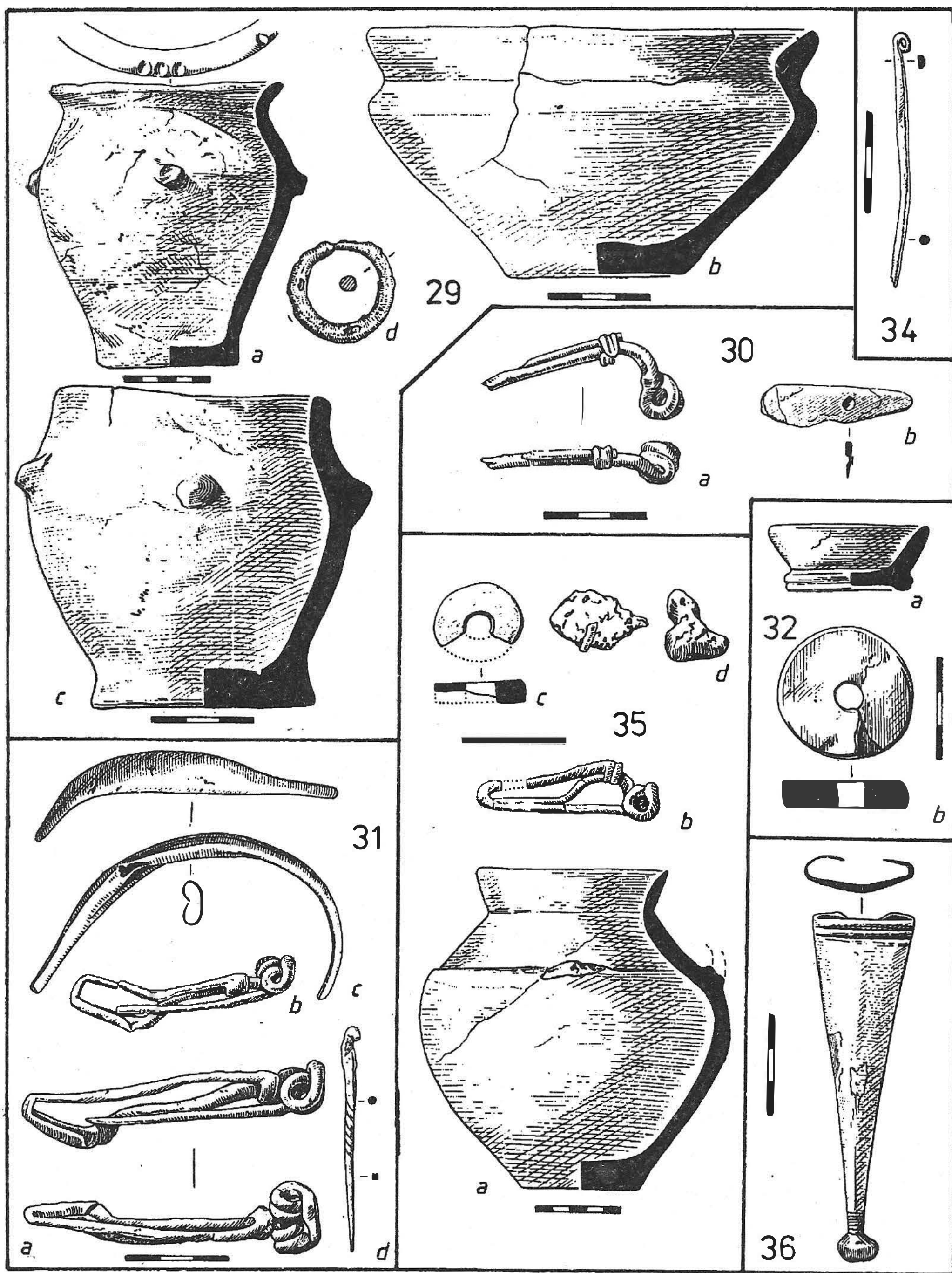

Fig. 5. Dolinjany. Inventarul mormintelor M. 29–32 și 34--36 (*inventarul mărunt*: 31c bronz; 32b, 35c lut ars; 35d sticlă; restul fier).

celei de a doua cazmale, s-au strâns oase calcinate împrăştiate, o bucată dintr-un obiect de sticlă topit şi cu totul deformat şi un fragment dintr-o brăţară de bronz rotundă în secţiune (diametrul secţiunii 0,5 cm).

Mormântul 34 (suprafaţa VI), de incineraţie în groapă, distrus la partea superioară (fig. 10/34). Groapa (0,35 × 0,50 m) a fost delimitată în solul viu la adâncimea de 0,40 m şi avea fundul cu 15 cm mai jos. În pământul de umplutură s-au găsit 3 oase calcinate. Mai sus, în strat, la adâncimea primelor două cazmale s-au găsit împrăştiate oase calcinate şi un ac de fier.

a. Ac de fier cu capul aplatizat şi răsucit în formă de tub. În secţiune tija este rotundă (fig. 5/34). Lungimea 7,5 cm.

Mormântul 35 (suprafaţa VI), de incineraţie în urnă. Nu s-a putut delimita conturul gropii. Fundul urnei se afla la adâncimea de 0,45 m; gura, din care s-a păstrat numai un fragment, ce a permis să fie reconstituit profilul vasului, trebuia să se afle la adâncimea de 0, 25–0,26 m de la suprafaţă (fig. 10/35). Oasele calcinate erau grupate pe fundul urnei. Între oasele amestecate ale unui adult şi ale unui copil (fără resturi de cărbune) s-au găsit fragmente dintr-o fibulă de fier, trei mărgele de sticlă topite şi total deformate, o fusaiolă fragmentară şi două fragmente dintr-un „obiect" din material organic, poate o nucă.

a. Urna – urcior modelat de mână, cu toarta ruptă, având suprafaţa neagră lustruită şi profilul foarte clar divizat în trei părţi. Înălţimea 19 cm, diametrul gurii 11,2 cm (fig. 5/35a).

b. Fibulă de fier, reprezentată prin trei fragmente. Are corpul arcuit şi coardă superioară. Este apropiată de tipul Kostrzewski H (fig. 5/35b).

c. Fusaiola plată, făcută dintr-un fragment de vas de culoare cenuşie deschisă. Este ciobită pe o margine, atât pe contur, cât şi în grosime (fig. 5/35c).

d. Fragmente (3) din mărgele de sticlă topite, de culoare albastră (fig. 5/35d).

Mormântul 36 (suprafaţa VI), de incineraţie în groapă (fig. 10/36). Resturile incinerate au fost depuse într-o groapă de 0,50 × 0,58 m, delimitată în solul viu la adâncimea de 0,45 m şi având fundul la adâncimea de 0,50 m. Oasele sunt reprezentate prin fragmente mari, dar sunt puţin numeroase în groapă. O mare cantitate s-a găsit împrăştiată în strat la adâncimea de 0,31–0,45 m deasupra gropii şi în jurul ei. În nivelul de sus al gropii se afla buterola de fier de la o teacă de sabie.

a. Buterolă de formă triunghiulară alungită, terminată într-un vârf sferic aplatizat. Pe partea exterioară a obiectului, paralel cu capătul de sus, s-a executat un decor compus din două linii adâncite. Pe partea cealaltă se vede clar linia de unire a marginilor plăcii de fier, îndoită pentru a forma buterola. Lungimea 10,2 cm, lărgimea maximă a deschiderii 3 cm (fig. 5/36).

Mormântul 37 (suprafaţa VI), de incineraţie în groapă. Nu s-a reuşit delimitarea clară a gropii. Dimensiunile ei pot fi apreciate în funcţie de întinderea petei cu oase calcinate, de la adâncimea de 0,30 m. Dimensiunile aglomerării erau de 0,32 × 0,50 m, iar grosimea stratului cu oase de 15–20 cm. Oasele erau numeroase dar de mici dimensiuni. Fără inventar.

Mormântul 38 (suprafaţa VII), de incineraţie în groapă (fig. 10/38). Groapă cu marginile înclinate (0,54 × 0,60 m), adâncă de 12 cm, descoperită la adâncimea

de 0,35 m, la nivelul solului viu. Din umplutură s-au recoltat numeroase oase calcinate, între care circa 20 de dimensiuni mari. Singurul obiect întreg este un inel de bronz, închis, lucrat din sârmă masivă, cu secțiune rotundă, și având diametrul de 3 cm (fig. 6/38). Acesta se afla pe fundul gropii.Fragmente din diferite obiecte, în parte rupte și arse, s-au adunat de la diferite adâncimi dintre oase. Este vorba de 4 fragmente dintr-o brățară de bronz, mărgele de sticlă, topite și deformate (3 fragmente), două „sfere" micuțe de bronz și una din sticlă verde (diametrul de circa 3–4 mm).

Mormântul 39 (suprafața VII), de incinerație în groapă. Delimitată în stratul de pământ viu, la adâncimea de 0,44 m, groapa (0,51 × 0,55 m) își reduce dimensiunile la fund (0,37 × 0,40 m), la adâncimea de 0,68 m. În pământul de umplutură, de culoare închisă, s-au aflat oase calcinate (peste 50), cărbuni izolați, ca și unele fragmente dintr-o brățară și dintr-o fibulă. Brățara și fibula, puternic deteriorate, zăceau pe fundul gropii (fig. 10/39).

a. Fibulă de fier de schemă Latène târzie (?), reconstituită din fragmente deformate. Lungimea cca 10 cm (fig. 6/39a).

b. Brățară de fier, lucrată din sârmă, formând o spiră și jumătate, cu capetele petrecute. Diametrul 6,6 cm (fig. 6/39b).

Mormântul 40 (Suprafața VII), de incinerație în groapă. Pata corespunzătoare gropii (diametrul 0,60 m) a fost delimitată la adâncimea 0,35 m, iar adâncimea ei era de 10 cm. În pământul de umplutură de culoare închisă, în întreg cuprinsul gropii, în afară de numeroase oase calcinate mărunte și rare incluziuni de cărbuni, s-au găsit perle de sticlă și de bronz arse, fragmente din două brățări, rupte în bucăți de diferite dimensiuni, două pandantive antropomorfe de faianță și unele fragmente mărunte ale unui obiect făcut din tablă subțire de bronz. Cea mai mare parte din această placă a fost găsită în sectorul nord-estic al gropii, la un loc cu o pafta, un cuțit și o sulă, toate de fier. Pe fundul gropii s-au găsit fragmente din pereții unui vas grosier galben-roșcat, similar ca pastă și ardere cu ceramica din mormintele 29 și 43 din această necropolă (fig. 10/40).

a. Pafta de fier: un capăt este rupt, celălalt se termină în formă de cârlig. Partea interioară a plăcii, de formă rectangulară, este netedă, iar cea exterioară are o „bordură" formată prin îndoirea în afară a marginii. Lungimea 12,7 cm, lățimea maximă 3,8 cm (fig. 6/40a).

b. Cuțit de fier, cu vârful tăișului rupt. Muchia este arcuită, lama trecând treptat într-o limbă lată pentru mâner. Lungimea actuală 8,5 cm (fig. 6/40 b).

c. Sulă de fier cu secțiune în patru muchii la un capăt și secțiune rotundă în rest. Tija este ruptă. Lungime 7 cm (fig. 6/40c).

d. Fragmente (20) dintr-o placă subțire de bronz, deformată puternic în foc; ar putea reprezenta placajul paftalei de fier (a).

e. Două pandantive din faianță egipteană, în formă de figurină umană pe un suport plan. La una din ele nu s-a păstrat capul. Pandantivul fără cap se deosebește prin modelarea mai îngijită a trupului cu pântece proeminent și cu coadă. Urechea pentru suspendarea pandantivelor se afla în dreptul gâtului (fig. 6/40e).

f. Fragmentele (28) a două brățări de bronz identice, ornamente cu motive adâncite în formă de semicercuri, având suprafața hașurată cu linii oblice și drepte.

Semicercurile sunt separate între ele prin benzi transversale. Brăţările au fost făcute din bare cu secţiune rotundă, aplatizate la mijloc. Porţiunea aplatizată a fost îndoită pentru a forma un tub şi ca urmare mijlocul podoabei era gol la interior, iar extremităţile masive (fig. 6/40f).

g. Cleme de bronz (14) în formă de mici verigi semicirculare. Au fost confecţionate din tablă subţire (fig. 6/40g).

h. Mărgele de sticlă de diferite forme şi culori, în parte topite şi constituind, probabil, un şirag (fig. 6/40h). S-au recoltat 10 mărgele întregi şi 7 fragmente: 1) mărgea deformată din pastă de sticlă de culoarea turcoazei; 2) două mărgele de formă biconică prelungă, de culoare albă, opacă, din cornalină arsă în rug; 3) mărgea topită din pastă de sticlă de culoare albă; 4) mărgele din sticlă opacă de culoarea zmeurei, aproape neagră, ornate cu dungi din pastă de sticlă albă-fumurie. Deformate, 3 piese, dintre care una alungită şi două rotunde; 5) mărgea din sticlă transparentă, incoloră; 6) mărgele rotunde, de culoare albastră, cu „ochi" alb-galbeni (4 piese) şi una foarte deformată, din sticlă verde; 7) mărgea rotundă albastră, translucidă, ornamentată cu un zig-zag din pastă de sticlă alburie; 8) mărgea din sticlă albastră translucidă, topită; 9) mărgea din pastă de sticlă roşiatică, topită; 10) mărgea din pastă de sticlă de culoare verde deschis cu un „ochi" din pastă alburie şi sticlă albastră.

i. Bobiţe sferice de bronz (10 bucăţi) din perle (?) topite şi o bucăţică de foaie de aur de 2 × 3 mm (fig. 6/40i).

j. Fragmente dintr-un obiect de fier, poate fibulă.

k. Fragmente dintr-o plăcuţă de fier, de formă rectangulară; unul are urme de nituire, la celălalt marginea este puţin îndoită. Provin probabil, din paftaua descrisă mai sus (a).

l. Fragmente din pereţii unui vas modelat de mână, de culoare galben-roşie.

Mormântul 41 (suprafaţa VII), de incineraţie în groapă. Din partea de vest a gropii provine, probabil, fibula găsită în pământul excavat din caroul V/2. Prin extinderea săpăturii spre est a fost conturată întreaga groapă, cu dimensiunile de 0,62 × 0,64 m şi adâncimea de 12 cm de la nivelul de prindere. În pământul de umplutură al gropii, în afară de oase calcinate, s-au găsit un fragment din peretele unui vas grosier şi un văscior miniatural (fig. 10/41).

a. Fibulă de fier, fără ac (lungimea 8,7 cm). După forma arcului, locul de prindere a piciorului repliat, coarda superioară, ea aparţine tipului Kostrzewski B. Portagrafa este ornamentată cu crestături mici, iar alte două şănţuiri se află la capătul piciorului (fig. 6/41a).

b. Cupă mică cenuşie, cu picior conic gol. Limita dintre buza vasului şi corp este marcată de o nervură pronunţată. Înălţimea 5 cm, diametrul gurii 5,9 cm (fig. 6/41b).

c. Fragment de vas lucrat cu mâna, de culoare cenuşie.

Mormântul 42 (suprafaţa VII), de incineraţie în groapă. Nu s-a reuşit delimitarea gropii. La adâncimea de 0,28 m de la suprafaţă s-au găsit un cuţit şi câteva oase calcinate. Este clar că mormântul a fost deranjat.

a. Cuţit de fier cu lamă relativ lată şi muchia arcuită (lungime 11,9 cm). Limba pentru fixarea plăcilor mânerului este separată de lamă printr-o gardă îngustă

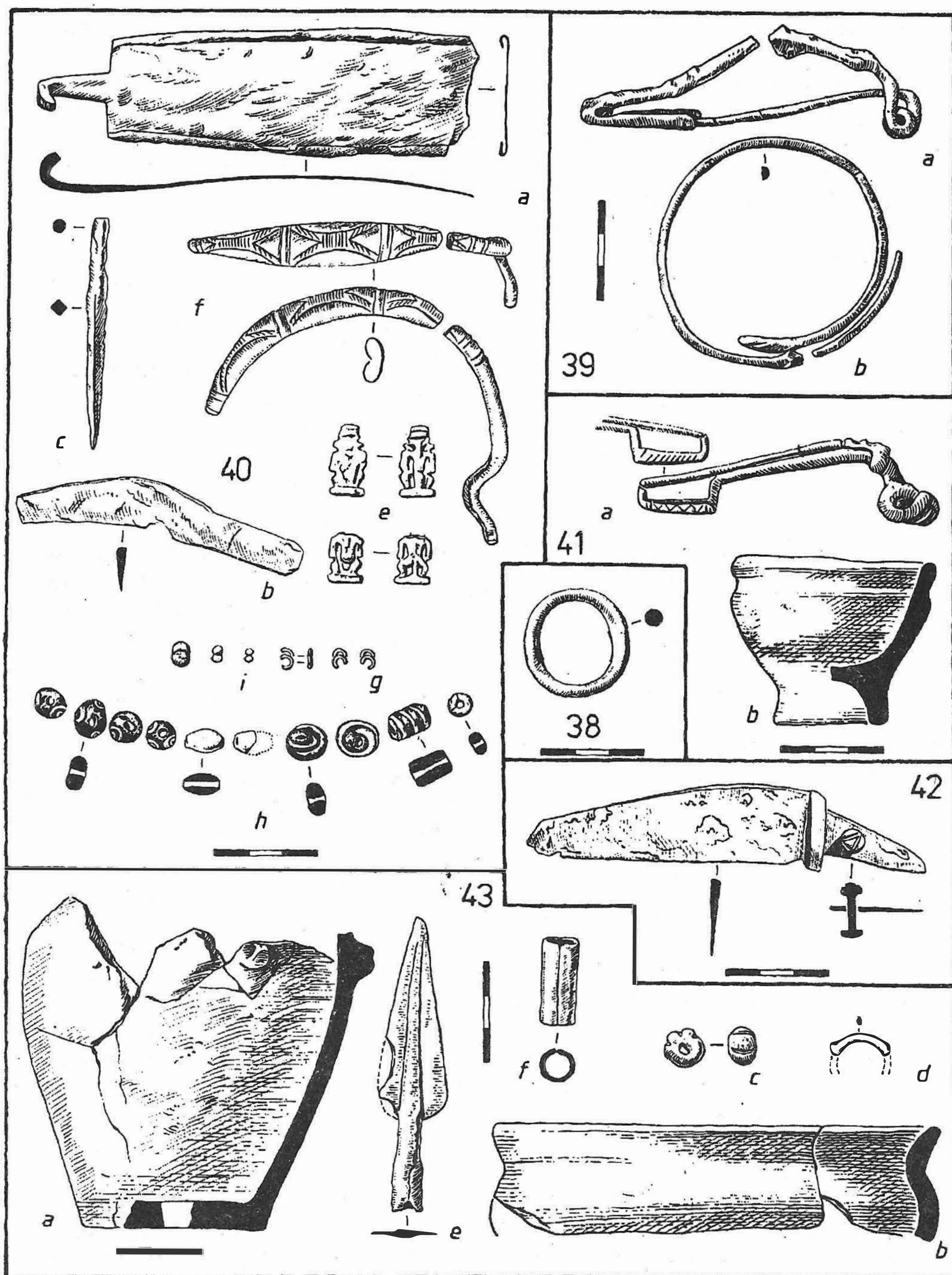

Fig. 6. Dolinjany. Inventarul mormintelor M. 38–43. (*inventarul mărunt*: 38, 40f-g,i, 43d bronz; 40e faianță; 40h, 43c sticlă și pastă de sticlă; restul fier).

şi este prevăzută cu un nit. Pe capătul rotund al nitului se află un decor adâncit de formă triunghiulară (fig. 6/42).

Mormântul 43 (suprafaţa VI), de incineraţie în urnă. Conturul gropii nu s-a putut delimita. La adâncimea de 0,43 m s-a găsit o aglomerare de oase calcinate mărunte (0,46 × 0,60 m) la un loc cu cioburi din două vase, mărgele topite (2), un fragment dintr-o verigă şi un fragment deformat dintr-un obiect de fier. În cadrul aceluiaşi carou (adâncimea 0,28 m) s-a găsit un vârf de lance şi un tub, pe care noi le considerăm ca posibil făcând parte din inventarul acestui mormânt.

a. Partea inferioară a unui vas gros de culoare galben-cenuşie, cu mici proeminenţe pe corp. Partea de sus a acestui vas, care a servit drept urnă, nu s-a păstrat. În mijlocul fundului acestui vas este un orificiu făcut anume (fig. 6/43a).

b. Partea de sus a unei străchini lucrate de mână, de culoare cenuşie deschisă, cu pereţii subţiri şi marginea uşor răsfrântă, clar delimitată de umerii arcuiţi (fig. 6/43b). Probabil că acest vas a servit drept capac pentru urnă.

c. Mărgele rotunde, aplatizate, deformate în foc – 2 ex. (fig. 6/43c).

d. Fragment dintr-o verigă subţire de bronz cu proeminenţe semiovale (fig. 6/43d).

e. Vârf de lance, de fier, în formă de frunză (fig. 6/43e).

f. Tub cilindric, cu sutură, din fier (fig. 6/43f).

Mormântul 44 (suprafaţa VI), de incineraţie în groapă. Urmele gropii nu s-au identificat, conţinutul ei fiind împrăştiat datorită arăturilor. În cadrul aceluiaşi carou, la prima cazma (la adâncimea de 0,20–0,30 m) s-au găsit în principal fragmente mici de oase, un cuţit, o pafta, o fibulă şi o brăţară.

a. Cuţit de fier (lungime 14,5 cm), cu muchia curbată şi cu limba pentru fixarea mânerului despărţită de lamă printr-o gardă îngustă. Pe limba mânerului s-a păstrat un nit cu ambele extremităţi îngroşate (fig. 7/44a).

b. Pafta lamelară de formă trapezoidală, din fier. Partea interioară a plăcii este netedă, cea exterioară are o bordură realizată prin îndoirea marginilor. Capătul plăcii, opus cârligului, a fost îndoit spre interior; în el se păstrează un ax (pivot) de la balama. Lungime 11,8 cm, lăţimea maximă 4,7 cm (fig. 7/44b).

c. Fibulă de fier (lungime 4,8 cm) cu crestături pe port-agrafă. Ţinând seama de arcul îndoit semicircular, de port-agrafa rectangulară şi de coarda superioară, aparţine tipului Kostrzewski H[4] (fig. 7/44c).

d. Fragment dintr-o brăţară de bronz, trecută prin foc, cu decor incizat (fig. 7/44d). Este posibil, ca acestei podoabe să-i aparţină şi două fragmente de brăţară de bronz cu decor similar, care provin din stratul arabil.

În afara de acestea, în capătul de sud al suprafeţei VI, unde s-au găsit mormintele 43 şi 44, s-au descoperit încă două obiecte, care nu pot fi atribuite cu certitudine nici unuia dintre aceste morminte. Este vorba de o verigă de bronz cu patru grupe de proeminenţe triple sferice, între care se află patru alte sfere mici izolate (fig. 8/2), şi de un obiect deformat (poate brăţară), relizat din sârmă de bronz (fig. 8/3).

Într-un şir de alte locuri din suprafeţele VI şi VII s-au găsit oase calcinate împrăştiate şi obiecte pe care nu am reuşit să le punem în legătură cu anumite morminte. Dintre acestea amintim un fragment de fibulă de fier, nu prea mare, cu corpul arcuit, resort cu patru spire şi coarda superioară (fig 8/8) şi o verigă cu extremităţile petrecute, găsită la suprafaţă (fig. 8/1). În stratul aşezării „scitice”

[4] *Ibidem*, p. 22–23, fig. 8.

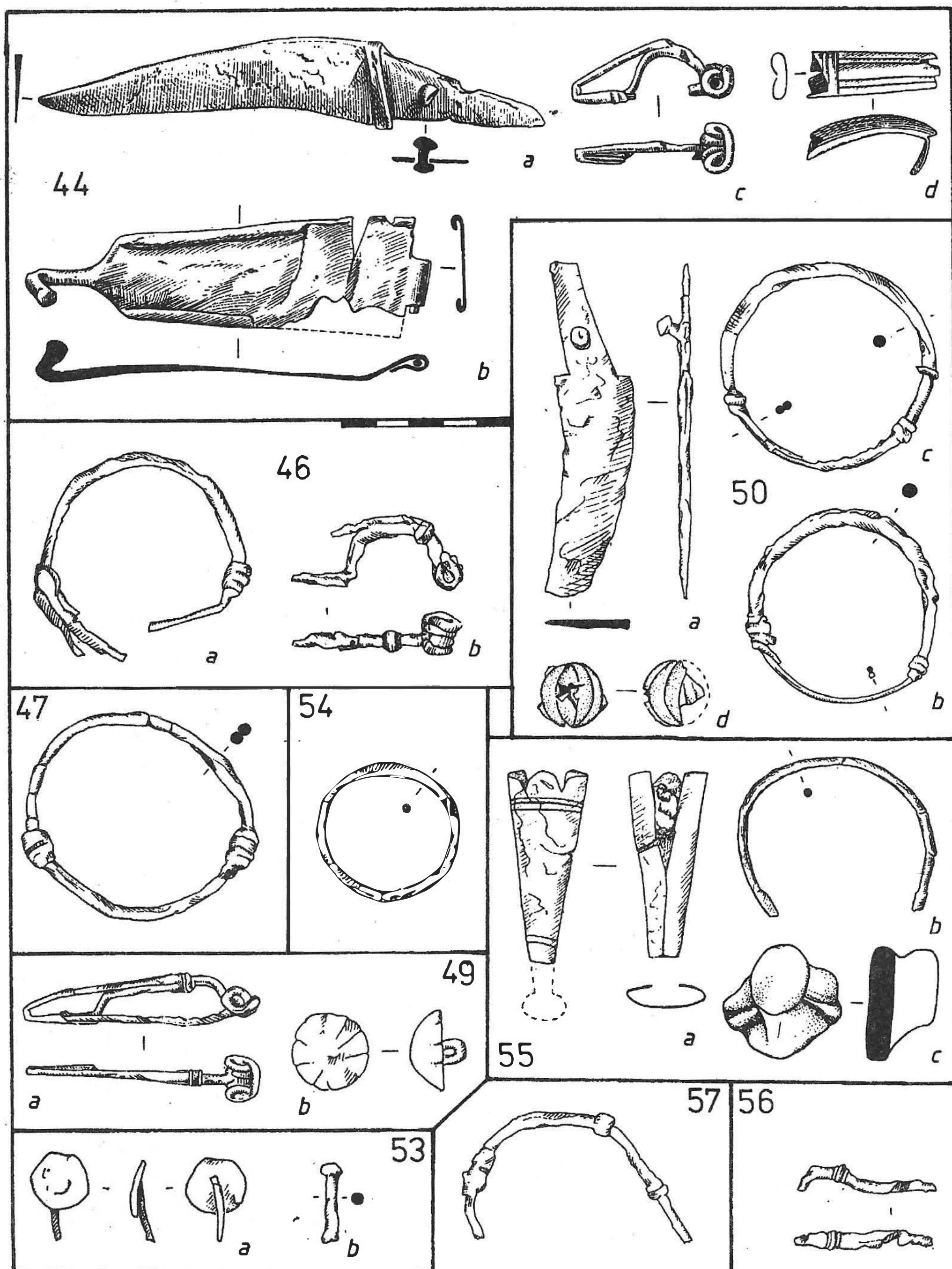

Fig. 7. Dolinjany. Inventarul mormintelor M. 44, 46–47, 49–50 și 53–57 (*inventarul mărunt*: 44d bronz; 50d sticlă; restul fier).

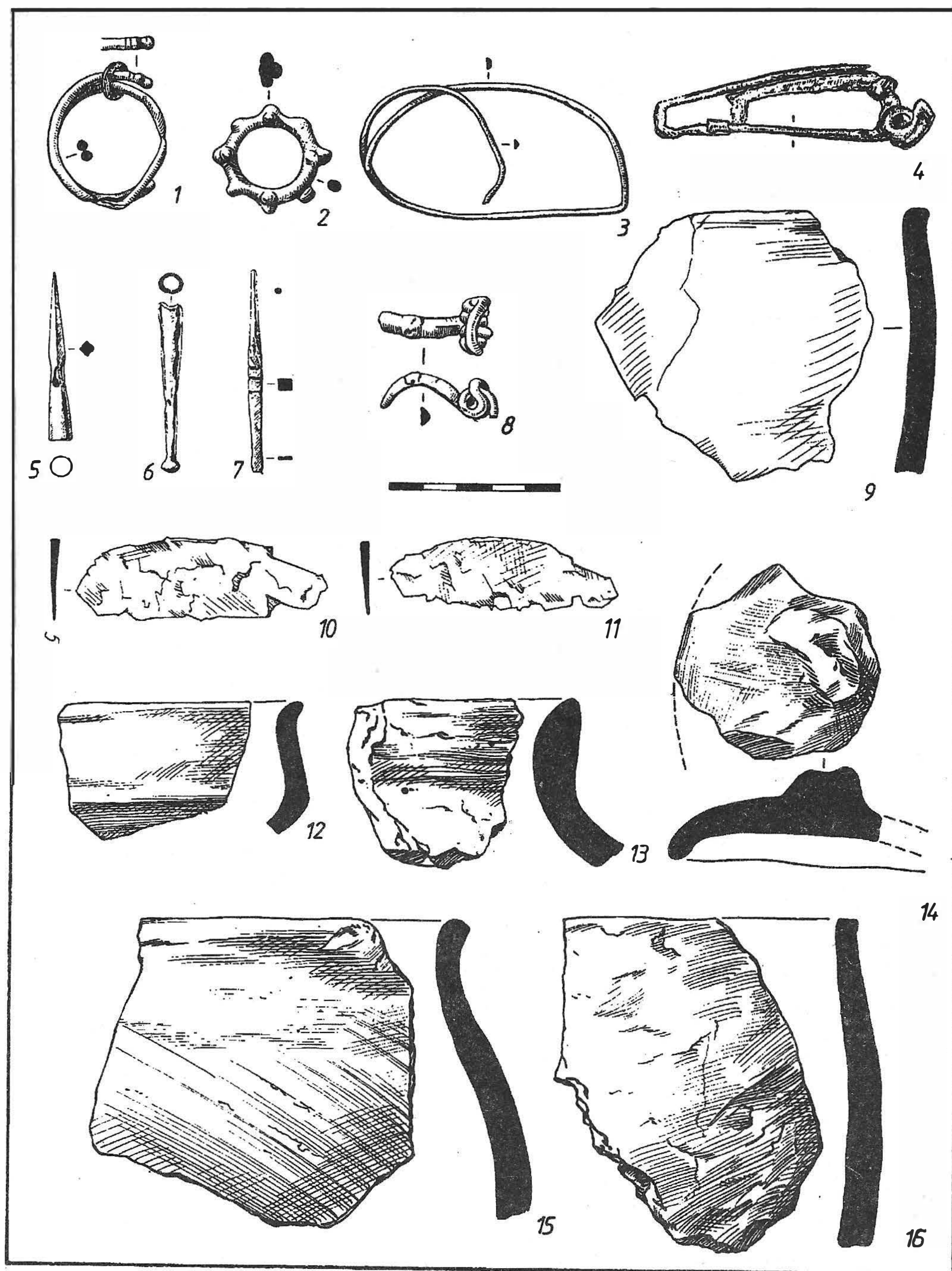

Fig. 8. Dolinjany. Piese de inventar funerar descoperite în afara mormintelor, în strat (2–3, 5 bronz; 1, 4, 6–8, 10–11 fier; restul lut ars).

s-au adunat fragmente de buză de la diferite vase, aparţinând culturii Poieneşti-Lukaševka (fig. 8/12–16).

Mormântul 45 (suprafaţa IX), de incineraţie în urnă, distrus. Groapa, de formă rotundă, delimitată la adâncimea de 0,25m, are diametrul 0,50 m şi adâncimea 6 cm. Partea de sus a gropii ca şi gura urnei au fost distruse de arătură. În groapă a fost descoperită o aglomerare de fragmente ceramice dintr-un vas de culoare neagră, lustruit, şi o mare cantitate de oase calcinate de dimensiuni relativ mari. Între oasele care umpleau urna nu s-au găsit obiecte (fig. 11/45).

Mormântul 46 (suprafaţa XI), de incineraţie. În groapă (0,27 × 0,30 m), care a fost delimitată în pământul viu (la adâncimea 0,45 m) şi avea adâncimea de 6 cm, s-a găsit o brăţară de fier şi o fibulă deasupra ei. Oase nu se aflau în groapă. Mai sus, în jurul gropii s-au găsit rare oase calcinate (fig. 11/46).

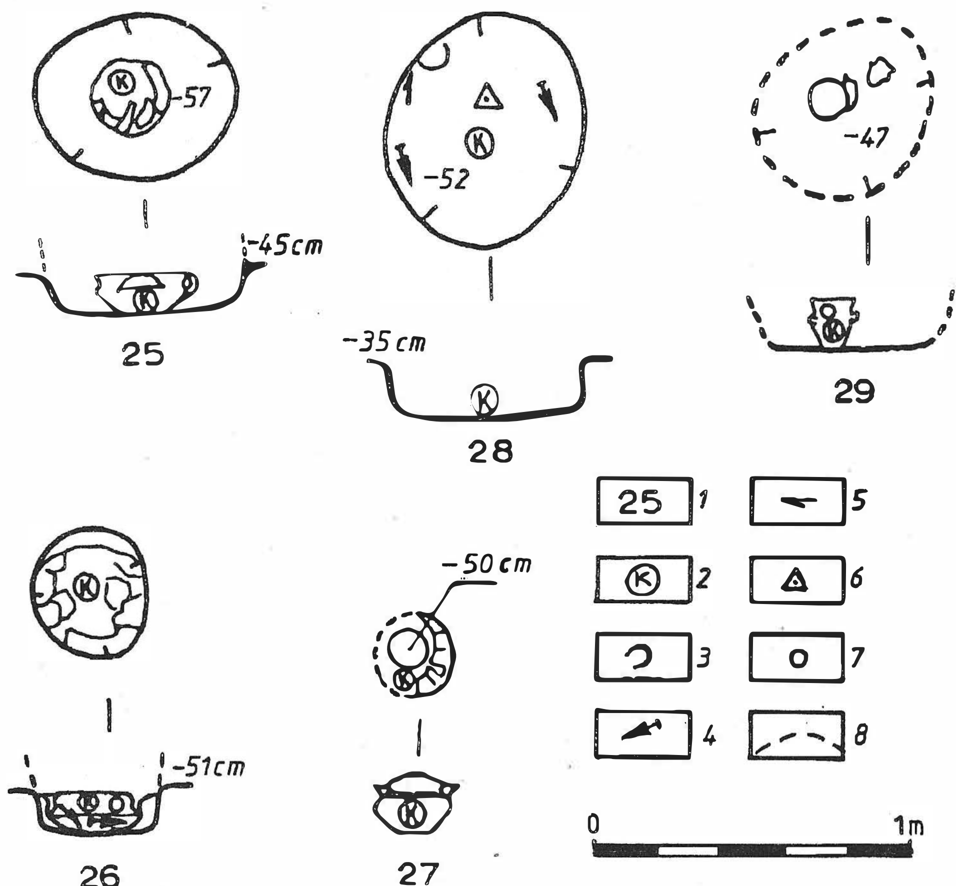

Fig. 9. Dolinjany. Mormintele 25–29 (plan şi profil). Legenda: 1 numărul mormântului, 2 oase calcinate, 3 brăţară, 4 fibulă, 5 cuţit, 6 ceramică, 7 verigă, 8 conturul restituit al gropii.

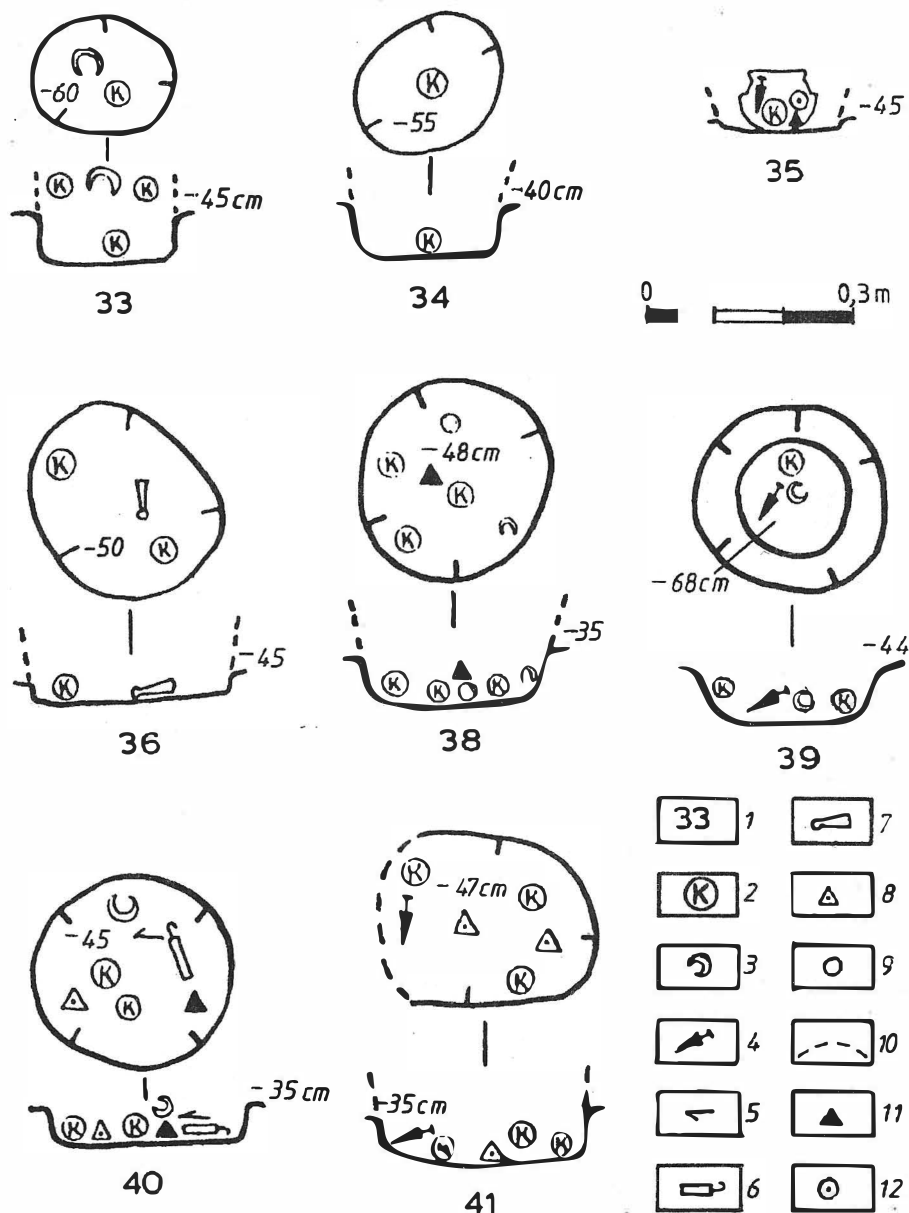

Fig. 10. Dolinjany. M. 33–36 şi 38–41 (plan şi profil). Legenda: 1 numărul mormântului, 2 oase calcinate, 3 brăţară, 4 fibulă, 5 cuţit, 6 pafta, 7 buterolă, 8 ceramică, 9 verigă, 10 conturul restituit al gropii, 11 mărgele, 12 fusaiolă.

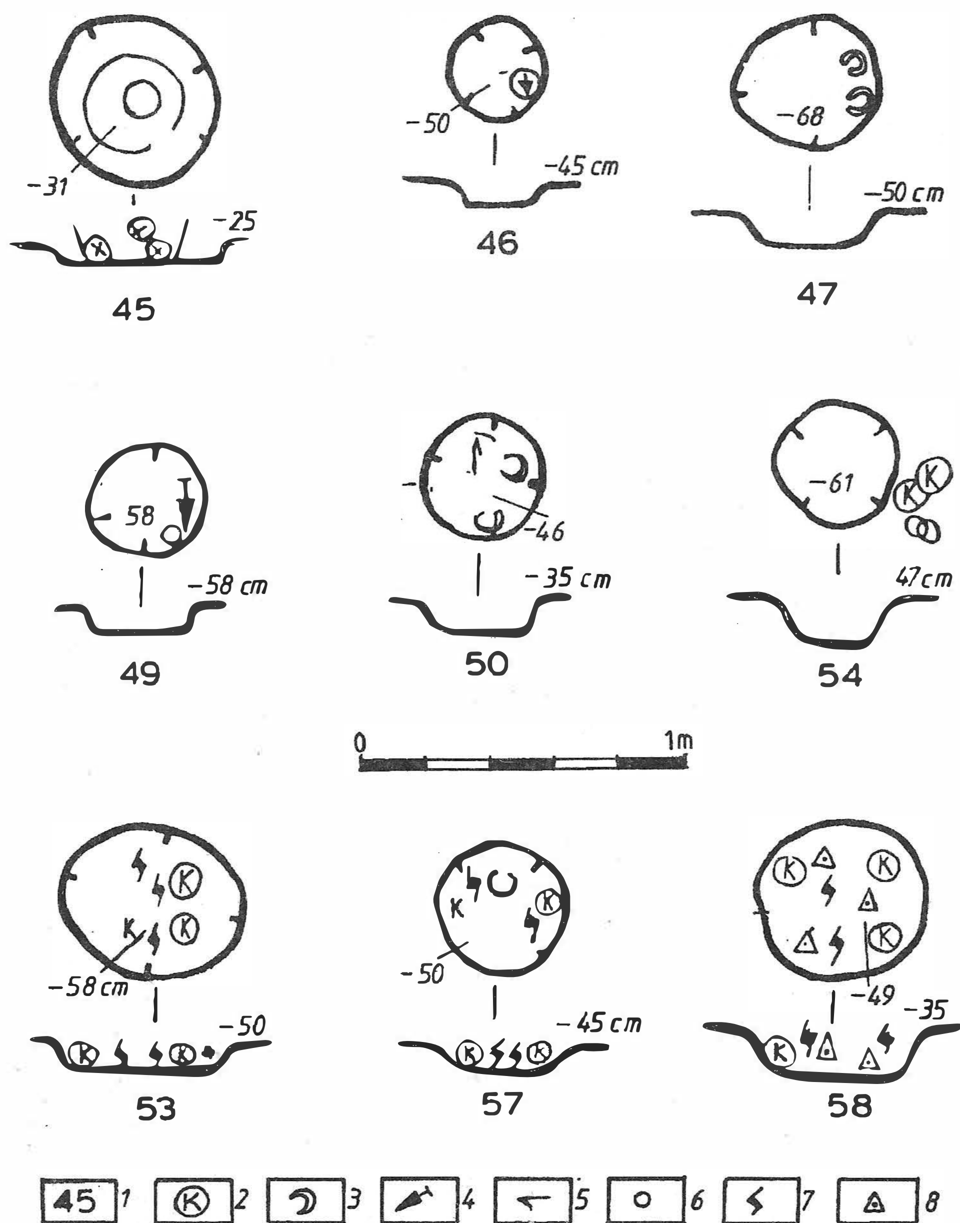

Fig. 11. Dolinjany. M. 45–47, 49–50, 53-54 și 57–58 (plan și profil). Legenda: 1 numărul mormântului, 2 oase calcinate, 3 brățară, 4 fibulă, 5 cuțit, 6 verigă, 7 cărbune, 8 ceramică.

a. Brăţară din sârmă de fier, formând o spiră şi jumătate, cu extremităţile suprapuse şi înfăşurate. Diametrul 5,9 cm. O parte din verigă lipseşte (fig. 7/46a).

b. Fibulă de fier cu corpul înalt, puternic arcuit, resortul cu patru spire şi coardă inferioară (?). Lungimea 5,1 cm. Aparţine variantei Kostrzewski G/H[5] (fig. 7/46b).

Mormântul 47 (suprafaţa XI), de incineraţie în groapă de formă rotundă (diametru 0,40 m), tronconică în secţiune (diametrul fundului 0,25 m, adâncită în solul viu 18 cm; fig. 11/47). Nu s-au găsit oase în interiorul ei. Inventarul este reprezentat prin două brăţări din sârmă de fier.

a. Brăţară din sârmă de fier îndoită, formând o spiră şi jumătate, cu extremităţile înfăşurate. Puţin deformată: diametrul 5,9 × 6,4 cm (fig. 7/47).

b. Brăţară de fier similară, păstrată în stare fragmentară.

Mormântul 48 (suprafaţa XI), de incineraţie în groapă. Diametrul gropii este de circa 0,50 m, adâncimea 0,35 m, către fund se îngustează (dimensiuni 0,35 × 0,39 m). În afară de oase calcinate (15 buc.), în umplutura ei nu s-a mai găsit nimic.

Mormântul 49 (suprafaţa XI), de incineraţie în groapă (fig. 11/49). Groapa (cu diametrul de 0,30 m) are adâncimea de 8 cm şi marginile înclinate. În umplutură, compusă din pământ de culoare închisă, nu s-au găsit oase calcinate. Obiectele (un nasture de fier şi o fibulă) se aflau la 4 cm deasupra fundului.

a. Fibulă de fier cu resortul din patru spire şi coardă superioară (lungime 6,6 cm). În funcţie de forma corpului, de locul prinderii piciorului repliat, ca şi de alte indicii, aparţine tipului Kostrzewski B (fig. 7/49a).

b. Nasture de fier hemisferic (diametrul 2,2 cm), cu ureche pe partea concavă. Piesa este decorată cu şănţuiri radiale (fig. 7/49b).

Mormântul 50 (suprafaţa XI), de incineraţie în groapă (fig. 11/50). Groapa era rotundă, cu pereţii înclinaţi (diam. 0,37 m; diametrul fundului 0,30 m; adâncimea fundului 0,46 m). Nu s-au găsit în ea oase. Inventarul constă din două brăţări de fier şi un cuţit. Deasupra gropii şi în pământul de umplutură s-au găsit fragmente dintr-o mărgea albă. Câteva aşchii din această mărgea s-au găsit şi în caroul învecinat.

a. Cuţit de fier, cu muchia curbată şi limbă îngustată, prevăzută cu un nit pentru fixarea plăselelor mânerului. Lungimea 10 cm. (fig. 7/50a).

b. Brăţară din sârmă de fier, cu secţiune rotundă, formând o spiră şi jumătate, cu extremităţile petrecute şi înfăşurate pe bară. Diametrul cca 6 cm (fig. 7/50b). Unul din capete nu s-a păstrat.

c. Brăţară similară celei descrise mai sus. Diametrul 6 cm (fig. 7/50c).

d. Mărgea sferică din sticlă albicioasă, cu nervuri longitudinale. Diametrul 1,9 cm (fig. 7/50d). S-a păstrat pe jumătate. În preajmă (în afara gropii) s-a mai găsit o bucată de sticlă topită, de culoare alburie, din aceeaşi mărgea sau din alta, analoagă ei. La ambele piese suprafaţa este irizată.

Mormântul 51 (suprafaţa XI), de incineraţie în groapă. În groapa cu diametrul de 0,52 m şi adâncimea de 0,12 m, s-au aflat mulţi cărbuni, praf de cărbune, 15 bucăţi de oase calcinate şi multe altele mărunte. Tot de aici provine un fragment zgurificat de sticlă, probabil de la o mărgea arsă în rug.

[5] *Ibidem*, p. 21–22 şi fig. 7–8.

Mormântul 52 (suprafaţa XI), de incineraţie în groapă. Groapa era ovală (0,35 × 0,40 m) orientată pe direcţia E-V, cu pereţii înclinaţi către fundul alveolat. Se adâncea 9–10 cm, de la nivelul de 0,45 m. Din pământul de umplutură s-au colectat circa douăzeci oase calcinate mărunte, între care şi trei dinţi. Nu avea inventar.

Mormântul 53 (suprafaţa XI), de incineraţie în groapă. Groapa era ovală (0,46 × 0,56 m), orientată E-V, cu adâncimea de 8 cm (fig. 11/53). În strat, deasupra gropii (fără oase şi obiecte în umplutură) s-au strâns oase calcinate şi cărbuni mari, ca şi un fel de tije de fier cu „flori" mai mari şi mai mici la extremităţi (fig. 7/53). Obiectul cu „floarea" mai mare (diam. 1,6 cm) a putut servi ca nit. Tot de aici provine o bucată dintr-un obiect de bronz topit, cu o margine arcuită pe una din părţi.

Mormântul 54 (suprafaţa XI), de incineraţie în groapă (fig. 11/54). Groapa era rotundă (diametrul 0,36 m), cu pereţii uşor înclinaţi (diametrul fundului 0,25 m; adâncimea 0,14 cm). Partea de jos s-a dovedit a fi lipsită de material. Mai sus, lângă margine, se aflau două verigi de fier, iar din jur, din strat, s-au strâns oase calcinate izolate şi o mărgea de sticlă topită.

a. Verigă din sârmă de fier cu secţiunea rotundă, cu diametrul de 4,1 cm (fig. 7/54).

b. Fragmente, probabil, din acelaşi tip de verigă.

Mormântul 55 (suprafaţa XI). Groapa nu s-a putut delimita. S-a găsit o aglomerare de cărbuni şi oase calcinate, pe o suprafaţă de 0,60 × 1,30 m şi cu grosimea de 5–7 cm. În aglomerare s-a găsit o brăţară de fier, un vârf de teacă de fier (buterolă), fragmente din obiecte de fier neprecizate, poate fibule, şi două fragmente din vase diferite. Condiţionat, această grupare de cărbuni şi oase a fost considerată mormântul 55.

a. Vârf de teacă (buterolă) de fier, de formă conică, cu capăt sferic care nu s-a păstrat. Marginea de sus a fost decupată în chip ornamental. La ambele extremităţi au fost trasate linii orizontale adâncite. Lungime 5,5 cm (fig. 7/55a).

b. Brăţară de fier, lucrată din sârmă cu secţiunea rotundă. Între fragmentele adunate nu s-au găsit acelea pe care să fi fost răsucite extremităţile sârmei. Diametrul 6,3 cm (fig. 7/55b).

c. Ciob dintr-o oală lucrată de mână, de culoare roşie, cu o proeminenţă cilindrică, de la care pornesc două brâuri în relief, netede (fig. 7/55c).

d. Fragment dintr-un vas de culoare cenuşie-galbenă, de acelaşi tip, după pastă şi factură, cu cele găsite în mormintele 40 şi 41.

Mormântul 56 (suprafaţa XI) este reprezentat printr-o aglomerare compactă de oase pe o suprafaţă de 0,40 × 0,55 m. Groapa nu s-a putut delimita. Între oase (fragmente din craniu, oase tubulare, precum şi altele mărunte nedeterminate) nu s-au găsit obiecte. Este posibil ca fragmentul de fibulă de fier cu o proeminenţă pe arc, găsit în strat în apropiere, să aparţină acestui mormânt (fig. 7/56). Fragmentul aparţine unei fibule de schemă Latène târzie – tipul Kostrzewski M sau N (?)[6].

Mormântul 57 (suprafaţa XI), de incineraţie în groapă. La adâncimea de 0,45 m de la suprafaţa solului actual s-a delimitat o groapă de formă rotundă (cu diametrul 0,40 m), cu pereţii puţin înclinaţi (diametrul fundului 0,32 şi adâncimea 5 cm). În pământul de umplutură, de culoare neagră din cauza prafului de cărbune, incluzând o

[6] *Ibidem*, p. 37–38, fig. 23–24.

cantitate destul de mare de oase calcinate mărunte, pe fund se afla o brăţară de fier (fig. 11/57). În stratul din caroul respectiv s-a găsit o tijă de fier, deformată de foc.

a. Brăţară din sârmă de fier, deformată, din care s-a păstrat numai jumătate. Pe bară sunt urme de la desfăşurarea capetelor sârmei. Brăţara era, probabil, formată dintr-o spiră şi jumătate (fig. 7/57).

Mormântul 58 (suprafaţa XI), de incineraţie în urnă (fig. 11/58). Conturul cu dimensiunile de 0,45 × 0,48 m a fost delimitat la adâncimea de 0,35 m de la suprafaţa actuală a solului. Spre fund groapa se îngustează (diametrul fundului 0,38 m; adâncimea 0,14 m). În pământul de umplutură s-au găsit circa 40 de aşchii de oase calcinate, la un loc cu zece bucăţele de cărbune şi şapte fragmente dintr-un vas cu pereţii subţiri, de culoare cenuşie, posibil realizat la roata olarului. Fragmente din acest vas s-au găsit mai sus, deasupra gropii, la un loc cu buza unei ceşti lucrate de mână.

În afara complexelor descrise, în cadrul suprafeţei XI s-au mai găsit obiecte izolate, pe care nu am reuşit să le punem în legătură cu anumite morminte. În carourile B/6 şi G/6 s-au găsit două cuţite mici de fier, cu muchia arcuită şi cu limba mânerului scurtă (fig. 8/10–11), s-au găsit de asemenea şi bucăţi de sticlă topită şi câteva fragmente de vase care nu sunt scitice (fig. 8/9).

Caracterizarea necropolei. Pe baza rezultatelor săpăturilor efectuate în decurs de 5 ani (1977–78, 1985, 1987–88) s-a putut ajunge la cunoaşterea deplină a necropolei studiate.

S-a confirmat faptul că necropola se află pe partea superioară a pantei de sud a platoului, în stratul de cultură al aşezării scitice. Excepţie face extremitatea de sud-est, unde stratul de cultură lipseşte efectiv. Judecând pe baza planului general, mormintele formează o fâşie, desfăşurată de la nord-vest spre sud-est, lungă de circa 60 m şi lată de până la 26 m. Distanţele dintre morminte variază de la 1,5–2 m până la 4 m şi chiar mai mult.

Predomină mormintele de incineraţie în groapă (46 din totalul de 58 morminte), cu gropi rotunde sau ovale, cu diametrul de la 0,30 m până la 0,60 m (fig. 9–11). Resturile incinerării au fost depuse în groapă sub formă de fragmente mărunte de oase (cele de dimensiuni mai mari se întâlnesc rar), de regulă curăţate de impurităţi. Numai în opt morminte, mai cu seamă în partea de sud-est a necropolei, s-a observat prezenţa cărbunilor (M. 19, 28, 40, 51, 53, 55, 57, 58). De obicei, în gropi s-au găsit oase puţine, cu excepţia mormintelor 13, 19, 36, 37, 38, 39, 40, 57. În urne, de regulă, s-au găsit multe oase. Remarcăm, totodată, că la Dolinjany sunt prezente şi gropi funerare cu inventar mărunt, dar lipsite de oase în umplutură. Astfel de gropi (M. 47, 49, 50) de regulă se atribuie categoriei cenotafurilor.

Din totalul de 12 morminte de incineraţie în urnă, în şapte (M. 1, 2, 25, 26, 27, 29, 43) urna era acoperită cu o strachină sau cu fundul unei străchini. Numai într-un singur mormânt cu urnă (M. 29) s-a găsit şi un vas de ofrandă. Amintim, de asemenea, descoperirea unor mici vase izolate sau a unor cioburi de vase grosiere în câteva morminte cu groapă, deci în morminte fără urnă (M. 13, 23, 32, 40, 41, 55).

Inventarul funerar se găseşte de obicei în partea inferioară a umpluturii gropii. În mormintele cu urnă el se depune în interiorul vasului, la un loc cu resturile incinerate (M. 2, 18, 25, 26, 29, 35, 43); au fost însă două cazuri când s-au găsit obiecte şi pe fundul gropii (M. 2, 18). Întregul inventar, cu rare excepţii, a fost trecut prin foc şi este puternic corodat. Unele obiecte (de exemplu brăţările de bronz, mărgele) au fost intenţionat rupte, sparte sau îndoite).

În cadrul necropolei predomină mormintele sărace: fără inventar sau cuprinzând una-două fibule, una-două brăţări, două-trei obiecte în asocieri diferite. Numărul mormintelor relativ bogate, cunoscute mai înainte, s-a înmulţit prin cele recent descoperite. Între acestea amintim mormântul cu urnă M. 26, cu strachină-capac, fibulă, cataramă, foarfeci (?) şi lustruitor, şi M. 28, cuprinzând un cuţit, două fibule şi două brăţări. Se deosebeşte prin bogăţie M. 40, inventarul căruia este reprezentat printr-o pafta, un cuţit, o sulă, prin pandantive antropomorfe, prin două brăţări de bronz decorate şi printr-un mare număr de mărgele de sticlă de forme şi culori diferite. În seria mormintelor bogate poate fi inclus şi mormântul M. 44, cu pafta, cuţit, fibulă şi brăţară de bronz ornamentată, precum şi mormântul M. 50, din care provin două brăţări de fier, un cuţit şi o mărgea mare de sticlă de culoare alburie.

Ceramica. În comparaţie cu primii ani de săpături, sortimentul de vase s-a îmbogăţit destul de mult cu noi tipuri şi forme. Colecţia ceramică se compune din 24 vase întregi sau aflate în stare de fragmente: urne, capace, vase-ofrandă şi văscioare miniaturale din mormintele fără urnă. După tehnica de realizare, se deosebesc două categorii de vase modelate cu mâna: vasele cu pereţii subţiri, cu suprafaţa lustruită sau netezită, mai ales de culoare neagră, predominante în cadrul necropolei, şi vasele grosiere, cu pereţii groşi, cu suprafaţa zgrunţuroasă. În afară de olăria modelată cu mâna se întâlnesc, în chip excepţional, unele vase modelate la roată (de ex. fragmentele atipice ale unui vas cu pereţii subţiri, de culoare cenuşie, foarte probabil celtic, din M. 58).

În cadrul categoriei vaselor cu pereţii subţiri se deosebesc străchini adânci (castroane) tipul I după M. Babeş (fig. 4/27a); diferite variante de străchini de adîncime medie şi joase, de regulă carenate (tipul II, după Babeş) (fig. 4/27b; 5/29b); cupe hemisferice (fig. 4/25b) şi urcioare cu toartă în X (tipul V, după Babeş – fig. 4/25a; 5/35a). La o serie de vase cu pereţii subţiri, la partea interioară a buzei se observă una sau, mai des, două faţete (fig. 4/27 a-b). Astfel de faţete interioare se observă şi la buzele străchinilor cu pereţii subţiri, găsite în principal în afara mormintelor sau atribuite ipotetic unor morminte (M. 11, 20).

Din grupul de vase grosiere fac parte oalele de culoare roşie-gălbuie sau galben-cenuşie, cu proeminenţe pe partea superioară a corpului (fig. 5/29a, c; 6/43a). La unele din ele marginea buzei este răsfrântă, la altele este dreaptă. Fragmente izolate din astfel de vase grosiere s-au găsit în morminte fără urnă, de ex. M. 40, 41, 55 (fig. 7/55c).

Acestei grupe este normal să-i atribuim şi castronul cu umerii slab conturaţi, decorat pe corp cu incizii subţiri, verticale, din M. 18; el se deosebeşte atât prin formă, cât şi printr-o serie de alte elemente, de vasele cu pereţii subţiri din cadrul necropolei (pereţii relativ groşi, suprafaţa de culoare cenuşie-cafenie, nelustruită, ci numai netezită)[7].

În patru morminte (M. 13, 23, 32, 41) s-au găsit vase miniaturale, de diferite tipuri. La văscioarele cunoscute anterior, în formă de borcan[8] s-au adăugat ceşcuţa de formă conică cu fond inelar şi cupa cu picior conic gol (fig. 5/32a; 6/41b).

Între **obiectele mărunte** ale inventarului funerar predomină fibulele din sârmă, mai cu seamă din fier, aparţinând în principal la diferitele tipuri de schemă Latène

[7] G. I. Smirnova, *op. cit.*, p. 200, fig. 7/5 (= fig. 3/18e).
[8] *Ibidem*, p. 198, 202, fig. 6/4, 12 (= fig. 3/13d, 23b).

mijlocie. Între piesele care au putut fi clasificate, cantitativ predomină fibulele de tip Kostrzewski B – nu mai puţin de 14 exemplare (fig. 4/26c; 28a; 5/30a, 31a-b; 6/41a; 7/49a; 8/4)[9]. Prin câteva exemplare sunt reprezentate şi fibulele de tip E şi D[10], G/H (fig. 5/35b; 7/44c; 46b)[11] şi una de tip I[12]. Alături de acestea există fibule de schemă Latène târzie (9 exemplare). Între ele predomină fibulele de tip Kostrzewski M şi N – 6 exemplare (fig. 4/28b)[13], numai una este din perioada D 1[14].

Al doilea loc ca număr de piese îl ocupă brăţările, de bronz şi de fier, de diferite variante: a) brăţări realizate din sârmă de fier cu secţiune rotundă, formând o spiră şi jumătate, mai rar două spire, cu capetele înfăşurate (fig. 4/28d; 7/46a, 47, 50b-c, 57); b) brăţări din sârmă de fier cu secţiune rotundă, formând o singură spiră, uneori având înşirate mărgele pe ele[15]; c) brăţări cu partea din mijloc tubulară. Predomină exemplarele de bronz, lucrate din bară cu secţiune rotundă, bătută la mijloc şi răsucită, formând un tub. La partea interioară a brăţărilor, pe locul unde se întâlnesc marginile părţii aplatizate, se observă o „sutură". La exterior aceste brăţări sunt ornamentate cu un motiv gravat (fig. 6/40f; 7/44d)[16]; d) o singură brăţară de bronz turnat, cu cinci proeminenţe triple pe verigă[17].

Verigi de diferite variante: a) verigă de bronz, turnată, cu patru proeminenţe triple, alternate cu mici proeminenţe simple, rotunjite (fig. 8/2); b) verigă de bronz cu proeminenţe obişnuite semiovale (fig. 6/43d); c) verigi netede, făcute din bară de bronz sau de fier cu secţiunea rotundă, cu extremităţile lipite (fig. 5/29d; 6/38); d) verigă de fier cu extremităţile suprapuse şi cu un inel pe ea (fig. 8/1).

Nasture de fier, cu calotă hemisferică, ornamentată cu linii radiale adâncite, şi cu „ureche" pe partea opusă (fig. 7/49b).

Ace de fier cu capul răsucit în spirală (fig. 5/31d, 34). La unul din ele tija este netedă, rotundă în secţiune, iar la altul ea este răsucită.

Pandantivele sunt de două feluri: a) în formă de căldăruşe, de fier, găsite în două exemplare într-un mormânt (M. 2)[18]; b) antropomorfe din faianţă egipteană, ambele găsite în M. 40 (fig. 6/40e).

Mărgele de sticlă, bronz şi, posibil, din pastă. Majoritatea s-au topit în foc, din care cauză ele au pierdut forma iniţială ca şi culoarea. O oarecare idee în privinţa formei şi culorii am reuşit să o obţinem pe baza mărgelelor apărute în număr mare în M. 40 (fig. 6/40h). După determinarea făcută de Z. A. Lvova, ele sunt din sticlă şi din cornalină. Mărgelele de sticlă sunt albe, albastre, de culoarea peruzelei, verzi, roşcate sau de culoarea zmeurei; există atât mărgele monocrome, cât şi mărgele policrome, cu „ochi", cu dungi sau cu decor în zig-zag. Unele din ele au formă ovală, altele sunt biconice sau biconice alungite. Între mărgelele găsite în alte morminte, atrage atenţia o mărgea rotundă, de dimensiuni mari (diametrul 1,9 cm), din sticlă alb-lăptoasă, cu „coaste" (fig. 7/50 d).

[9] *Ibidem*, p. 196 urm., fig. 4/4,5; 5/1; 6/1, 11 (=fig. 2/3b, 5, 7c; 3/13a, 23a).
[10] *Ibidem*, p. 195, 198–199, fig. 3/6; 5/12; 6/5 (= fig. 2/2e; 3/12b, 16).
[11] *Ibidem*, p. 198, 201, fig. 6/6; 7/9 (= fig. 3/14, 22e).
[12] *Ibidem*, p. 196, fig. 4/7 (= fig. 2/4a).
[13] *Ibidem*, p. 196, 199–201, fig. 4/6; 6/8; 7/2, 3, 8, 11 (= fig. 2/6; 3/17, 18a-b, 22f-g).
[14] *Ibidem*, p. 196, fig. 4/6.
[15] *Ibidem*, fig. 4/1; 5/2–3 (= fig. 2/4b, 7a-b).
[16] *Ibidem*, fig. 3/3; 4/3; 5/4 (= fig. 2/2b, 3a, 8c).
[17] *Ibidem*, fig. 7/6 (= fig. 3/22b).
[18] *Ibidem*, fig. 3/5 (= fig. 2/2g).

Fusaiole de lut (5 exemplare), plate, de culoare cenușie sau roșie. Toate, fără excepție, au fost confecționate din pereții unor vase modelate la roata olarului, inclusiv din amfore (fig. 5/32b, 35c)[19].

Paftale au fost găsite pentru prima oară la Dolinjany în 1987 (M. 40 și 44). Ambele piese sunt de fier și aparțin categoriei *Plattengürtelhaken* – tipul I după M. Babeș[20]. Ele au fost făcute dintr-o placă lungă și subțire, de formă rectangulară sau trapezoidală, care se termină printr-un cârlig. Extremitatea opusă cârligului are un dispozitiv tip balama. Laturile lungi ale plăcii sunt îngroșate, formând o bordură prin îndoirea marginii spre exterior (fig. 6/40a; 7/44b).

Mai amintim încă un tip de închizătoare pentru curea, având forma unei verigi cu buton-cârlig, flancat de ambele părți de prelungiri în formă de coarne, și provenind din M. 26 (fig. 4/26d). Această cataramă în formă de verigă nu are analogii, până acum, între piesele de centură cunoscute în necropolele de tip Poienești-Lukaševka. Paralele directe găsim în complexele central-europene, datând din Latène-ul târziu[21]. Pe de altă parte, cataramele de acest tip sunt reprezentate pe scară largă în complexele scitice târzii din Crimeea (sfârșitul sec. II-I î.e.n)[22].

Cuțitele de fier sunt de trei tipuri: a) predomină cuțitele cu lama relativ lată și cu muchia arcuită (7 exmplare). Limba mânerului este despărțită de tăiș printr-o gardă rectangulară îngustă. Pentru fixarea plăselelor, în afară de gardă, pe limba mânerului există un nit (fig. 6/42; 7/44a, 50a). Numai la unul din cele șapte exemplare de acest tip lipsesc garda și cuiul de fixare (fig. 4/28c); b) cuțit cu lama îngustă, având muchia dreaptă (1 exemplar). Principiul de fixare a mânerului a fost același ca și la cuțitele descrise mai sus, cu deosebirea că garda a fost înlocuită cu o garnitură de tablă[23]; c) cuțit cu lamă îngustă și muchie arcuită, trecând treptat într-o limbă lată pentru mâner (1 exemplar – fig. 6/40b).

Numai într-un singur caz, la un loc cu un cuțit de tip „a", s-a găsit capătul conic de fier de la teaca lui. În față, la marginea de sus a buterolei se observă două crestături în unghi ascuțit[24].

Brici de fier (3 exemplare). Sunt obiecte în formă de cuțite cu lamă scurtă și lată și limbă pentru plăsele; muchia este arcuită (fig. 8/10–11).

Foarfeci (?). Obiectul este alcătuit din două lame scurte și late, de formă triunghiulară, fixate printr-un cui (fig. 4/26e). Ar putea fi vorba și de un cuțit pliant („briceag").

Sulă de fier. În secțiune, la capătul activ, are forma rectangulară, iar la cel opus rotundă (fig. 6/40c).

Sulă sau dălțiță de fier, cu trei crestături pe partea de mijloc, având secțiunea rectangulară (fig. 8/7)[25].

[19] *Ibidem*, p. 198, 201, fig. 5/11; 6/3; 7/7 (= fig. 3/12 a, 13b, 22c).

[20] M. Babeș, *op. cit.*, p. 138 și fig. 7/I, 1–3; 8.

[21] J. Kostrzewski, *op. cit.*, p. 62, fig. 48–49; R. Hachmann, *Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit*, 41. BerRGK 1960, pl. 5/16; J. Werner, *Spätes Keltentum zwischen Rom und Germanien*, München, 1979, p. 145–147, fig. 4/5–15; 5.

[22] O. D. Daševskaja, *Pozdnie skify v Krymu*, Arheologija SSSR–Svod arheologičeskih istočnikov, D1–7, Moscova, 1991, p. 36, pl. 62/17–20.

[23] G. I. Smirnova, *op. cit.*, p. 201, fig. 7/12 (= fig. 3/22a).

[24] *Ibidem*, fig. 7/4 (= fig. 3/18c).

[25] Eadem, ArhSbornikErm, 22, 1981, p. 48, fig. 4/3.

Obiectele din dotarea luptătorilor sunt extrem de rare. Este vorba de un vârf de lance de fier în formă de frunză, cu tubul relativ scurt (fig. 6/43e) şi de un vârf de săgeată de bronz, cu capul îngust şi lung, în patru muchii, şi cu tub de fixare (fig. 8/5)[26].

Între piesele de armament sunt încadrate şi vârfurile (buterolele) de teci de sabie, găsite pentru prima oară în necropolele de tip Poieneşti-Lukaševka. Forma buterolei din M. 36 este triunghiulară, alungită, având la capătul ascuţit un vârf sferic aplatizat. La ambele extremităţi buterola este decorată cu linii adâncite, transversale (fig. 5/36). Cea de-a doua buterolă provine din M. 55 şi are, de asemenea, o formă conică alungită dar, din păcate, capătul sferic nu s-a păstrat. În faţă, la marginea de sus a piesei se observă crestături unghiulare, similare celor de la capătul de teacă din M. 18[27]. Pe extremităţile buterolei sunt dispuse câte 2–3 linii orizontale incizate (fig. 7/55a). Aceleiaşi categorii de inventar credem că i-ar putea fi atribuită şi partea inferioară a unui obiect conic alungit, gol, cu un vârf sferic-turtit la capăt. Lungimea porţiunii păstrate din acest obiect este de circa 5 cm. Piesa a fost găsită în malul suprafeţei IV/1977 (fig. 8/6)[28].

Buterolele îşi găsesc analogii directe în complexele romane din Europa de Vest. Deşi s-a păstrat numai vârful, se poate presupune că aceste piese reprezintă părţi din tecile unor gladii romane. Se definesc două tipuri principale în cadrul acestei categorii de arme ale legionarilor romani: tipul Mainz şi tipul pompeian[29]. Particularităţile tecilor acestor tipuri de săbii privesc realizarea părţii metalice a corpului tecii, care nu s-a păstrat în cazul nostru. Este drept că G. Ulbert subliniază şi anumite deosebiri în ceea ce priveşte modelarea buterolelor. Comparându-le, el precizează că la exemplarele de tip Mainz extremitatea de formă sferică sau conică este unită cu capătul tecii printr-un gât clar delimitat[30]. Spre deosebire de exemplarele de tip Mainz, la cele de tip pompeian lipseşte un astfel de gât net delimitat, iar „măciulia" buterolei este mai scundă şi mai aplatizată[31]. Dacă ne lăsăm conduşi de aceste indicii, atunci buterolele de la Dolinjany ar urma să fie atribuite seriei de tip Mainz, întrucât extremităţile lor au un gât alungit.

Gladiile romane se datează în sec. I e.n., cu o uşoară prelungire înapoi, în sec. I î.e.n. Se consideră că tipul Mainz precede în timpul cel pompeian, adică datează din prima jumătate a acestei perioade – spre sfârşitul sec. I î.e.n. şi în prima jumătate a sec. I e.n.[32].

Descoperirile de buterole de gladii roamne de la Dolinjany nu sunt, în prezent, singurele din dreapta Nistrului mijlociu. În anul 1985 noi am descoperit un capăt de teacă de sabie din seria Mainz într-un mormânt sarmatic secundar din tumulul nr. 3 de la Lenkovţi (Lencăuţi), reg. Cernăuţi, care datează, pe baza inventarului, din prima jumătate a sec. I e.n.[33].

Materialele descoperite în cursul ultimelor săpături din necropola de la Dolinjany confirmă părerile preliminare despre acest complex, ca fiind cel mai

[26] *Ibidem*, p. 48, fig. 6/9.
[27] Eadem, SA, 3, 1981, p. 199–200, fig. 7/4 (= fig. 3/18c).
[28] Eadem, ArhSbornikErm, 22, 1981, fig. 10/4.
[29] G. Ulbert, Germania, 47, 1969, p. 119–128.
[30] *Ibidem*, p. 120, pl. 32/2.
[31] *Ibidem*, p. 120, pl. 19/26–27, 1a-b; fig. 4.
[32] *Ibidem*, p. 118–119, 123–124; D. Berciu, Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 151, fig. 1/2.
[33] G. I. Smirnova, în *Drevnie pamjatniki kul'tury na territorii SSSR*, Sankt Petersburg, 1991, p. 17, 23–24 şi fig. 5/13.

târziu în limitele cronologice ale culturii Poienești-Lukaševka. Datarea părții pe atunci cercetate a necropolei o fixam în a doua jumătate a sec. II – sfârșitul sec. I î.e.n.

Materialele primelor 24 de morminte i-au permis deja lui Mircea Babeș să precizeze poziția cronologică a necropolei de la Dolinjany între celelalte cimitire ale acestei culturi și să dovedească faptul că o mare parte din mormintele de la Dolinjany corespund sfârșitului celei de a II-a faze a culturii Poienești-Lukaševka, iar celelalte fazei târzii, a III-a[34]. Cu alte cuvinte, M. Babeș a precizat existența necropolei de la Dolinjany în același timp cu sfârșitul cimitirului de la Borosești și trecerea ei în a III-a fază, ultima, care se definește, până în prezent, numai pe baza materialelor de la Dolinjany. La concluzii apropiate a ajuns și K. V. Kasparova, care a avut în vedere nu numai materialele din primele 24 morminte, ci și din celelalte 34 morminte[35].

Printre noile descoperiri, care indică funcționarea necropolei până în prima jumătate a sec. I e.n. inclusiv, se numără capetele de teci de gladii romane. Grupul de înmormântări din cea de a III-a fază a culturii Poienești-Lukaševka s-a mărit prin noile morminte în care au apărut catarama rotundă cu cârlig, fibulele de tip Kostrzewski M și N, ca și alte tipuri de fibule de schemă Latène târzie. Pe acest temei pot fi identificate mormintele care datează cu certitudine din faza târzie de existență a necropolei. Este vorba de mormintele: M. 6, 17, 18, 22, 26, 28, 36, 39 și 55, în care, pe lângă tipurile de fibule amintite mai sus, catarama de formă rotundă și buterole de teci, au fost găsite brățara cu protuberanțe și cuțitul cu muchia dreaptă, caracteristice pentru faza Latène D2.

Precizarea datării absolute a necropolei, efectiv cercetate integral, de la Dolinjany și microcronologia acestui complex vor fi prezentate în lucrarea pregătită de K. V. Kasparova. Tot acolo va fi analizată și problema originii culturii Poienești-Lukaševka*.

[34] M. Babeș, *op. cit.*, p. 141–145, fig. 10–12.

[35] K. V. Kasparova, *Kul'tura Pojanešti-Lukaševka. Periodizacija i hronologija*, în *Slavjane i ih sosedi v konce I tys. do n.e. - pervoj polovine I tys. n.e.*, Moscova, 1993, p. 90–93, pl. 30; eadem, *Mogil'nik Dolinjany i ego mesto sredi pamjatnikov poenešti-lukaševskoj kul'tury*, în *Dinamika kul'turnyh tradicij: mehanizm peredači i formy adaptacii. Tezisy dokladov simpoziuma*, Sankt Petersburg, 1993, p. 34–36.

* *Nota redacției*: Textul lucrării de față a fost tradus din limba rusă de dr. Eugen Comșa. Verificarea și pregătirea pentru tipar a manuscrisului și ilustrației au revenit dr. Mircea Babeș. Din inițiativa sa a fost introdusă aici și ilustrația M. 1–24, în formula grafică apărută în monografia: M. Babeș, *Die Poienești-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jarhunderten vor Christi Gerburt*, Bonn, 1993, pl. 47–48. Nu s-a intervenit în problemele de conținut, chiar dacă, de ex., determinarea garniturilor de teacă drept buterole de *gladii* romane și ridicarea implicită a datei finale a necropolei în prima jumătate a sec. I p. Chr. sunt problematice. Colegiul de redacție mulțumește doamnei Galina Ivanovna Smirnova, șefa secției preistorice a Muzeului Ermitaj din Sankt Petersburg, pentru prezentarea acestei lucrări, deosebit de importante pentru studiul unor probleme ce preocupă de multă vreme arheologia românească. În același timp, ne exprimăm profundul regret în legătură cu dispariția prematură, la 7 iulie 1994, a Kseniei Vasilievna Kasparova, reputată cercetătoare a epocii fierului în spațiul est-european, de la care eram îndreptățiți să așteptăm noi concluzii privind necropola de la Dolinjany și cultura Poienești-Lukaševka în general.

DAS FLACHGRÄBERFELD VOM POIENEŞTI-LUKAŠEVKA-TYP VON DOLINJANY

(DIE GRABUNGSKAMPAGNIEN 1985, 1987 UND 1988)

ZUSAMMENFAßUNG

Zusätzlich zu den ersten 24 früher publizierten Gräbern (Anm. 1–2) werden hier die weiteren 34 Brandgräber aus Dolinjany (=Dolineni, Bezirk Tschernowitz. Ukraine) veröffentlicht, die von der archäologischen Expedition der Ermitage (Sankt Petersburg) in den Jahren 1985 und 1987–1988 freigelegt worden sind. Die Analyse und die allgemeinen Schlußfolgerungen dieses Beitrags stützen sich also auf der Gesamtheit der 58 dort entdeckten Gräber, einschließlich Kenotaphen. Die neuen Ausgrabungen haben die Vorherrschaft der Gruben- gegenüber von Urnengräbern (46 zu 12) bestätigt. Die Grabinventare aus den letzten Kampagnen haben ebenfalls die frühere Meinung bestätigt, wonach in Dolinjany die jüngste Stufe der Poieneşti-Lukaševka-Kultur vertreten ist (Anm. 34–35). Anhand mancher Grabbeigaben wird als Enddatum dieses Friedhofs die erste Hälfte des I. Jh. n. Chr. vorgeschlagen. Im Laufe der neuen Ausgrabungen wurde das Repertoire von Beigaben- und Gefäßtypen erheblich erweitert. Zum ersten Mal wurden hier Platten- und Ringgürtelhaken (Abb. 4/26d, 6/40a, 7/44b), antropomorphe Anhänger aus Fayence (Abb. 6/40e) und Ortbänder von römischen gladii (Abb.5/36; 7/55a) entdeckt. Bestimmte Kleinfunde, so die Fibeln vom Spätlatèneschema (Abb. 3/17, 18 a-b, 22 f-g; 4/28b), der Ringgürtelhaken, die Ortbänder usw., gestatten eine relativ späte Datierung des Gräberfeldes von Dolinjany, etwa vom Ende des 2. Jh. v. Chr. bis in die erste Hälfte des I. Jh. n. Chr.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Dolinjany (Dolineni), Bezirk Tschernowitz, Ukraine. Plan des Brandgräberfeldes vom Poieneşti-Lukaševka-Typ. (1 unerforschte Flächen; 2 Grubengräber; 3 Urnengräber).

Abb. 2. Dolinjany. Gräber 1–8 und 10 (Kleinfunde: 2f, 7a Glas; 2b, 8c Bronze; 6 Eisen und Bronze; sonst alles Eisen).

Abb. 3. Dolinjany. Gräber 11–18 und 20–23 (Kleinfunde: 13c Glasfluß; 12a, 13b, 22c Ton; 22b-d Bronze; 13a, 22g Eisen und Bronze; sonst alles Eisen).

Abb. 4. Dolinjany. Gräber 25–28 (Kleinfunde: alles Eisen).

Abb. 5. Dolinjany. Gräber 29–32 und 34–36 (Kleinfunde: 31c Bronze; 32b, 35c Ton; 35d Glas; sonst alles Eisen).

Abb. 6. Dolinjany. Gräber 38–43 (Kleinfunde: 38, 40f-g, i, 43d Bronze; 40e Fayence; 40h, 43c Glas und Glasfluß; sonst alles Eisen).

Abb. 7. Dolinjany. Gräber 44, 46–47, 49–50 und 53–57 (Kleinfunde: 44d Bronze; 50d Glas; sonst alles Eisen).

Abb. 8. Dolinjany. In der Schicht, außerhalb der Gräber gefundene Grabbeigaben (2–3, 5 Bronze; 1, 4, 6–8 und 10–11 Eisen; sonst alles Ton).

Abb. 9. Dolinjany. Grundrisse und Profile der Gräber 25–29 (1 Grabnummer, 2 kalzinierte Knochen, 3 Armring, 4 Fibel, 5 Messer, 6 Keramik, 7 Ring, 8 vermutlicher Grundriß der Grube).

Abb. 10. Dolinjany. Grundrisse und Profile der Gräber 33–36 und 38–41 (1 Grabnummer, 2 kalzinierte Knochen, 3 Armring, 4 Fibel, 5 Messer, 6 Gürtelhaken, 7 Ortband, 8 Keramik, 9 Ring, 10 vermutlicher Grundriß der Grube, 11 Perlen, 12 Spinnwirtel).

Abb. 11. Dolinjany. Grundrisse und Profile der Gräber 45–47, 49–50, 53–54 und 57–58 (1 Grabnummer, 2 kalzinierte Knochen, 3 Armring, 4 Fibel, 5 Messer, 6 Ring, 7 Kohle, 8 Keramik).

CUPTOARE DIN INTERIORUL LOCUINŢELOR DIN SECOLUL AL VI-LEA E.N. DE LA DULCEANCA

de SUZANA DOLINESCU - FERCHE

Ne-am propus să grupăm în articolul de faţă cuptoarele [1] din locuinţele mai multor aşezări din sec. VI e.n. cercetate în ansamblul arheologic de la Dulceanca[2].

În momentul de faţă, cercetarea şi publicarea exhaustivă a aşezărilor descoperite de noi în Câmpia Burdea între râurile Teleorman şi Vedea s-a încheiat. Vestigiile descoperite aici au îmbogăţit cunoştiinţele noastre despre sat în sec. VI al erei noastre. Ele ne-au dezvăluit uniformitatea populaţiei rurale, concentrată în aşezări de o densitate neobişnuită, modalităţile de adaptare la mediul geografic, ce interferează atât de activ şi complex viaţa umană, structura aşezărilor, îndeletnicirea de a construi locuinţa şi cuptorul, adaptate şi ele condiţiilor de climă, delimitarea spaţiului destinat agriculturii şi păşunii, practicarea meşteşugurilor, în special olăritul, la care se adaugă meşteşugurile casnice (torsul şi ţesutul) şi, pe scară mai redusă, prelucrarea fierului.

Observând mai departe zona de est [3] a Câmpiei Române şi spre nord-est, teritoriul precolinar [4], distingem aşezări din sec. VI e.n. structural identice cu cele din sud-vestul Munteniei, populând terasele joase, mijlocii şi înalte ale râurilor.

Locuinţele ce alcătuiau un sat în sec. VI e.n. erau bordeiele (mai mult sau mai puţin adâncite în pământ) şi locuinţele de suprafaţă, ambele având o suprastructură ridicată din bârne, şipci şi nuiele, pomostite cu lut şi acoperite cu stuf. Fiecare locuinţă era prevăzută cu o instalaţie de foc pentru pregătitul hranei şi încălzit, adaptată unicei încăperi de locuit şi amplasată în partea opusă intrării: latura de nord sau colţul de nord-est.

Majoritatea cuptoarelor din bordeiele de la Dulceanca erau construite într-un soclu masiv de pământ, cruţat în momentul săpării gropii destinate bordeiului şi, în funcţie de amplasarea lor, una sau două din laturi făceau corp comun cu pereţii acestuia. Forma soclului putea fi pătrată, trapezoidală, dreptunghiulară sau cu un contur neregulat. În general, mărimea soclului era proporţională cu spaţiul locuinţei, dar sunt şi situaţii în care apar disproporţii între dimensiunea acestuia şi suprafaţa

[1] Publicarea acestora într-un articol ce le tratează separat este dictată de necesitatea de a completa descrierea lor cu o serie de detalii pe care am fost obligaţi să le restrângem mult în spaţiul lucrărilor anterioare, în care au fost integrate.

[2] Suzana Dolinescu-Ferche, *Aşezări din sud-estul Munteniei în secolele III şi VIe.n. Cercetările de la Dulceanca,* Bucureşti, 1974; Dacia, N. S., 30, 1986, p. 121–154; Dacia, N. S., 1992, p. 125–177.

[3] Cităm în primul rând cercetările de amploare desfăşurate de Muzeul de istorie şi artă al Municipiului Bucureşti, în teritoriul oraşului şi în împrejurimi, tipărite într-un mare număr de publicaţii.

[4] Ne referim la cercetările de la Târguşorul-Vechi întreprinse de Gh. Diaconu, Budureasca, conduse de V. Teodorescu şi Băleni-Români şi Băleni-Sârbi dirijate de Luciana Oancea-Musca, precum şi cele de la Şirna, conduse de Şt. Olteanu.

S C I V A, tomul 46, nr. 2, Bucureşti, aprilie-iunie 1995, p. 161–191

locuită. În acest soclu putea fi cuptorită întreaga cavitate a cuptorului, care avea baza în formă de potcoavă (mai rar rotundă sau rectangulară). Cavitatea fiind mult mai mică decât soclul, rama de pământ rămasă după cuptorire proteja, ca o bordură solidă, camera de foc, asigurând în acelaşi timp o rezervă pentru eventualele lărgiri impuse de deteriorarea pereţilor interiori. Porţiunea de soclu din spatele cuptorului era folosită şi ca poliţă pentru oale; uneori era parţial răzuită, formând un cotlon în care se depozitau oale.

În ansamblul aşezărilor de la Dulceanca nu a apărut nici o situaţie în care cuptorul să fie separat de restul încăperii printr-un perete lateral ca în aşezarea de la Băleni-Români, care rămâne un caz izolat.

Când groapa bordeiului era destul de adâncă, soclul obţinut era înalt, permiţând ca bolta cuptorului să fie integrată în soclu, dar când adâncimea bordeiului era mică şi soclul era scund, bolta era adăugată prin următorul procedeu: pe un schelet de şipci ce se sprijinea pe bordura soclului era modelată o tavă de lut cu pereţii groşi, ce suplinea bolta. Tava, fie că era modelată direct pe cuptor, fie că, lucrată în altă parte, era depusă, în pasta moale, pe scheletul de şipci, păstrând amprentele acestora. După ce focul de pe vatră ardea scheletul de şipci, interiorul cuptorului era căptuşit cu un strat de lut bine netezit, care se pietrifica pe vatră, căpătând culoarea alburie. Stratul depus pe vatră era, în primul rând, expus uzurii şi atunci se proceda la refacerea vetrei prin depunerea de noi straturi de lipitură, fără a se înlătura stratul iniţial. În secţiunile antero-posterioare practicate de noi prin cuptoare apare clar alternarea straturilor de refacere. Grosimea stratului de pământ roşu format sub vatră depindea de durata de funcţionare a cuptorului. Numai în două cazuri observate în aşezarea Dulceanca II au fost acoperiţi cu un strat de lut amestecat cu nisip şi pereţii exteriori ai soclului (fig. 3/1 şi 18/1).

La cuptoarele de la Dulceanca nu a fost folosită piatra de râu, care a servit la construirea cuptoarelor în zona de nord-est a Munteniei (Târguşorul-Vechi, Budureasca). În câteva situaţii a fost întrebuinţat pietrişul amestecat cu lut la refacerea boltei surpate a cuptorului (Dulceanca I, bordeiul 2), iar pe calota cuptorului din bordeiul 3 se află o grămăjoară de pietriş. În rest, cantităţi neînsemnate de pietriş sunt folosite la repararea pereţilor cuptoarelor.

Majoritatea vetrelor se află la nivelul podelei, iar în faţa lor se formează o albiere, rezultată din scoaterea repetată a resturilor de foc de pe vatră.

Cu o excepţie, cuptoarele nu au avut horn de evacuarea fumului la exterior, aceasta făcându-se probabil printr-o deschidere în acoperiş, ce putea fi închisă din interior. Hornul rotund de la un cuptor, care s-a conservat în întregime într-un bordei descoperit în aşezarea bucureşteană din str. Soldat Chivan [5], era scund, rotund, cu marginea rotunjită, servind probabil ca un „ochi de plită" pentru a susţine o tavă rotundă pentru coptul turtelor.

În câteva bordeie din aşezarea Dulceanca II, însoţind cuptoarele amenajate în soclu, apare un al doilea cuptor, scobit la nivelul podelei, direct în perete, având forma de turtă, iar în alte cazuri, cuptorul în perete apare singur. Într-un bordei cuptorul a fost scobit integral în perete, apoi detaşat în jur, rămânând într-o nişă (bordeiul 3, Dulceanca I).

[5] Suzana Dolinescu-Ferche şi Margareta Constantiniu, Dacia, N. S., 30, 1981, p. 289–329.

Cuptoarele din locuinţele de suprafaţă. Pentru construirea unei locuinţe de suprafaţă se delimita un contur rectangular în interiorul căruia terenul era răzuit, adâncindu-se faţă de nivelul antic de călcare cu aproximativ 15 cm, prin înlăturarea rădăcinilor şi nivelarea viitoarei podele. La această adâncime nu se putea obţine un soclu înalt şi atunci se încerca construirea unui cuptor analog ca structură cu cele amenajate în soclu masiv, din bordeie. Este semnificativă soluţia practicată la locuinţa de suprafaţă nr. 1 din aşezarea Dulceanca IV. În colţul de nord-est, până la jumătatea laturii de nord, a fost cruţată o treaptă de lut[6], în care a fost cotlonită o vatră rotundă în jurul căreia a fost ridicată o bordură groasă de lut, peste care a fost pusă o tavă.

În alte locuinţe de suprafaţă, care aveau dimensiuni foarte mici, au fost ridicate cuptoare în formă de calotă, dintr-un schelet de nuiele arcuit, învelit cu lut, direct pe podea sau într-un soclu scund.

Atât cuptoarele din bordeie, cât şi cele din locuinţele de suprafaţă conţin elemente auxiliare: tava şi vălătucii de lut. *Tava* pusă pe cuptor suplineşte, în unele cazuri, bolta, dar apare şi la cuptoarele cu bolta integrată în soclu sau cu bolta adăugită. Tava servea şi la coptul pâinii. Un al doilea element auxiliar, nelipsit din cuptoare, este reprezentat de *vălătucii de lut,* modelaţi din aceeaşi pastă cu a vaselor (numai în aşezarea de la Dulceanca II apar în număr de 310). De formă alungită, cu extremităţile conice, în formă de trunchi de con, prismatică (mai rar), discoidală, cilindrică, sferică, în formă de colac cu gaură la mijloc sau cu o extremitate bifurcată, prezenţa lor este întotdeauna legată de cuptor. Ei se găsesc în tavă, puşi acolo probabil pentru înmagazinarea căldurii, pe vatră ca grătar sau pentru a sprijini oalele de pe foc, sfărâmaţi şi amestecaţi cu lut pentru refacerea cuptorului, aşezaţi vertical între vasele puse la copt într-un cuptor de ars oale (Dulceanca I), sau cu scop decorativ, pe bolta cuptorului. (Dulceanca IV, bordeiul 17). În bordeiul 1, Dulceanca II, doi vălătuci voluminoşi flancau de o parte şi de alta gura cuptorului.

CUPTOARE LUCRATE ÎN SOCLU MASIV DE PĂMÂNT

Dulceanca I, bordeiul 1. Pentru amenajarea cuptorului a fost cruţat un soclu masiv de pământ, rectangular lipit cu latura posterioară de peretele de nord-est al bordeiului şi detaşat pe laturi. Cavitatea cuptorită de la nivelul podelei avea baza în formă de potcoavă, relativ mică în raport cu dimensiunea soclului, din care a rămas o ramă suplimentară de jur împrejurul cavităţii. În spatele cuptorului, bordura era parţial răzuită, formând un cotlon în care au fost depozitate oale. La interior cavitatea a fost căptuşită cu un strat gros de lipitură bine netezită, care pe vatră era puternic arsă şi crăpată în mozaic. Bolta a fost refăcută cu lut amestecat cu pietriş. În cuptor s-au găsit vălătuci de lut (fig. 1/5–8).

[6] Menţionăm că pe grindul pe care a fost ridicată aşezarea din punctul Dulceanca IV, stratul de humus vegetal este foarte subţire şi spălat în zonele joase, astfel că stratul galben apare aproape de suprafaţă.

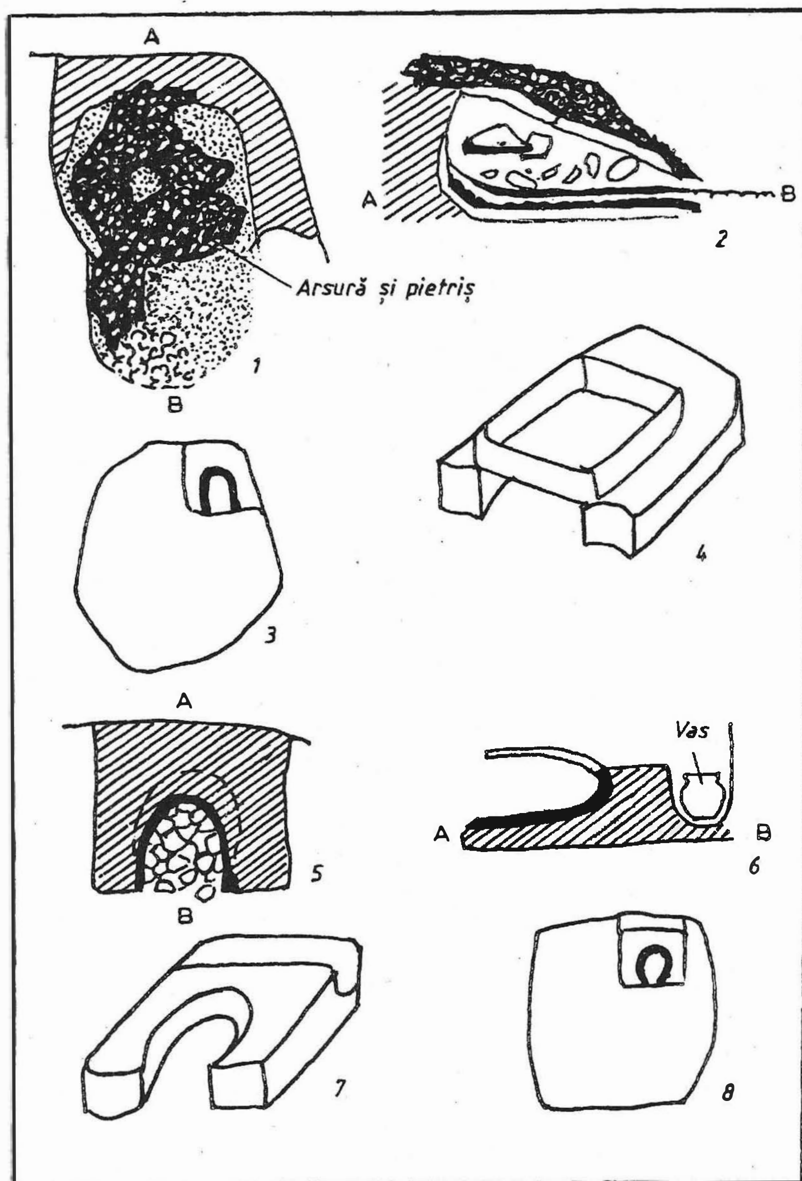

Fig. 1. Dulceanca I. Bordeiul nr. 2 (1 cuptor amenajat într-un bloc masiv de pământ; 2 secțiune longitudinală; 3 poziția cuptorului în bordei; 4 reconstituire). Bordeiul nr. 1 (5 cuptorul; 6 secțiune longitudinală; 7 reconstituire; 8 poziția cuptorului în bordei).

Dulceanca I, bordeiul 2. Soclul făcea corp comun cu peretele de nord și era detașat pe laturi. Vatra, în formă de potcoavă, se afla la nivelul podelei. În prima fază de funcționare, cuptorul a avut bolta integrată în soclu, suprafața interioară fiind căptușită cu un strat gros de lut, îngrijit aplicat, ars la roșu și pietrificat pe

vatră. După o perioadă de funcţionare cuptorul s-a deteriorat şi s-a procedat la o refacere în cadrul căreia fundul vetrei a fost lărgit, iar unul din pereţi reparat cu lut. Pe vatră a fost depus un nou strat de argilă ce se prelungea şi pe podea. Pe cuptor a fost pusă o tavă de lut şi un strat gros de pietriş legat cu pământ. În cuptor se aflau vălătuci (fig. 1/1–4).

Dulceanca II, bordeiul 1. În colţul de nord-est soclul de pământ, rotunjit, ocupa un spaţiu destul de mare în raport cu suprafaţa bordeiului. În bordura din spatele cuptorului s-a format, prin răzuire, un cotlon. Cavitatea cuptorită şi vatra au fost căptuşite cu un strat de lut. Deteriorându-se vatra şi bolta s-a impus refacerea cuptorului prin care a fost înălţată cavitatea şi lărgită până aproape de baza peretelui, unde stratul de arsură de la prima lipitură interioară a rămas pe loc. Deasupra cuptorului a fost fixat un schelet de şipci sprijinit pe bordura soclului, peste care a fost modelată o tavă de lut rectangulară cu pereţii groşi. Cavitatea refăcută a fost căptuşită cu un nou strat de lipitură ce suprapunea, pe vatră, stratul iniţial. În tavă a fost depusă o cantitate mare de vălătuci. Probabil că în cadrul acestei refaceri s-a procedat la consolidarea pe laturi a gurii cuptorului, cu doi vălătuci voluminoşi de formă ovală, înfipţi în două mici alveole scobite în podea şi lipiţi cu lut de cuptor (fig. 2/1–6).

Dulceanca II, bordeiul 3. Cuptorul, de mici dimensiuni, a fost construit într-un soclu de pământ având conturul neregulat, cruţat în colţul de nord-est. Alături de cuptor se află, frumos stivuit, un braţ de lemne tăiate (şi carbonizate prin incendiul ce a distrus locuinţa), depozitate pentru focul de pe vatră. În cadrul unei refaceri un nou strat de argilă, bine netezit, a fost depus pe vatră, căpătând culoarea alburie, ca şi stratul iniţial. În secţiunea antero-posterioară practicată prin cuptor, se delimitează clar straturile de refacere. Încăperea cuptorului era plină de oale şi vălătuci, depozitate peste câteva lemne rămase pe vatră (fig. 3/1–5).

Dulceanca II, bordeiul 4. Soclul de pământ de formă rectangulară se afla în colţul de nord-est şi era de dimensiuni mari în raport cu suprafaţa bordeiului. În spate, bordura de lut era mai lată ca în părţile laterale. Un strat de argilă ars la roşu pe pereţi şi întărit pe vatră, de culoare alburie, căptuşea interiorul cuptorului. În finisarea acestuia a intervenit un element nou: suprafaţa exterioară a soclului a fost şi ea acoperită cu un strat de pământ cu nisip, întărit, de culoare cenuşie. Şi acest cuptor conţinea vălătuci de lut (fig. 4/1–3).

Dulceanca II, bordeiul 6. Soclul se afla în colţul de nord-est făcând corp comun cu peretele. Fiind insuficient de mare în adâncime, partea din faţă a cuptorului a fost săpată în soclu, iar jumătatea posterioară cuptorită în peretele bordeiului. Circumferinţa cavităţii era mult mai largă decât cea a vetrei. Stratul de lut ce căptuşea pereţii interiori era ars la roşu. În faţa vetrei era scoasă o grămăjoară de cărbune. Cuptorul nu a avut vălătuci (fig. 5/4–5).

Dulceanca II, bordeiul 10. Soclul se sprijinea pe jumătate de colţul bordeiului, partea degajată fiind rotunjită. Cavitatea era arcuită şi înaltă. În partea posterioară, vatra a fost refăcută prin depunerea unui nou strat de lut, peste cel iniţial, având şi acesta aspectul unei cruste dure, alburii, crăpată în mozaic. Tava groasă de lut ce suplinea bolta conţinea vălătuci, care au căzut la gura cuptorului. Un vas întreg se afla pe vatră (fig. 6/1–4).

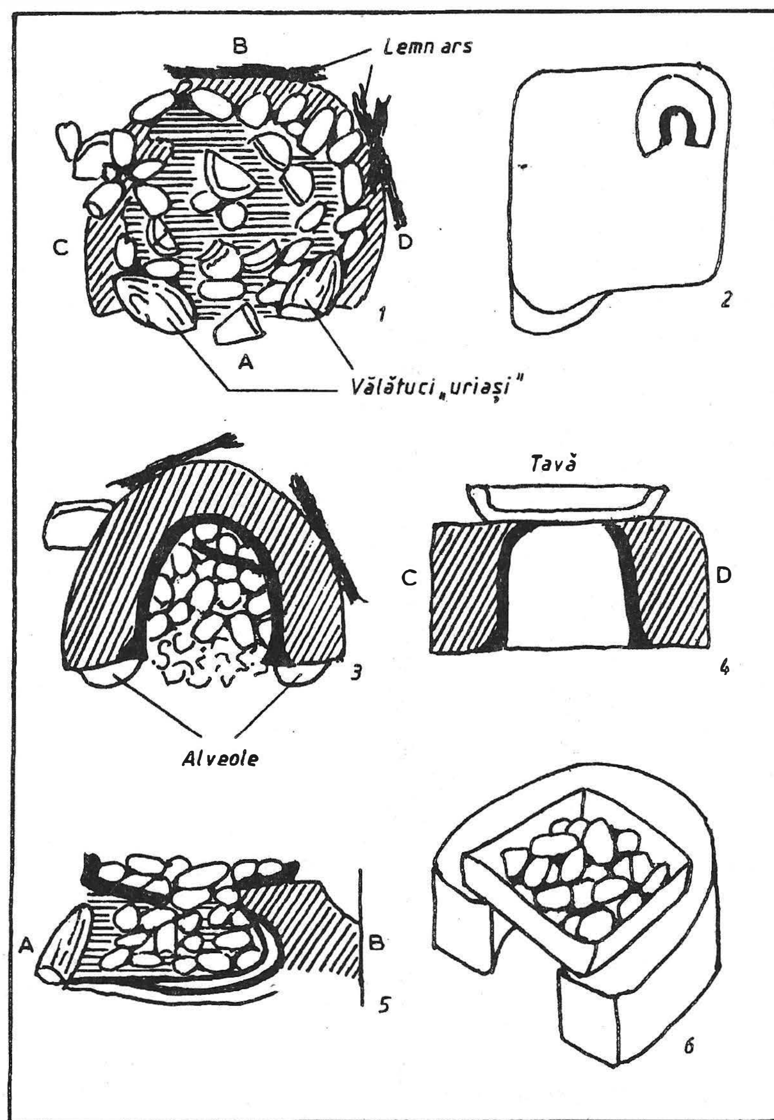

Fig. 2. Dulceanca II. Bordeiul nr. 1 (1 cuptorul, în bloc de pământ; 2 poziţia sa în bordei; 3 secţiunea prin cuptor; 4–5 secţiune transversală şi longitudinală; 6 reconstituire).

Dulceanca II, bordeiul 11. Cuptorul era amenajat într-un soclu de formă trapezoidală, alungită, lipit cu spatele de peretele de nord şi detaşat pe laturi. Circumferinţa cavităţii cuptorite depăşea pe cea a vetrei. Stratul de lut ce căptuşea pereţii interiori era ars la roşu şi pietrificat, de culoare alburie pe vatră. În secţiunea antero-posterioară se delimita sub vatră un strat de pământ ars la roşu. În faţa cuptorului erau căzuţi vălătuci de lut sfărâmaţi (fig. 4/4–6).

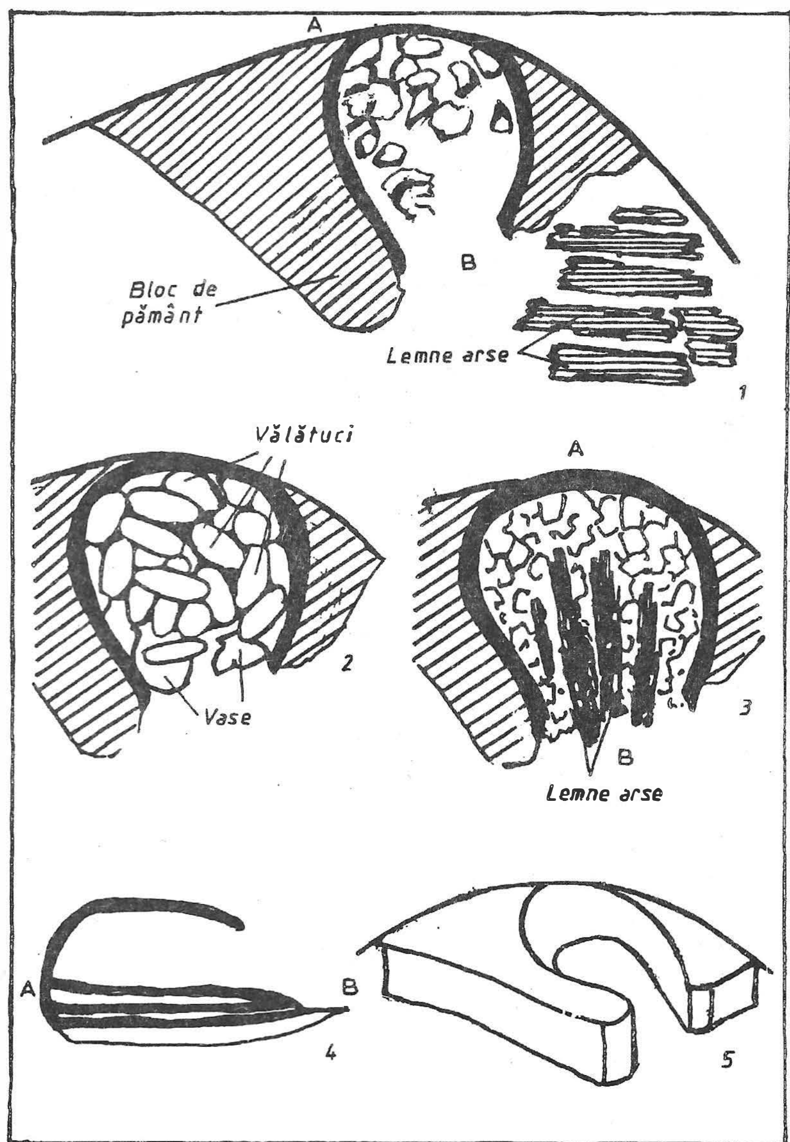

Fig. 3. Dulceanca II. Bordeiul nr. 3 (1 cuptorul în partea superioară; 2 după înlăturarea stratului superior; 3 la nivelul vetrei; 4 secțiune longitudinală; 5 reconstituire).

Dulceanca II, bordeiul 17. Soclul de pământ se sprijinea pe peretele de nord şi era detaşat pe laturi, una din acestea fiind rotunjită. Crusta de argilă de pe vatră era întărită, de culoare alburie şi deşi degradată de uzură, nu a mai fost refăcută. Bucăţi din tava de lut de pe boltă, care conţinea vălătuci, au căzut în interiorul cuptorului şi în faţa vetrei. În secţiunea antero-posterioară s-a observat că lutul depus pe vatră avea cocoloaşe (fig. 5/1–5).

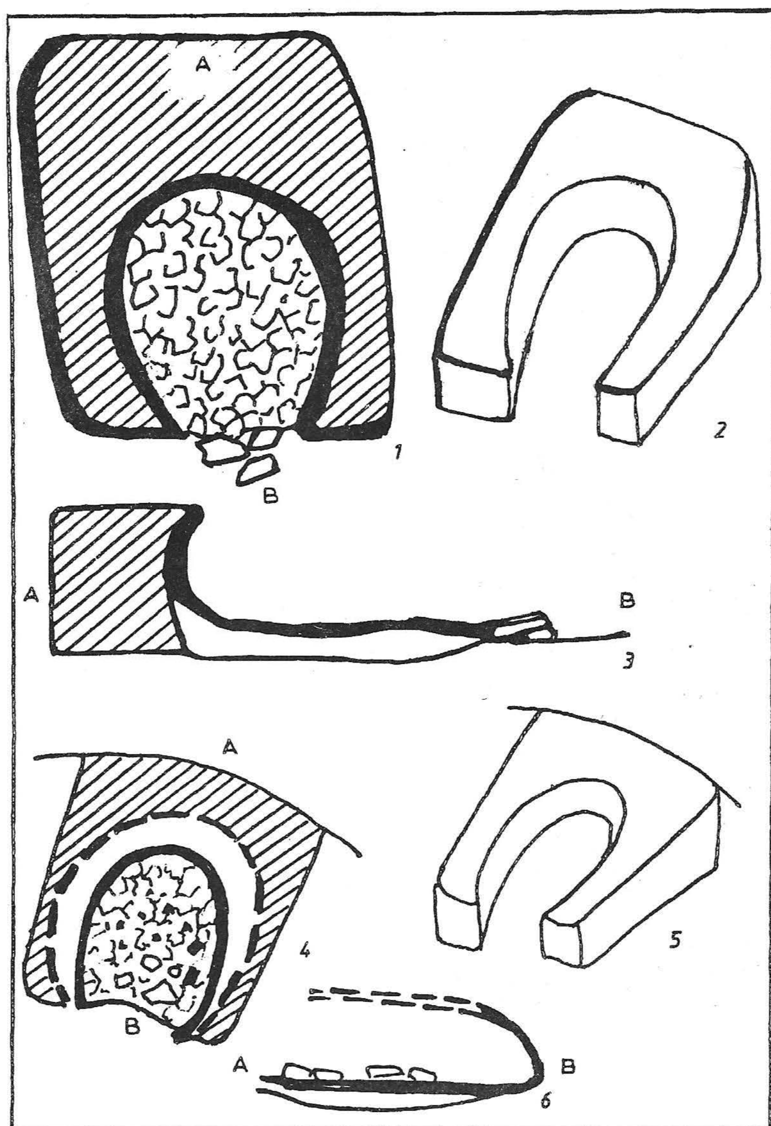

Fig. 4. Dulceanca II. Bordeiul nr. 4 (1 cuptorul la nivelul vetrei; 2 reconstituire; 3 secțiune longitudinală). Bordeiul nr. 11 (4 cuptorul la nivelul podelei; 5 reconstituire; 6 secțiune longitudinală).

Dulceanca II, bordeiul 18. Soclul de lut, voluminos, apărea disproporționat în perimetrul bordeiului. Lipit de peretele de răsărit, se afla în dreapta intrării. Cavitatea spațioasă, cuptorită în spate până în perete, a fost căptușită cu un strat gros de lut, formând o crustă alburie pe vatră, crăpată în mozaic. Cuptorul prezintă aceeaşi particularitate cu cel din bordeiul 4: pereții exteriori erau şi ei acoperiți cu un strat gros de argilă cu nisip, de culoare cenuşie. Pe cuptor a fost pusă o tavă, a

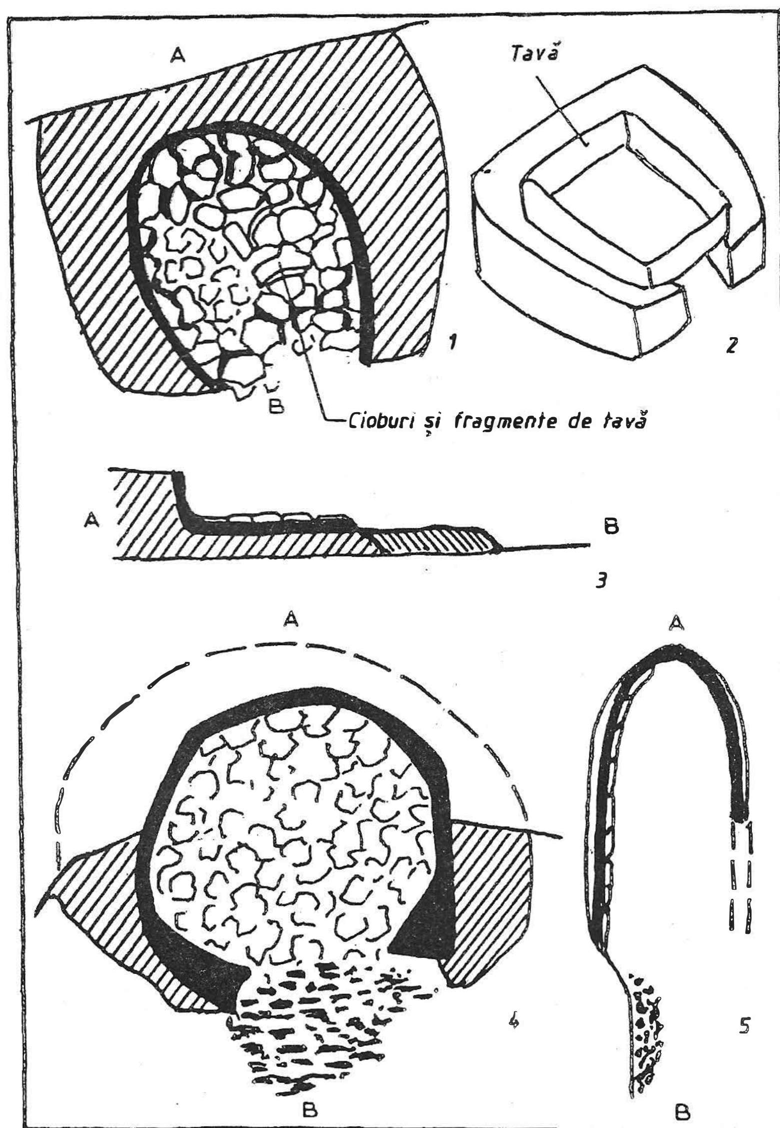

Fig. 5. Dulceanca II. Bordeiul nr. 17 (1 cuptorul în partea inferioară; 2 reconstituire; 3 secţiune transversală). Bordeiul nr. 6 (4 cuptorul la nivelul vetrei; 5 secţiune longitudinală).

cărei pastă incomplet întărită s-a sfărâmat la umezeală. Pe tavă şi în cuptor fuseseră puşi vălătuci. Sub vatră s-a format un strat gros de pământ ars la roşu (fig. 7/1–4).

Dulceanca II, bordeiul 19. Soclul de pământ era format în partea de jos din stratul galben, iar în partea superioară din stratul de humus cenuşiu. Cavitatea cuptorului, cu baza în formă de potcoavă, era căptuşită cu un strat gros de lipitură, arsă la roşu şi pietrificată. După un interval de funcţionare a fost

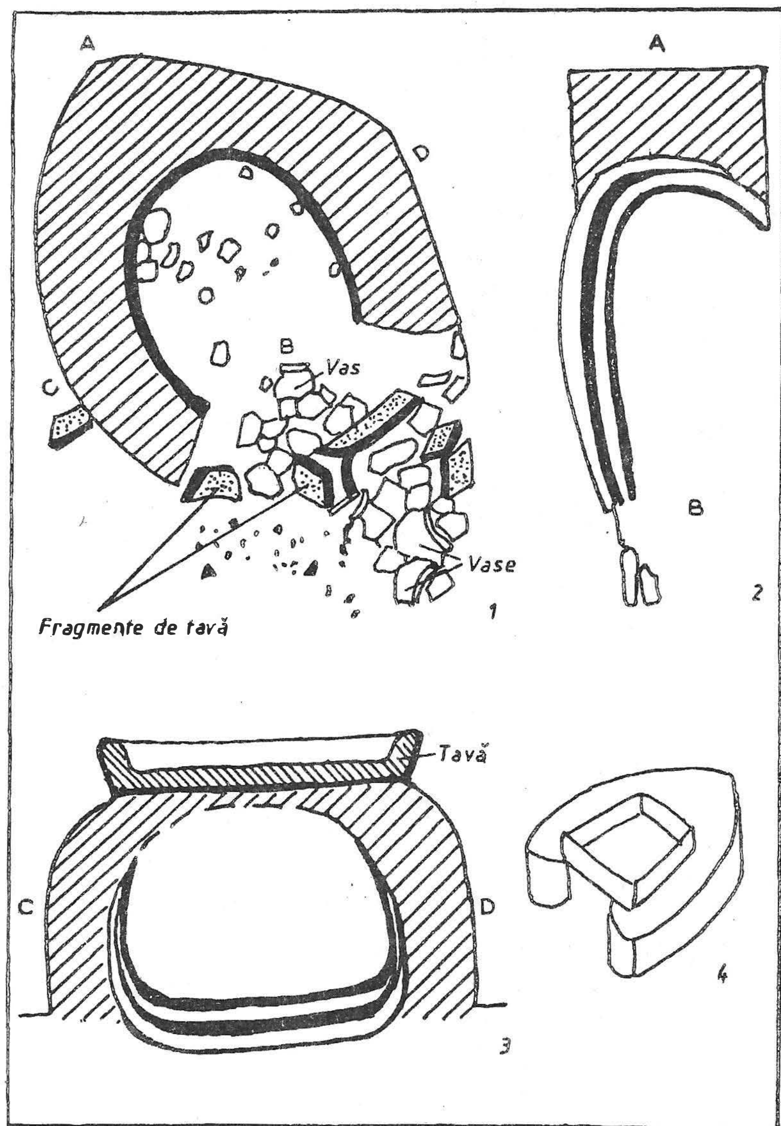

Fig. 6. Dulceanca II. Bordeiul nr. 10 (1 cuptorul în partea inferioară; 2–3 secțiune longitudinală și transversală; 4 reconstituire).

refăcut numai fundul cuptorului, depunându-se un strat gros de lut. Vălătucii puși în tava de pe cuptor s-au prăbușit în interiorul acestuia, sfărâmând câteva vase aflate pe vatră. În fața vetrei s-a format o albiere ovală prin scoaterea resturilor de foc (fig. 8/1-3).

Dulceanca IV, bordeiul 17. Cuptorul avea o structură complicată în care a intervenit un element decorativ. Soclul de pământ, aflat în colțul de nord-est,

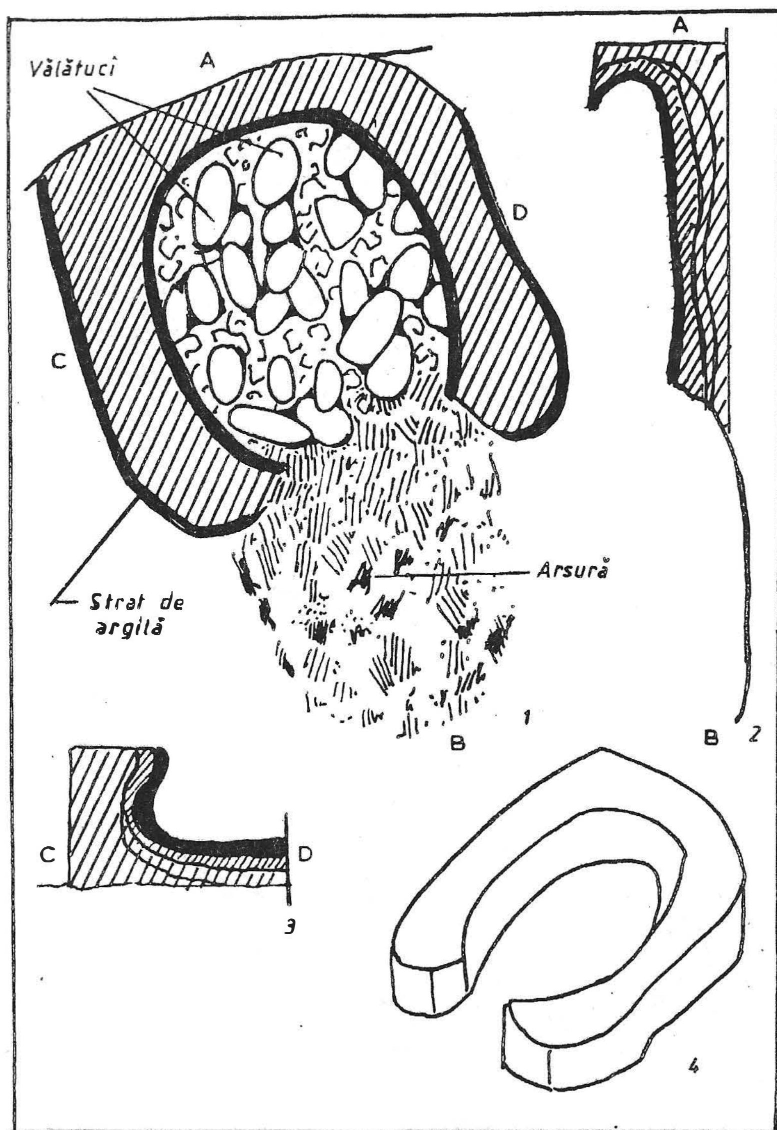

Fig. 7. Dulceanca II. Bordeiul nr. 18 (1 cuptorul după înlăturarea stratului superior; 2–3 secţiune longitudinală şi transversală; 4 reconstituire).

se sprijinea cu două laturi de perete, cea dinspre interiorul încăperii fiind rotunjită. De la vatra în formă de potcoavă, pereţii porneau drept spre boltă, cavitatea fiind rotunjită numai în spate. Rama păstrată din soclu în jurul cavităţii avea lăţimea inegală (mai îngustă în spate). La interior, stratul de argilă ce căptuşea cuptorul a fost depus uniform şi bine netezit, transformându-se pe vatră într-o crustă alburie, întărită. Pe bordura soclului, înconjurând bolta, a

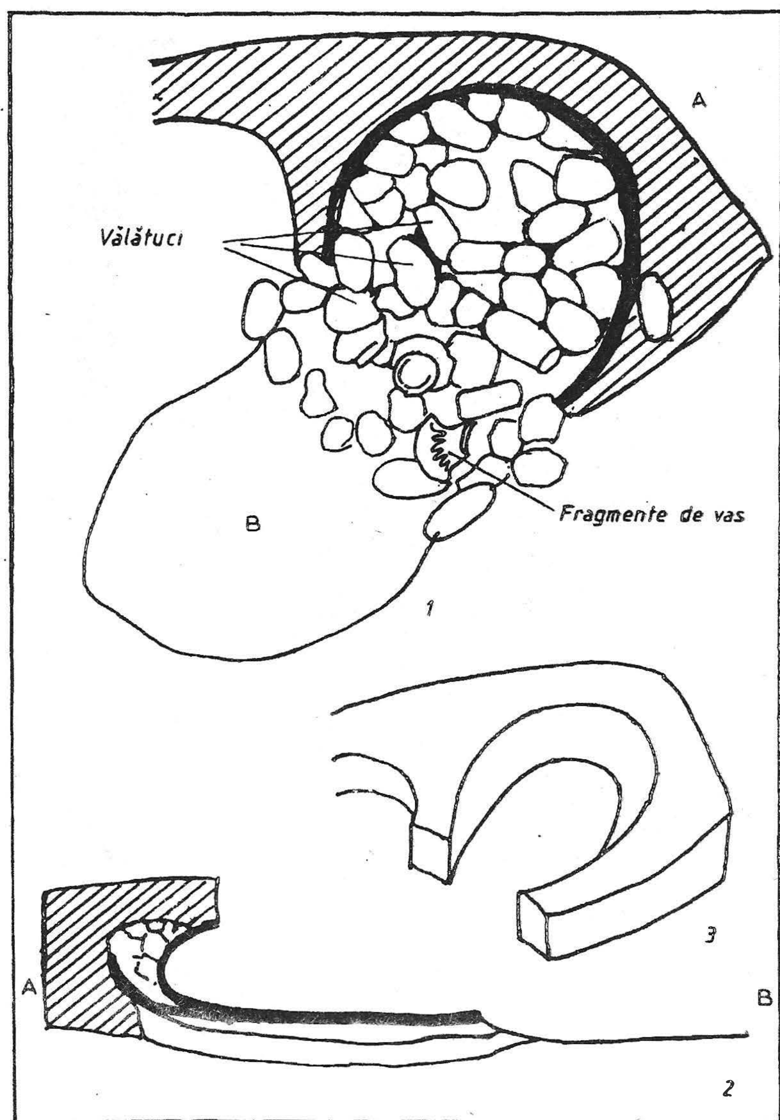

Fig. 8. Dulceanca II. Bordeiul nr. 19 (1 cuptorul după înlăturarea stratului de umplutură; 2 secţiune longitudinală; 3 reconstituire).

fost adâncită o şănţuire circulară în care au fost aşezaţi vălătuci de formă alungită, cu extremităţile conice, puşi cap la cap, formând un colier fixat cu pământ muiat. Deasupra gurii cuptorului, ultimul vălătuc, mai ascuţit la un capăt, intra în extremitatea bifurcată a unui vălătuc modelat special pentru a închide colierul. Suprafaţa rotundă creată în mijlocul colierului a fost umplută cu vălătuci sferici şi alungiţi. Alte sfere de lut au fost aşezate în două straturi suprapuse, pe vatră (fig. 9/1–5).

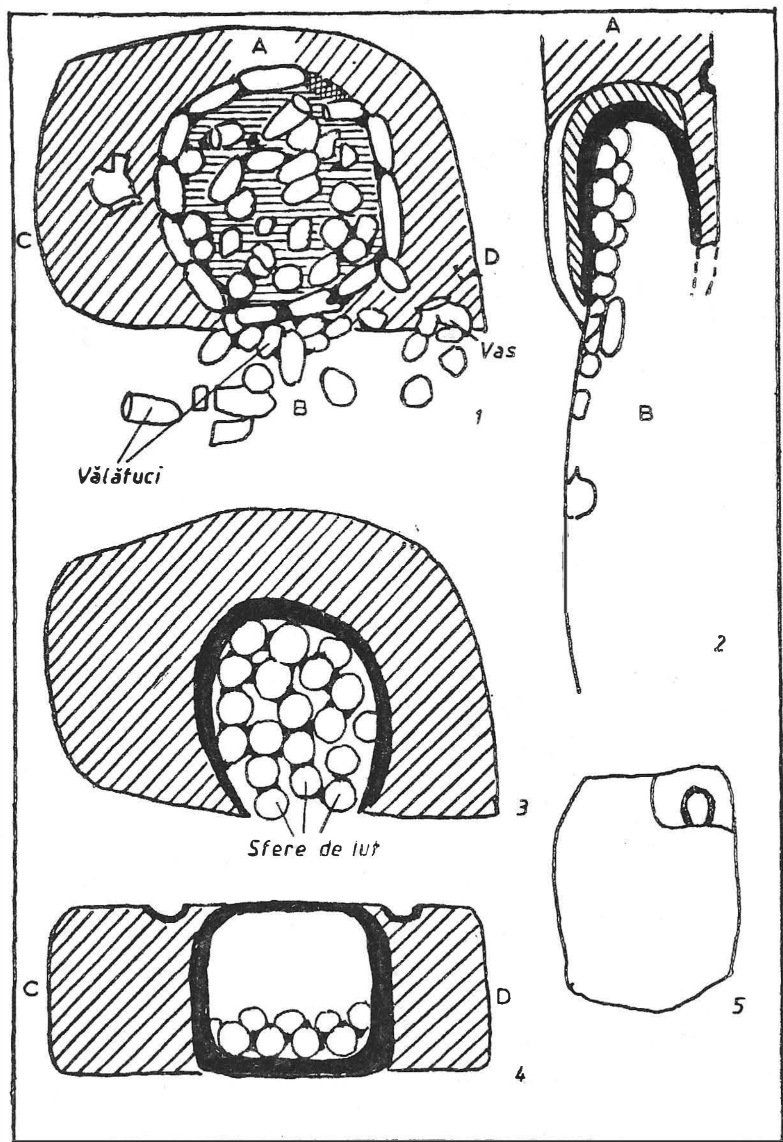

Fig. 9. Dulceanca IV. Bordeiul nr. 17 (1 cuptorul în partea superioară; 2 secțiune longitudinală; 3 cuptorul în partea inferioară; 4 secțiune transversală; 5 poziția cuptorului în bordei).

BORDEIE CU DOUĂ CUPTOARE

Dulceanca II, bordeiul 7. Cuptorul 1 a fost amenajat într-un soclu rectangular, cruțat în colțul de nord-est, sprijinit cu o latură de peretele de răsărit, degajat în rest. Vatra, în formă de potcoavă, şi pereţii interiori au fost

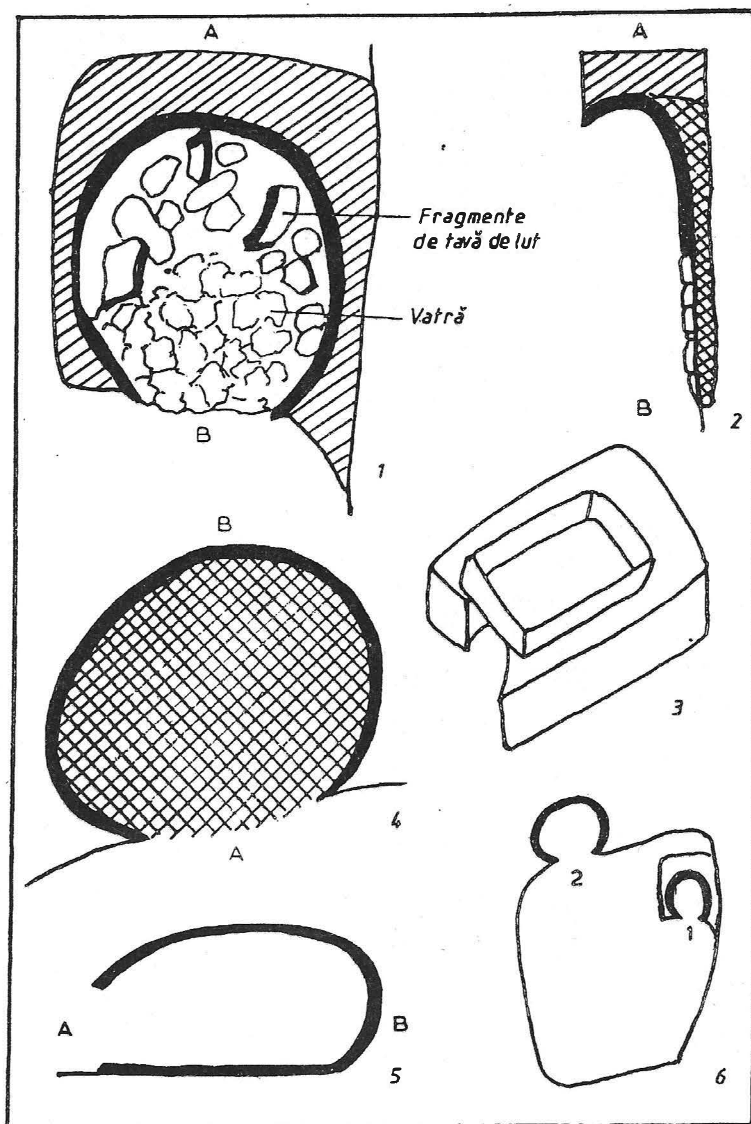

Fig. 10. Dulceanca II. Bordeiul nr. 7, cu două cuptoare (1 cuptorul nr. 1 în partea inferioară; 2 secțiune logitudinală; 3 reconstituire; 4 cuptorul nr. 2 la nivelul vetrei; 5 secțiune longitudinală; 6 poziția celor două cuptoare în bordei).

căptuşiţi cu un strat gros de lut, puternic ars şi pietrificat pe vatră. Peretele lateral al cuptorului a fost distrus din vechime până aproape de bază şi nu a mai fost refăcut. Rama rămasă din soclu era foarte subţire pe această latură. Resturile unei tăvi de lut şi vălătuci au căzut pe vatră. *Cuptorul 2,* cu încăperea în formă de calotă a fost săpat integral în peretele de nord şi avea vatra la nivelul podelei. Circumferința calotei era mai largă decât aceea a vetrei.

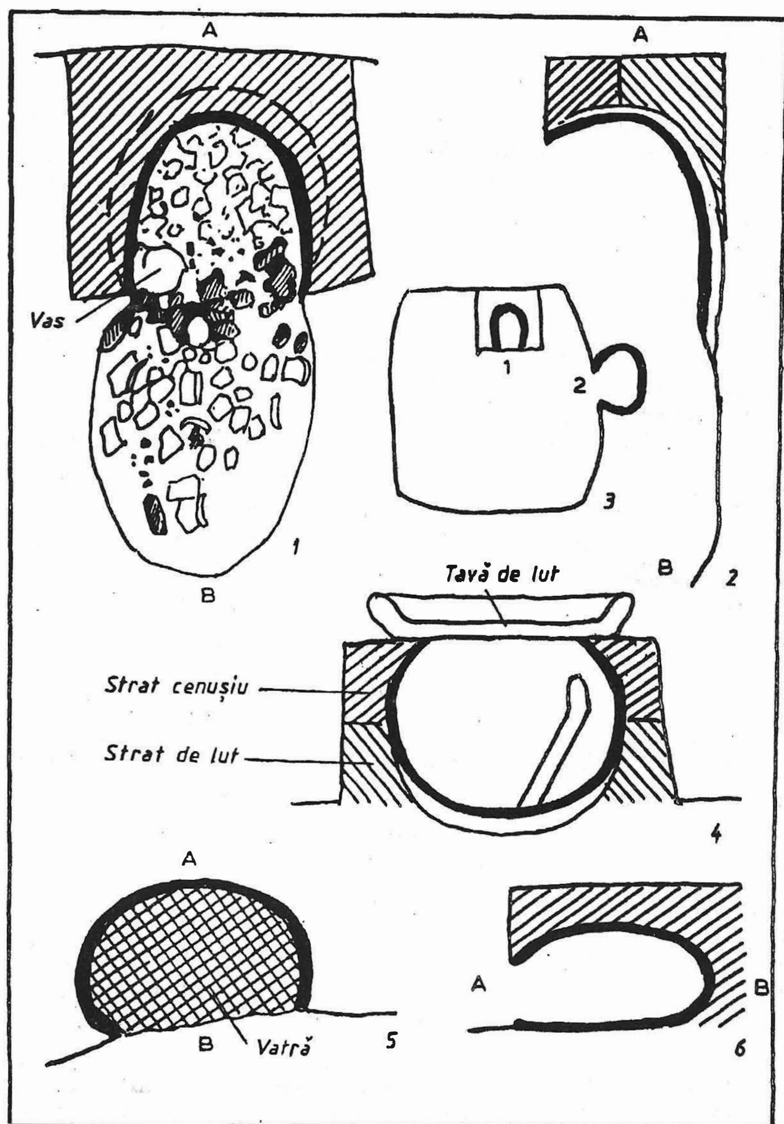

Fig. 11. Dulceanca II, Bordeiul nr. 13 cu două cuptoare (1 cuptorul nr. 1 după înlăturarea umpluturii; 2 secţiune longitudinală; 3 poziţia cuptoarelor în bordei; 4 secţiune transversală; 5 cuptorul nr. 2; 6 secţiune transversală).

Interiorul a fost căptuşit cu un strat gros de lut, puternic ars la roşu pe pereţi şi pe vatră. Nu a avut vălătuci, fiind folosit probabil la coptul pâinii (fig. 10/1–6).

Dulceanca II, bordeiul 12. În bordei a funcţionat iniţial *un cuptor* în soclu de pământ, plasat aproape de colţul de nord-est. Probabil că infiltrarea apei (în această zonă joasă a grindului) a determinat raderea acestui cuptor până la vatra

din care s-a păstrat un strat puternic ars la roşu. Podeaua a fost înălţată cu un strat foarte gros de humus cu granule de loess, bine bătut. S-a procedat apoi la amenajarea *unui nou cuptor*, de data aceasta în colţul de nord-vest. Jumătatea din faţă a vetrei a fost amenajată pe nivelul podelei, iar jumătatea din spate cuptorită în perete. În faţă, vatra se adâncea puţin în stratul de humus depus pe podea. Probabil că porţiunea anterioară din vatră era acoperită cu un schelet de nuiele, căptuşit cu un strat de lut care continuă pe cel depus la interiorul cuptorului, în porţiunea săpată în perete. Pe vatră s-a format o crustă alburie, pietrificată. Nu a avut vălătuci.

Dulceanca II, bordeiul 13. Cuptorul 1 a fost săpat într-un soclu de pământ, pătrat, lipit cu spatele de peretele de nord şi detaşat pe laturi. Partea inferioară a soclului era formată din stratul de pământ galben, iar partea de sus din stratul de humus cenuşiu. În jurul cavităţii înalte bordura rămasă din soclu forma o ramă de protecţie. Interiorul a fost căptuşit cu un strat de lut prelungit pe podea, în faţa vetrei, şi puternic ars. Tava de lut ce suplinea bolta s-a prăbuşit în interiorul cuptorului, odată cu vălătucii de lut, dar o mare parte din tavă s-a sfărâmat de umezeala din sol. *Cuptorul 2,* conservat integral, a fost cuptorit în peretele de răsărit, având forma unei calote, căptuşite la interior cu un strat de lut ce a ars la roşu. Nu a avut vălătuci, servind probabil la coptul pâinii. A funcţionat paralel cu cuptorul 1 (fig. 11/1–6).

BORDEI CU UN CUPTOR ÎN PERETE

Dulceanca II, bordeiul 2. Cuptorul a fost săpat direct în mijlocul peretelui de nord, având forma unei calote încăpătoare, cu circumferinţa mult mai largă decât aceea a vetrei rotunde. Vatra se afla cu câţiva centimetri mai sus de nivelul podelei. Stratul gros de lut ce căptuşea interiorul cuptorului era ars la roşu şi întărit pe vatră unde forma o crustă alburie, crăpată în mozaic. Pe vatră se aflau vălătuci de lut (fig. 12/1–4).

Dulceanca II, bordeiul 5. Cuptorul avea o structură asemănătoare celei din bordeiul 2, dar cu vatra mai largă, în formă de potcoavă, scobită adânc în mijlocul peretelui de nord, pornind de la nivelul podelei. Învelişul de lut de la interior era ars la roşu. Pe vatră se aflau vălătuci (12/5–8).

Remarcăm că atunci când acest tip de cuptor apare alături de cuptorul lucrat în soclu de pământ (B7, B12), nu conţine vălătuci, servind probabil la coptul pâinii, dar când constituie singura instalaţie de foc a locuinţei, fiind folosit şi pentru pregătitul hranei, conţine vălătuci (B2, B5).

Dulceanca I, bordeiul 3. Cuptorul are o structură diferită de a cuptoarelor săpate în perete. Iniţial, cuptorul a fost scobit în mijlocul peretelui de nord, apoi degajat lateral şi deasupra a rămas într-o nişă. Pe bolta cuptorului, păstrată în întregime a fost depusă o grămăjoară de pietriş nelegat cu liant. Stratul de lut cu care a fost căptuşit la interior şi pe vatră se prelungea mult pe podea în faţa acesteia (fig. 13/1–3).

Un cuptor aparţinând unui bordei de la Dulceanca II reprezintă un caz izolat prin modalitatea de construcţie.

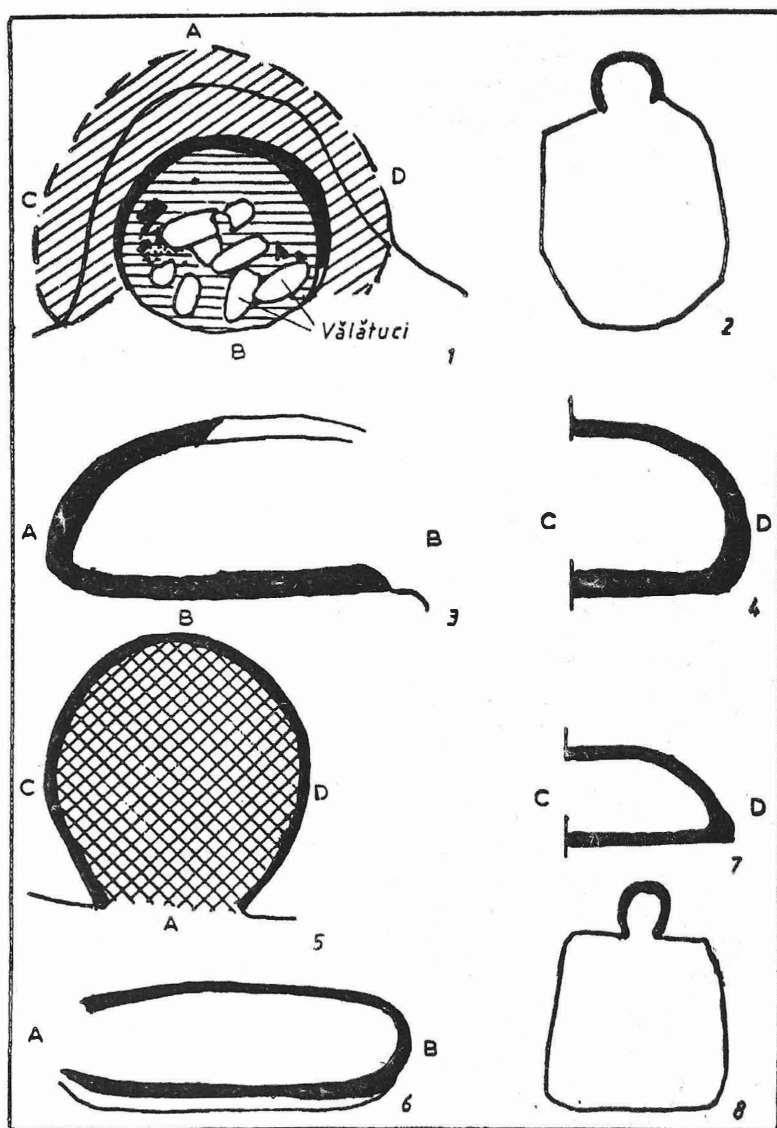

Fig. 12. Dulceanca II. Bordeiul nr. 2 (1 cuptorul la nivelul vetrei; 2 poziţia cuptorului în bordei; 3–4 secţiunea longitudinală şi transversală). Bordeiul nr. 5 (5 cuptorul cu nivelul vetrei; 6–7 secţiunile longitudinală şi transversală; 8 poziţia cuptorului în bordei).

Dulceanca II, bordeiul 8. Pentru a-l amenaja s-a procedat în felul următor: pornind din peretele de est al bordeiului, a fost săpată o groapă dreptunghiulară, adâncă de 20 cm. În colţul de nord al acestei gropi a fost cuptorită o cavitate mică cu vatra ovală, căptuşită cu un strat de lipitură neglijent depus, care a ars la roşu. Peste acest cuptor a fost depusă o tavă, care se sprijinea de fapt pe podeaua bordeiului. În cuptor au apărut vălătuci (fig. 13/4–6).

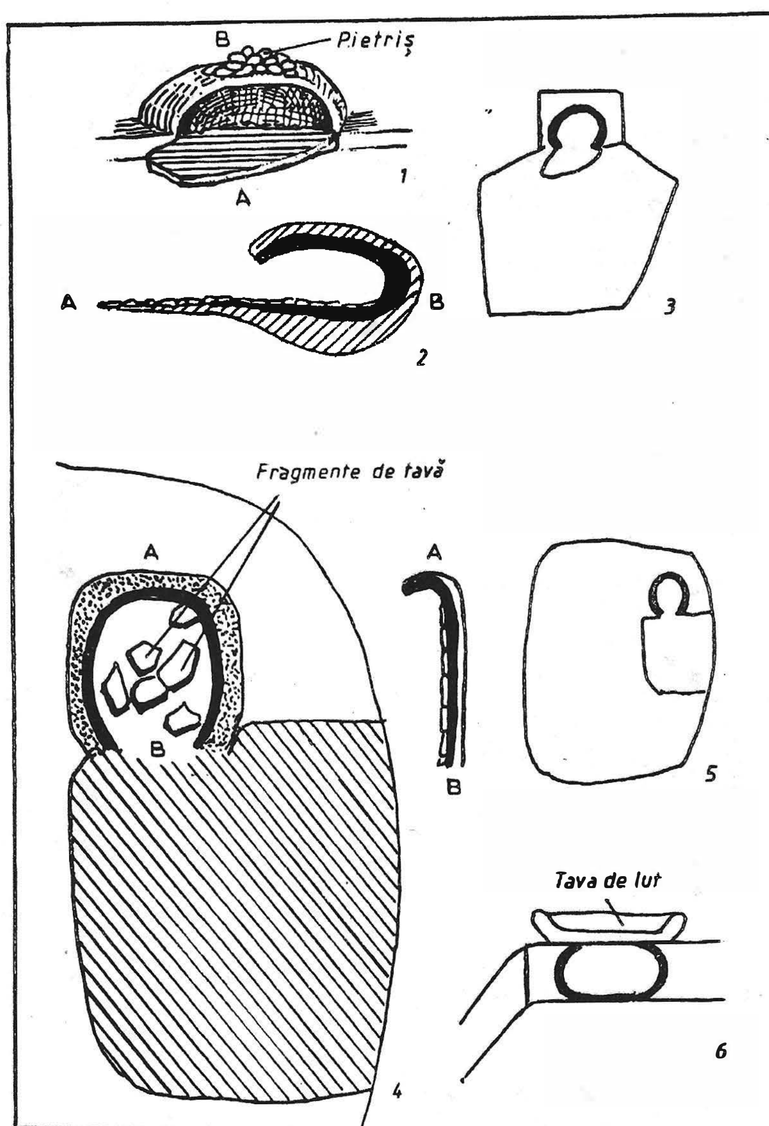

Fig. 13. Dulceanca I. Bordeiul nr. 3 (1 cuptorul; 2 secţiune longitudinală; 3 poziţia cuptorului în bordei). Dulceanca II, Bordeiul nr. 8 (4 cuptorul după înlăturarea umpluturii; 5 poziţia cuptorului în bordei; 6 reconstituire).

CUPTOARE ÎN TREAPTĂ LARGĂ

Apar la locuinţele de suprafaţă, iar prin structura lor încearcă să reproducă tipul de cuptor în soclu din bordeie.

Dulceanca IV, locuinţa de suprafaţă 1. În vederea amenajării cuptorului a fost cruţată o treaptă scundă în colţul de nord-est, depăşind în întindere mijlocul

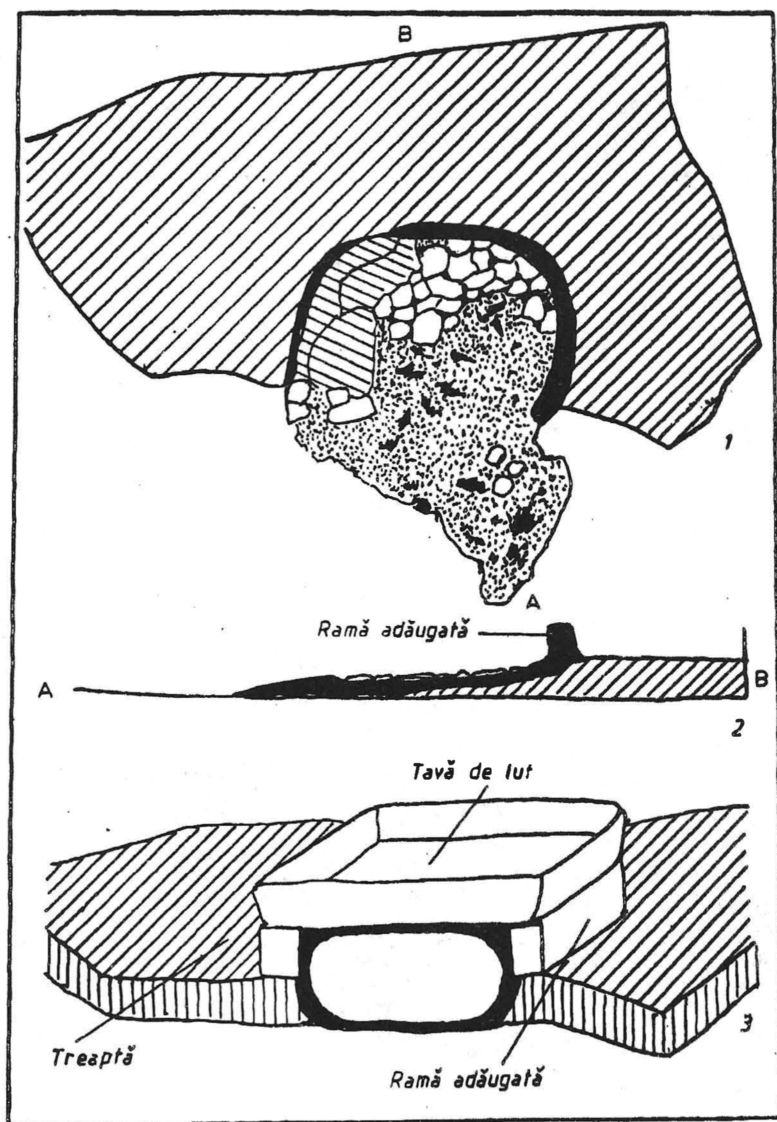

Fig. 14. Dulceanca IV. Locuința de suprafață nr. 1 (1 cuptorul după înlăturarea umpluturii superioare; 2 secțiune longitudinală; 3 reconstituire).

peretelui de nord. În mijlocul treptei și păstrând un spațiu mare în jur, a fost albiată vatra în formă de potcoavă, iar în jurul ei a fost ridicată din lut, pietriș și nisip o bordură înaltă, groasă, cu scopul de a mări cavitatea cuptorului (ulterior bordura a fost reparată cu lut amestecat cu pietriș). Peste bordură pe un schelet de șipci a fost pusă o tavă de lut. La interior a fost depus un strat de lut, care s-a pietrificat pe vatra ce se prelungea și pe podeaua locuinței. În tavă se aflau vălătuci care au căzut odată cu bucăți din tavă pe vatră și în fața gurii cuptorului (fig. 14/1–3).

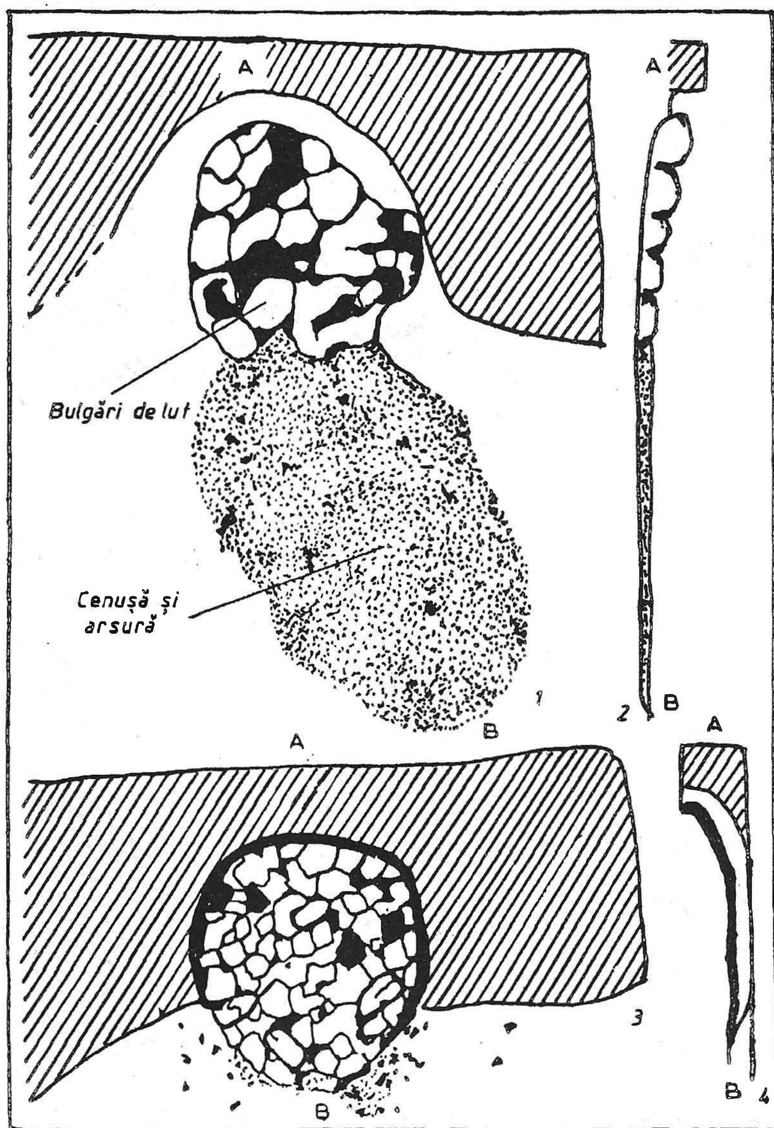

Fig. 15. Dulceanca IV. Locuința de suprafață nr. 4 (1 cuptorul după înlăturarea umpluturii; 2 secțiune longitudinală). Locuința de suprafață nr. 7 (3 cuptorul după înlăturarea umpluturii; 4 secțiune longitudinală).

Dulceanca IV, locuința de suprafață 4. Aceeași treaptă scundă atașată de colțul de nord-est, ca la locuința 1 (tăiată ulterior de un cuptor în aer liber din sec. VII e.n.). În mijlocul treptei a fost cuptorită vatra, de data aceasta rudimentară, în contrast cu structura locuinței, îngrijit proiectată, cu pereții ridicați din bârne și „tălpi" cioplite, orizontale, la baza pereților de nord și

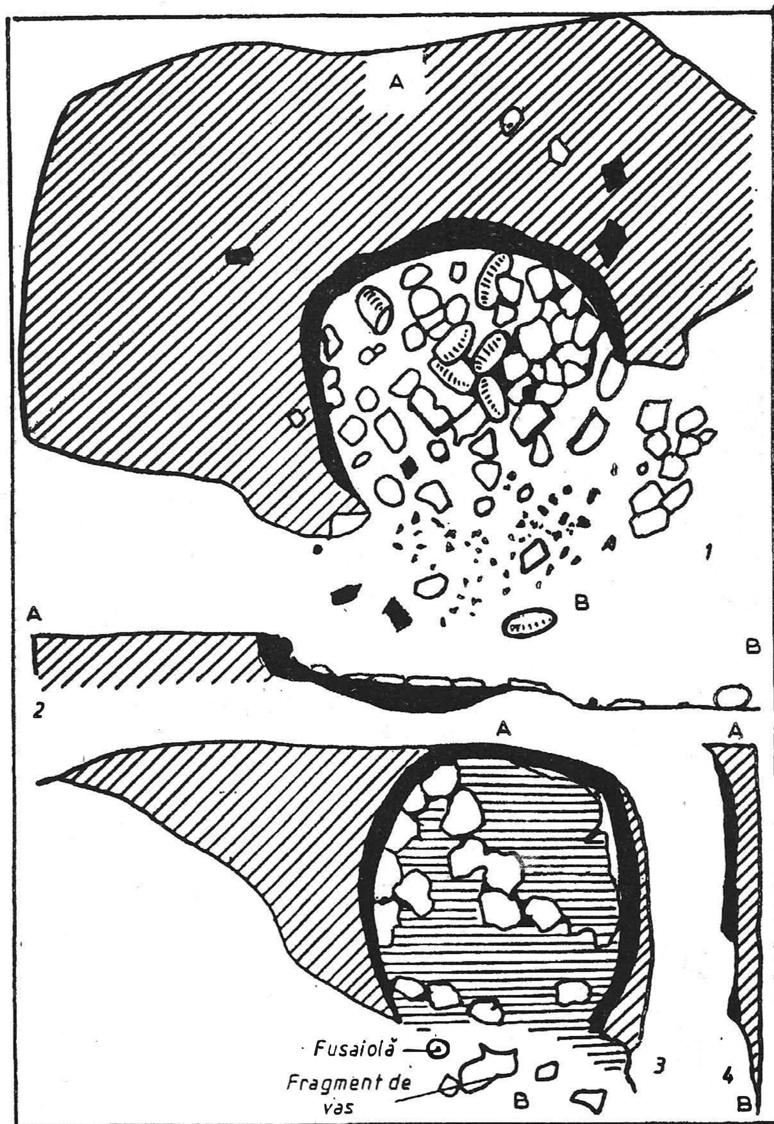

Fig. 16. Dulceanca IV. Locuința de suprafață nr. 20 (1 cuptorul după degajare; 2 secțiune longitudinală). Locuința de suprafață nr. 11 (3 cuptorul după înlăturarea stratului de umplutură; 4 secțiune longitudinală).

sud. Vatra era făcută din bulgări de lut îngrămădiți la un loc cu pietriș, parțial arși la roșu. În scobiturile dintre bulgări a rămas cărbune. Vatra nu a fost nivelată cu strat de lipitură. Apar și aici vălătuci (fig. 15/1–2).

Dulceanca IV, locuința 7. Treapta scundă aflată în colțul de nord-est, depășind mijlocul laturii de nord. Vatra cuptoriță în treaptă era rotundă și înălțată

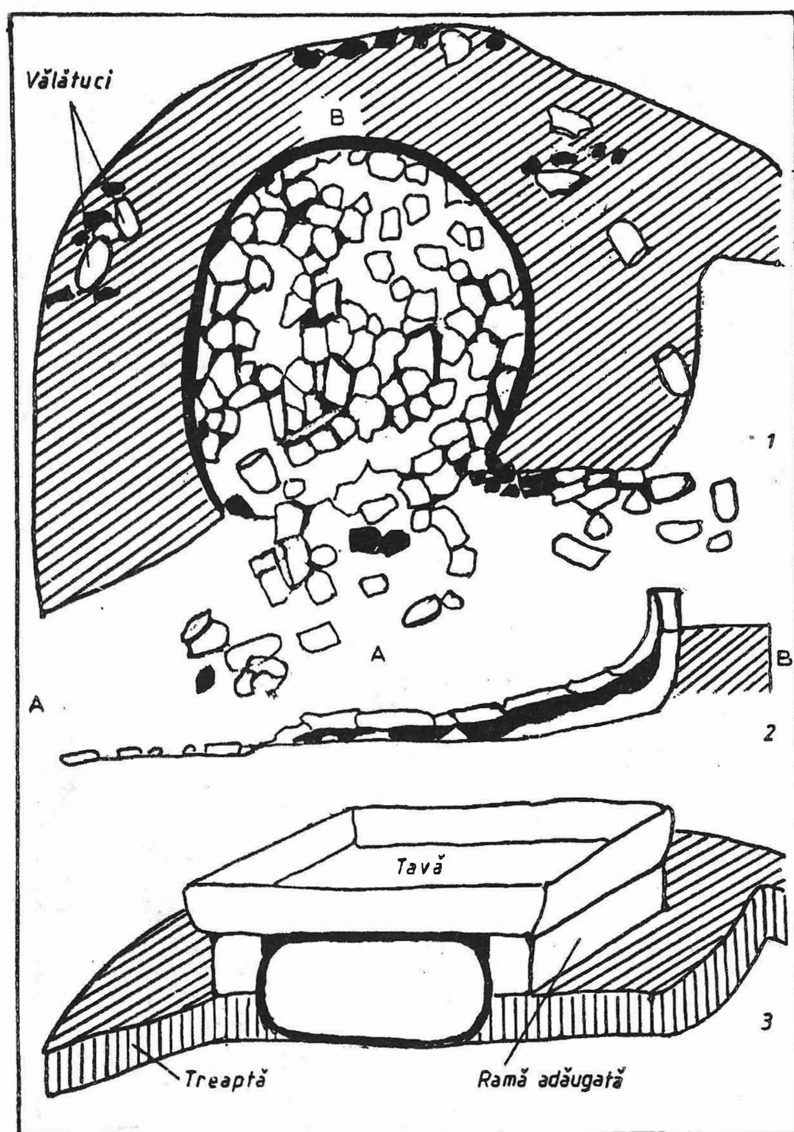

Fig. 17. Dulceanca IV. Locuința de suprafață nr. 14 (1 cuptorul după degajare; 2 secțiune longitudinală; 3 reconstituire).

cu o bordură de lut. Un schelet de șipci dese sprijinit pe bordură era acoperit cu un strat gros de lut, ars la roșu. Cuptorul nu a avut tavă, doar câțiva vălătuci sparți din vechime (fig. 15/3–5).

Dulceanca IV, locuința 11. Vatra a fost cuptorită într-o treaptă de 10 cm, aflată în colțul de nord-est, tăiată oblic până la mijlocul peretelui de nord. Vatra în formă de potcoavă avea o bordură adăugată din lut peste care a fost

pus un schelet de şipci învelit cu un strat de lut. Instalaţia nu a avut tavă, nici vălătuci de lut (fig. 16/3–4).

Dulceanca IV, locuinţa de suprafaţă 14. Treapta de lut se afla pe peretele de nord care se curba în colţul de nord-vest formând un cotlon în care era integrată treapta, lăsând astfel un spaţiu mai mare de locuit. În mijlocul treptei, vatra cuptorită largă, în formă de potcoavă, era înălţată cu o bordură de lut (ca la locuinţa 1, Dulceanca IV) pe care se sprijinea un schelet de nuiele ce a servit ca suport unei tăvi cu pereţii groşi. Stratul de lut ce căptuşea cuptorul la interior era pietrificat pe vatră, formând o crustă alburie, crăpată în mozaic. Bucăţi din tava de pe cuptor, împreună cu vălătuci, s-au răspândit pe vatră şi în jurul acesteia, pe treaptă, până în perete. În secţiunea antero-posterioară se delimitează sub vatră un strat de pământ ars la roşu (fig. 17/1–3).

Dulceanca IV, locuinţa de suprafaţă 20. Locuinţă spaţioasă cu aceeaşi arcuire a peretelui ca locuinţa 14 (Dulceanca IV), în colţul de nord-vest, unde forma un cotlon, cu treaptă înaltă de 15 cm. În mijlocul acesteia a fost amenajată vatra în formă de potcoavă, înălţată cu 10 cm printr-o bordură de lut ce susţinea o tavă pusă pe un schelet de nuiele. Lipitura depusă la interior era arsă la roşu şi pietrificată, alburie, pe vatră. Vălătuci şi bucăţi din tavă s-au răspândit pe vatră şi în faţa acesteia (fig. 16/1–4).

CUPTOARE CONSTRUITE ÎN SOCLU SCUND CU BOLTĂ ADĂUGATĂ

În structura acestor cuptoare intră bolta în formă de calotă făcută din schelet de nuiele arcuite (ca la cele în formă de turtă construite direct pe podea) şi un soclu mic, scund.

Dulceanca I, locuinţa de suprafaţă 10. Pentru vatră a fost amenajat un mic cadru rectangular în jurul căruia podeaua a fost albiată creându-se astfel un soclu scund, peste care a fost ridicată o calotă de nuiele. Calota a fost învelită cu un strat gros de lut, ars la roşu. Stratul depus pe vatră este pietrificat, de culoare alburie. Pe vatră se aflau vălătuci (fig. 18/1–3).

Dulceanca IV, locuinţa 5. Într-un mic soclu rotunjit, cruţat în colţul de nord-est a fost cuptorită o vatră în formă de potcoavă, înălţată cu bordură şi un schelet de nuiele, obţinându-se o încăpere destul de înaltă. A fost acoperită cu un strat gros de lipitură. Susţinea o tavă de lut care conţinea vălătuci, căzuţi la gura cuptorului (fig. 18/4–5).

CUPTOARE ÎN FORMĂ DE TURTĂ PE NIVELUL PODELEI

Dulceanca I, locuinţa de suprafaţă 1. Lângă peretele de nord, pe nivelul podelei, a fost delimitată o vatră rotundă peste care a fost ridicată o calotă joasă de nuiele, îmbrăcată cu un strat de lut, bine netezit. Pe vatră lutul s-a pietrificat formând o crustă alburie. Un vălătuc de lut voluminos, aflat pe podea, se punea probabil în gura cuptorului (fig. 18/6–8).

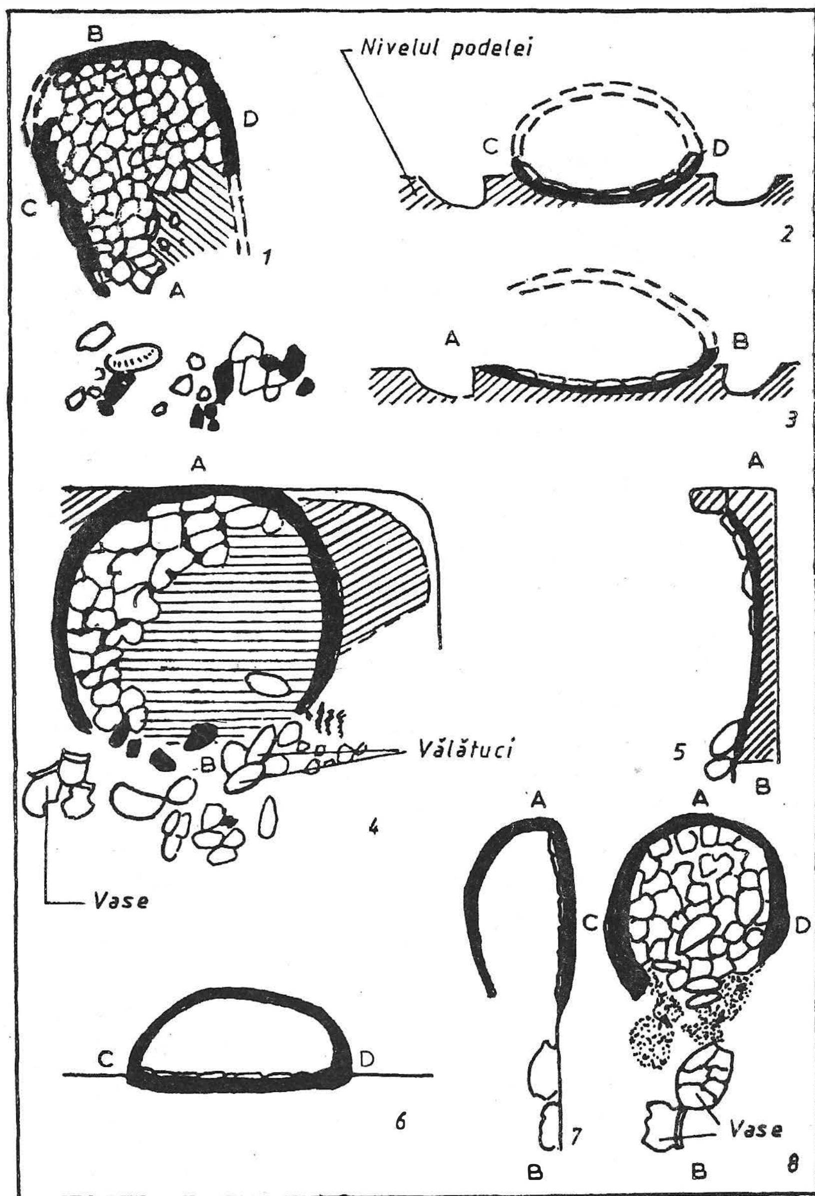

Fig. 18. Dulceanca I. Locuința de suprafață nr. 10 (1 cuptorul după degajare; 2–3 secțiune transversală și longitudinală). Dulceanca IV. Locuința de suprafață nr. 5 (4 cuptorul după înlăturarea stratului de umplutură; 5 secțiune longitudinală). Dulceanca I. Locuința de suprafață nr. 1 (6–8 cuptorul și secțiunile transversală și longitudinală).

Dulceanca I, locuința de suprafață 3. Cuptorul se afla în apropierea peretelui de est. Avea formă de turtă și a fost realizat prin alt procedeu: în

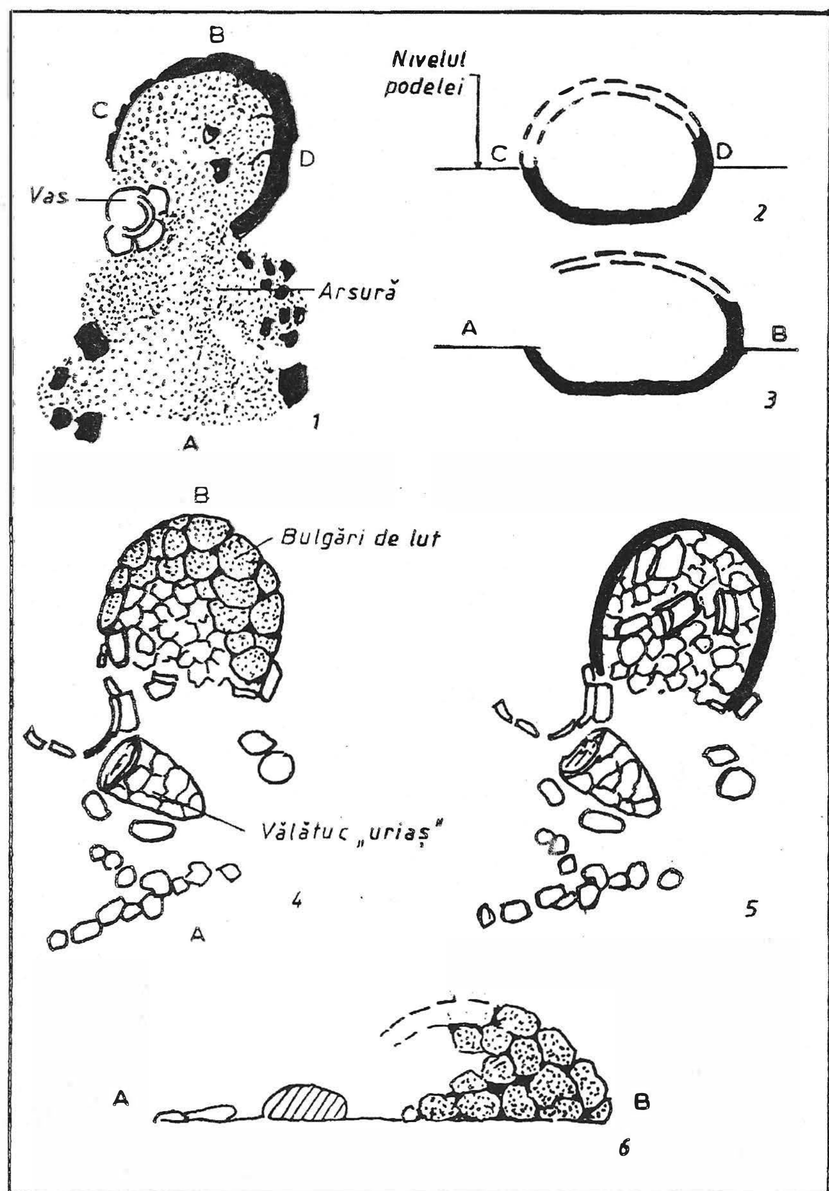

Fig. 19. Dulceanca I. Locuința de suprafață nr. 3 (1–3 cuptorul și secțiunile transversală și longitudinală). Locuința de suprafață nr. 9 (4–6 cuptorul în partea superioară, după degajare și secțiunea transversală).

podea a fost albiată o groapă rotundă peste care a fost ridicată o calotă înaltă de nuiele, învelită cu un strat gros de lut. Pe vatră, stratul a căpătat culoarea alburie, întărindu-se (fig. 19/1–3).

Dulceanca I, locuinţa de suprafaţă 9. Cuptorul a fost construit în colţul de nord-est, pe nivelul podelei. În jurul vetrei în formă de potcoavă a fost ridicat un schelet de nuiele cu o calotă înaltă, păstrată în cea mai mare parte. Calota a fost învelită cu un strat foarte gros de lut, care a ars la roşu. Pe vatră se aflau vălătuci de lut, iar crusta de lutuială ce o acoperea era alburie, crăpată în mozaic. Lateral, căzut aproape de cuptor, se afla un vălătuc voluminos de formă conică ce a sprijinit, probabil, gura cuptorului (fig. 19/4–6).

Am prezentat mai sus numai cuptoarele din structura cărora s-au conservat suficiente elemente pentru a permite reconstituirea lor. Mai multe cuptoare nu au fost menţionate, deoarece fiind distruse până la nivelul vetrei nu ne-au oferit nici un indiciu asupra structurii lor.

În construirea cuptoarelor s-a urmărit în primul rând amplasarea lor în colţul şi latura opusă intrării, într-un loc adăpostit. În bordeie şi locuinţele de suprafaţă ele sunt adaptate structurii locuinţei, iar reuşita realizării lor depindea în mare măsură de îndemânarea constructorului.

Observăm că în bordeie, unde cuptorul lucrat în soclu era înconjurat de pereţi de pământ şi nu venea în contact cu structura de bârne, şipci şi nuiele, este lipit de perete. În schimb la locuinţele de suprafaţă, unde pereţii pornesc direct de la podea, deşi scheletul lor de lemn era acoperit cu un strat de lipitură la interior şi exterior, cuptorul este construit la distanţă de pereţi (locuinţele 1, 4, 14, 20 din aşezarea Dulceanca IV).

Instalaţia de foc are un rol indispensabil în locuinţă, unde asigură pregătitul hranei şi încălzitul. El este refăcut la interior cu straturi noi de lipitură, bine netezită, care reniveleză frecvent vatra, cea mai expusă uzurii. Funcţionalitatea sa este sporită şi prin adăugarea unor elemente auxiliare, cum ar fi tava de lut (Fig. 20/1) montată pe boltă în care se poate coace pâinea în timp ce la focul de pe vatră se găteşte hrana în oale. Tăviţe mici, rotunde, pot fi puse pe vatră pentru coacerea turtelor. Tava mai poate fi umplută cu vălătuci de lut (fig.20/2-6) care înmagazinează căldura, în anotimpul rece. Vălătucii sunt modelaţi din aceeaşi pastă cu a vaselor (argilă cu nisip), iar varietatea de forme ce-o prezintă nu ţine neapărat de funcţionalitatea lor cât de preocuparea de a nu repeta la infinit aceeaşi formă (cea alungită cu extremităţile conice) şi a le diversifica aspectul. Vălătucilor în formă de colac cu gaură la mijloc nu le găsim utilitatea în componenţa cuptorului, dar nu putem şti dacă în gospodăria din acele vremuri nu-şi aveau rolul lor (puteau servi ca suport), mai ales că nouă nu ne-a parvenit un întreg utilaj de lemn: pahare, ceşti, străchinuţe sau alte recipiente, tacâmuri. În aceste cuptoare focul se făcea direct pe vatră (în bordeiul 3, Dulceanca II, pe vatră se aflau lemne şi, alături de cuptor, un braţ de lemne tăiate pentru foc).

Absenţa hornului de evacuare a fumului la exterior, impunea o deschidere în acoperiş pentru tiraj, ce se putea închide de la interior. Resturile de foc erau scoase de pe vatră şi depuse afară într-o groapă săpată la o oarecare distanţă de locuinţă. În gropile 2 şi 15 din aşezarea Dulceanca IV, apar depunerile succesive

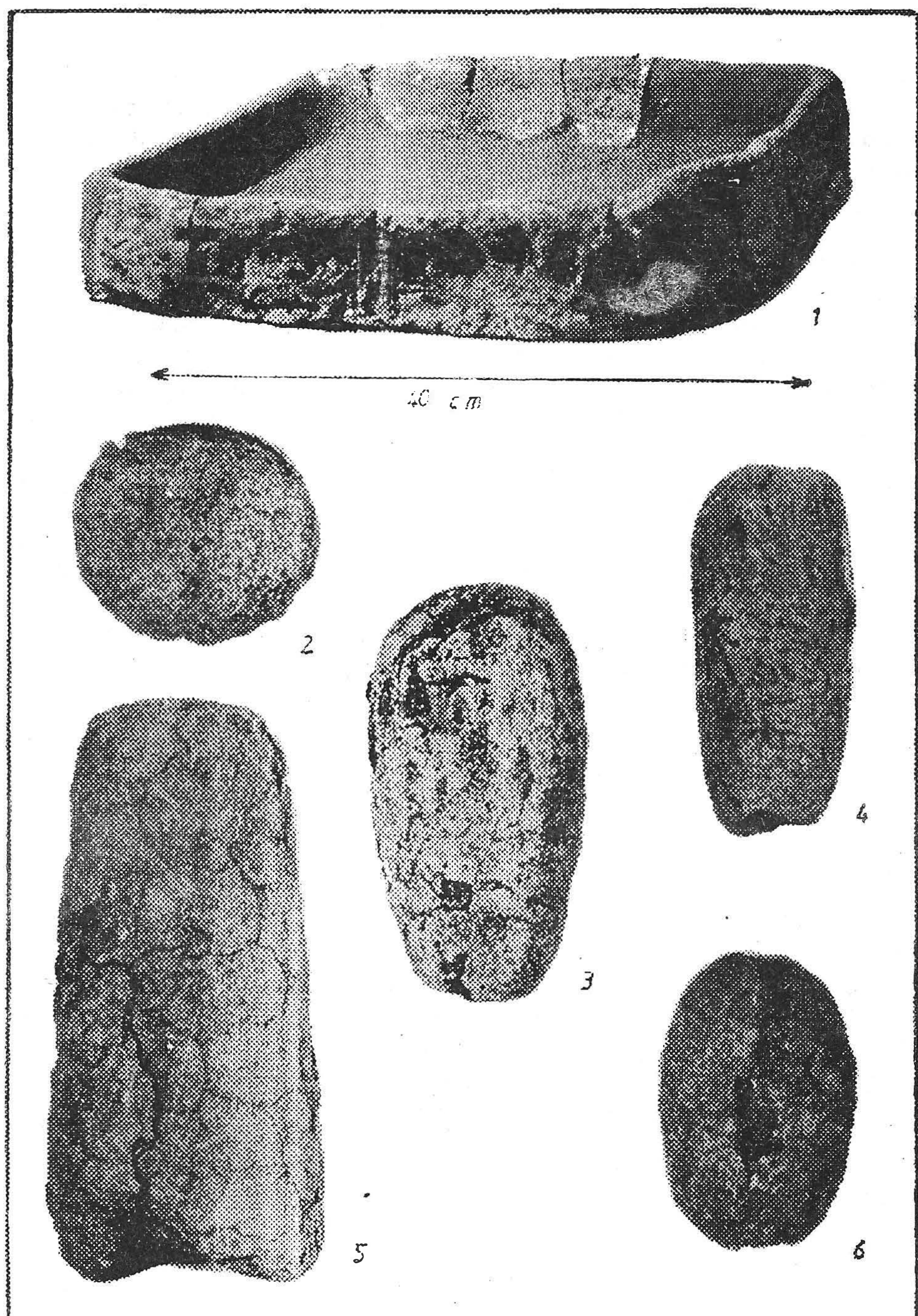

Fig. 20. Dulceanca II. 1 tavă mare de lut de tipul celor depuse pe cuptoarele amenajate în bloc masiv; 2–6 diferite forme de vălătuci din argilă.

ale resturilor de foc. Scoaterea lor repetată de pe vatră creează în fața gurii cuptorului, pe podea, o alveolare.

Cuptorul asigură și un loc ferit pentru depozitarea inventarului gospodăresc, format în cea mai mare parte din ceramică. Vasele apar pe cuptor, în spatele acestuia, alături de cuptor sau depozitate în interior în anotimpul cald, când cuptoarele interioare erau dezafectate și pentru pregătitul hranei și coacerea pâinii erau folosite cuptoarele amenajate afară, în apropierea locuințelor.

Este locul să semnalăm aici existența tipului de cuptor săpat în bloc de pământ și într-o perioadă posterioară. O descoperire în perimetrul așezării Dulceanca I[7] dezvăluie identitatea structurii unui cuptor din secolul VII-VIII(?) cu cel descoperit în bordeiele din sec. VI e.n. Este vorba de un bordei izolat, având cuptorul săpat într-un bloc mare de pământ, lipit de peretele de nord. În bloc a fost amenajată o cavitate spațioasă, căptușită la interior cu un strat gros de lut, pietrificat pe vatra săpată adânc sub nivelul podelei. Pe ambele părți laterale, porțiuni masive din bloc flanchează ca două aripi gura cuptorului.

Presupunem că acest bordei izolat, construit pe terasa joasă ce domină lunca cu pășune a pârâului Burdea (afluent al râului Vedea) ar fi aparținut unui paznic al turmei dependente de așezarea contemporană aflată în interiorul terasei, la 150 m, cercetată de noi la punctul Dulceanca III [8]. Aici, bordeiul 1 are două instalații de foc. Deasupra cuptorului 1 a fost montată, pe un schelet de șipci, o tavă (element auxiliar ce apare la majoritatea cuptoarelor din sec. VI). Pentru a-i asigura o mai mare stabilitate, pasta moale de la baza tăvii a fost împinsă în jos și lipită de jur împrejur de pereții vetrei.

CUPTOARE DIN ALTE AȘEZĂRI

La 25 km nord-est de Dulceanca, în satul *Olteni* [9], lucrările de cărămidărie au distrus un grup de bordeie din sec. VI e.n. aflate în lunca Teleormănelului din care a putut fi recuperată, alături de alte vestigii, o parte dintr-un bordei cu două cuptoare. *Cuptorul 1* avea forma unei turte cu bolta scundă, cuptorit într-un soclu de lut și căptușit la interior cu un strat gros de lipitură arsă la roșu și pietrificată pe vatră, de culoare alburie. În același soclu, prelungit de-a lungul peretelui de nord, în imediata apropiere a cuptorului 1, dar mai retras, a fost amenajată, cu 20 cm mai sus, o vatră cuptorită în soclu, cu marginile înalte, peste care a fost depus un strat de lut, întărit și ars la roșu. Vatra aceasta nu a fost acoperită, servind probabil la coptul pâinii și la gătit. Lângă ambele instalații de foc au apărut vălătuci.

La 17 km nord de Dulceanca, la marginea satului Sfințești [10], dintr-o așezare datând în sec. VI e.n., distrusă de lucrările de terasare, a fost recuperat un cuptor săpat în soclu de pământ, cu vatra rotundă, căptușit cu un strat de lipitură. Pe vatră se aflau vase și vălătuci de lut.

[7] Suzana Dolinescu-Ferche, *Așezări...*, fig. 114.

[8] Eadem, *Dacia,* N. S., 36, 1992, p. 158.

[9] Eadem, *Așezări...*, fig. 117-119; eadem, Materiale 10, 1973, p. 203–209.

[10] Eadem, *Așezări...*, fig. 123; eadem, SCIV, 18, 1967, 1, p. 127–133.

Cuptoare cu structură asemănătoare celor descoperite în locuinţele de la Dulceanca apar şi la distanţa de 102 km, în zona oraşului *Bucureşti* şi în împrejurimile sale. În aşezarea din strada Soldat-Ghivan[11], constituită numai din bordeie, cu o singură excepţie în care apare un cuptor în formă de turtă pe podea, cuptoarele sunt amenajate în blocuri de pământ aflate pe latura de nord şi colţul de nord-est. Bordeiul 14 are două cuptoare (ca bordeiul 13 de la Dulceanca II). *Cuptorul 1* scobit în bloc de pământ, lipit cu două laturi de perete şi având tavă şi vălătuci pe vatră şi *cuptorul 2*, săpat în peretele de est, având forma unei calote căptuşite cu un strat gros de lut ars la roşu. În aceeaşi aşezare, o excepţie o constituie cuptorul cu „horn" conservat în întregime şi săpat într-un bloc masiv de pământ, în colţul de nord-est, detaşat de perete. În mijlocul bolţii a fost înălţat un „horn" rotund, larg, care servea probabil ca un ochi de plită, pe care se putea pune o tavă rotundă, mare, pentru coptul pâinii[12]. Şi în acest cuptor apar vălătuci de lut.

Tot în zona oraşului Bucureşti, în aşezarea de la *Ciurel*[13], cuptoarele sunt săpate în blocuri de pământ, cruţate în colţul de nord-est, parţial ataşate de perete, cu vetrele în formă de potcoave, având interiorul căptuşit cu un strat de lut, pietrificat, de culoare alburie pe vatră, cu tăvi montate pe un schelet de şipci, ce suplinesc bolta. Rareori este folosit pietrişul pentru prepararea lutului de pe boltă sau în reparaţii. În cuptoarele de la Ciurel, alături de vălătucii din lut modelaţi cu mâna, sunt folosite aşa-zisele „păpuşi de calcar", care se află în stratul de loess din zonă şi au forma alungită, ca a vălătucilor.

Şi în alte aşezări din împrejurimile Bucureştiului, cuptoarele au o structură identică cu cele descrise mai sus. Apar bordeie cu două cuptoare (unul săpat în soclu de pământ, al doilea cuptorit în perete); bordeie cu un singur cuptor în soclu, sau numai cuptoare săpate în perete, în formă de calotă. Menţionăm aşezările de la Căţelu-Nou, Militari-Boja, Străuleşti, Măicăneşti şi Lunca, Băneasa-Sat şi multe altele[14].

La 107 km nord-est de Dulceanca, în aşezările situate în zona precolinară, la Băleni-Români şi Băleni Sârbi sunt documentate cuptoare lucrate în bloc de pământ şi bordeie cu două cuptoare, situaţie care se repetă la 119 km nord-est, în aşezarea de la Şirna.

Am citat mai sus doar câteva aşezări situate la distanţă mai mare de teritoriul cercetat de noi, ale căror locuinţe prezintă o identitate şi din punctul de vedere al structurii cuptoarelor. Descoperirile semnalate nu acoperă nici pe departe statistica aşezărilor identificate atât în ariile amintite, cât şi în spaţiile intermediare. Nu le putem integra însă în acest studiu restrâns în care ne-am propus să prezentăm structura cuptoarelor descoperite în aşezările din sud-vestul Munteniei, la Dulceanca.

[11] Suzana Dolinescu-Ferche şi Margareta Constantiniu, Dacia, N. S., 30, 1986, fig. 2.

[12] *Ibidem*, fig. 3/4.

[13] Suzana Dolinescu-Ferche, Dacia, N. S., 23, 1979, p. 179–230.

[14] *Cercetări Arheologice Bucureşti*, seria de volume publicate de Muzeul oraşului Bucureşti conţine toate rapoartele privind săpăturile efectuate în zona oraşului, precum şi studii dezvoltate privind cercetările bucureştene în ultimii treizeci de ani.

LES FOURS DE L'INTÉRIEUR DES HABITATIONS DE VIe SIÈCLE DE N.È. DU DULCEANCA

RÉSUMÉ

L'article présente les variantes des fours intérieurs appartenant aux huttes et aux habitations de surface du VIe siècle de notre ère, découvertes dans l'ensemble de Dulceanca.

On a groupé les fours d'après les particularités de leur construction, elle-même adaptée aux types et aux proportions de la maison.

Le premier groupe est représenté par les fours creusés dans un bloc de terre massif, dont la voûte est parfois surmontée d'un grand plateau rempli par des rouleaux d'argile.

Un autre groupe est constitué par les huttes ayant deux fours: un four aménagé dans un bloc de terre et un four secondaire, de forme ronde, creusé directement dans la paroi.

Quelques huttes ont un four unique dans la paroi.

Le four aménagé dans un socle bas, très large ou petit, appartient aux maisons de surface. En y ajoutant une bordure en terre glaise et un plateau, on reproduit le four en bloc massif de terre.

Un autre et dernier groupe est constitué par les petits fours ronds, aménagés directement sur le plancher des maisons de surface, par un squelette de verges formant une voûte, couverte d'une grosse couche de terre glaise.

Les types des fours découverts à Dulceanca se trouvent dans toute l'aire de l'habitat villageois du VIe siècle de la Valachie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Dulceanca I. La hutte n° 2 (1 le four aménagé dans un bloc massif de terre; 2 section longitudinale; 3 la position du four dans la hutte; 4 reconstitution). 5. La hutte n° 1 (5 le four; 6 section longitudinale; 7 reconstitution; 8 la position du four dans la hutte).

Fig. 2. Dulceanca II. La hutte n° 1 (1 le four en bloc de terre; 2 sa position dans la hutte; 3 section du four; 4–5 section transversale et longitudinale; 6 reconstitution).

Fig. 3. Dulceanca II. La hutte n° 3 (1 le four dans sa partie supérieure; 2 après l'écartement de la couche supérieure; 3 au niveau de l'âtre; 4 section longitudinale; 5 reconstitution).

Fig. 4. Dulceanca II. La hutte n° 4 (1 le four au niveau de l'âtre; 2 reconstitution; 3 section longitudinale). La hutte n° 11 (4 le four au niveau du plancher; 5 reconstitution; 6 section longitudinale).

Fig. 5. Dulceanca II. La hutte n° 17 (1 le four dans sa partie inférieure; 2 reconstitution; 3 section transversale). La hutte n° 6 (4 le four au niveau de l'âtre; 5 section longitudinale).

Fig. 6. Dulceanca II. La hutte n° 10 (1 le four dans sa partie inférieure; 2–3 section longitudinale et transversale; 4 reconstitution).

Fig. 7. Dulceanca II. La hutte n° 18 (1 le four après l'écartement de la couche supérieure; 2–3 section longitudinale et transversale; 4 reconstitution).

Fig. 8. Dulceanca II. La hutte n° 19 (1 le four après l'écartement du remplissage; 2 section longitudinale; 3 reconstitution).

Fig. 9. Dulceanca IV. La hutte n° 17 (1 le four dans sa partie supérieure; 2 section longitudinale; 3 le four dans sa partie inférieure; 4 section transversale; 5 la position du four dans la hutte.

Fig. 10. Dulceanca II. La hutte n° 7 avec deux fours (1 le four n° 1 dans sa partie inférieure; 2 section longitudinale; 3 reconstitution); 4 le four n° 2 au niveau de l'âtre; 5 section longitudinale; 6 la position des deux fours dans la hutte.

Fig. 11. Dulceanca II. La hutte n° 13 avec deux fours (1 le four n° 1 après l'écartement du remplissage; 2 la section longitudinale; 3 la position des fours dans la hutte; 4 section transversale).

Fig. 12. Dulceanca II. La hutte n° 2 (1 le four au niveau de l'âtre); 2 la position du four dans la hutte; 3–4 section longitudinale et transversale). La hutte n° 5 (5 le four au niveau de l'âtre; 6–7 section longitudinale et transversale; 8 la position du four dans la hutte).

Fig. 13. Dulceanca I. La hutte n° 3 (1 le four; 2 section longitudinale; 3 la position du four dans la hutte). Dulceanca II. La hutte n° 8 (4 le four après l'écartement du remplissage; 5 la position du four dans la hutte; 6 reconstitution).

Fig. 14. Dulceanca IV. L'habitation de surface n° 1 (1 le four après l'écartement du remplissage supérieur; 2 section longitudinale; 3 reconstitution).

Fig. 15. Dulceanca IV. L'habitation de surface n° 4 (1 le four après l'écartement du remplissage; 2 section longitudinale). L'habitation de surface n° 7 (3 le four après l'écartement du remplissage; 4 section longitudinale).

Fig. 16. Dulceanca IV. L'habitation de surface n° 20 (1 le four après le dégagement; 2 section longitudinale). L'habitation de surface n° 11 (3 le four après l'écartement du remplissage; 4 section longitudinale).

Fig. 17. Dulceanca IV. L'habitation de surface n° 14 (1 le four après le dégagement; 2 section longitudinale; 3 reconstitution).

Fig. 18. Dulceanca I. L'habitation de surface n° 10 (1 le four après le dégagement; 2–3 section transversale et longitudinale). Dulceanca IV. La maison de surface n° 5 (4 le four après l'écartement du remplissage; 5 section longitudinale). Dulceanca I. L'habitation de surface n° 1 (6–8 le four et les sections transversale et longitudinale).

Fig. 19. Dulceanca I. L'habitation de surface n° 3 (1–3 le four et les section transversale et longitudinale). L'habitation de surface n° 9 (4–6 le four à sa partie supérieure après le dégagement et la section transversale).

Fig. 20. Dulceanca II. Le grand plateau en argile du type déposé sur les fours aménagés en bloc massif; 2–6 différentes formes de rouleaux en argile.

GARNIZOANA ROMANĂ DE LA CASTRA TRAIANA

de R. AVRAM şi D. AVASILOAIEI

În anul 1994, în cursul campaniei de cercetări arheologice efectuate de Muzeul Militar Naţional, în colaborare cu Institutul de Arheologie din Bucureşti [1], în castrul roman de la Dăeşti-Sânbotin, judeţul Vâlcea (*Castra Traiana*) [2], a apărut o nouă mărturie epigrafică, a cărei prezentare va face obiectul prezentului material.

Astfel, în una dintre casetele practicate în interiorul castrului de la Dăeşti-Sânbotin, s-a descoperit o cărămidă fragmentară, cu ştampila: *C(ohors) His(panorum)*. Lipseşte cartuşul. Litere înalte de: 1,9–3 cm (fig. 1–3), realizate prin tehnica impresiunii în pasta cărămizii (în adâncime) [3].

Tipul de cărămidă ştampilată, descoperit pentru prima dată în acest an în castrul de la Dăeşti-Sânbotin, se referă la un corp de trupă, *cohors I Hispanorum*, care a mai fost semnalat printre trupele participante la războaiele dacice ale lui Traian. După cum este cunoscut, în Dacia şi-au avut garnizoana mai multe cohorte hispanice [4]: *cohors I Flavia Ulpia Hispanorum civium Romanorum milliaria equitata, cohors I Hispanorum pia fidelis* (ambele în Dacia Porolissensis) şi *cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata* (în Dacia Inferior). Din studiul informaţiilor referitoare la istoria militară a Daciei, descoperirea făcută de noi, în 1994, se referă la *cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata.*

Această unitate se afla la 14 august 99 [5] în Moesia Inferior. De aici trimite detaşamente în zonele vecine, precum şi la nordul Dunării. Se crede că a fost adusă din Macedonia (Stobi), în provincia de la sudul Dunării, probabil în vederea războiului cu dacii.

În 105, elemente ale acestei unităţi sunt atestate la nordul Dunării („*trans Danuvium in expeditionem*"), în garnizoană la Piroboridava („*Piroboridavae in*

[1] Din colectivul de cercetare au făcut parte Gh. Poenaru-Bordea, R. Avram, E. Nicolae, L. Amon, D. Avasiloaiei, M. Blaskö.

[2] Până acum, relativ la castrul de la Dăeşti-Sânbotin (*Castra Traiana*), au fost elaborate următoarele lucrări de sinteză, referate şi unele comunicări inedite: OR [4], p. 271; Cr. M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior,* Bucureşti, 1983, p. 91–92, notele 149–155, p. 139; Idem, *Fortificaţiile romane din Dacia Inferior,* Craiova, 1986, p. 43–46, notele 189–193, p. 116; D. Tudor, H. Nubar, P. Purcărescu, Materiale, 9, 1970, p. 245–250; Cr. M. Vlădescu, Gh. Poenaru-Bordea, Materiale, 17/2, 1992, p. 223–229; C. Andonie, R. Avram, R. Băjenaru, *65 de ani de arheologie militară* (album), Bucureşti, 1994, p. 62–63.

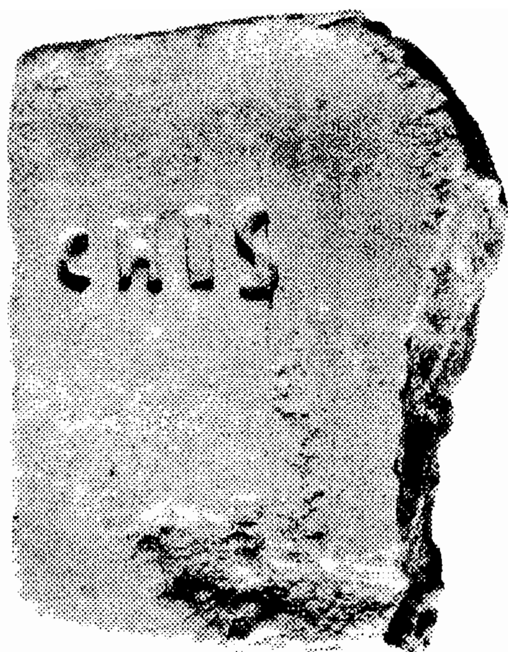
[3] Acelaşi tip de imprimare în adâncime este caracteristic şi pentru alte ştampile, aflate în colecţia Muzeului Militar Naţional, reprezentând unele corpuri de trupe din Dacia (*ala Siliana, cohors I Vindelicorum, cohors III Delmatarum, numerus Surorum sagittariorum).*

[4] M. Zahariade, SMMIM, 10, 1977, p. 62–67 şi 11, 1978, p. 148–150.

[5] CIL, XVI, 44.

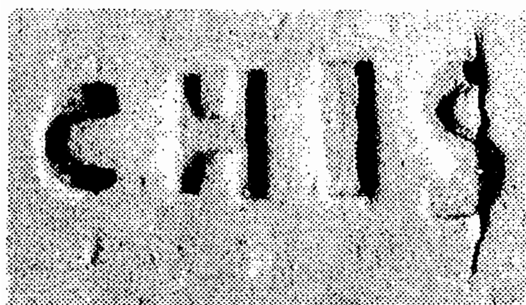
S C I V A, tomul 46, nr. 2, Bucureşti, aprilie – iunie 1995, p. 193–195.

praesidio"), iar un alt detaşament e semnalat la Buridava („*Buridavae in vexillatione*")[6]. Existenţa acestei vexilaţii poate fi corelată cu descoperirea, la Arutela (Bivolari, jud. Olt), a unei plăcuţe de argint, ruptă în trei bucăţi şi având scrisul punctat, care vorbeşte despre *Valerius Valerianus, eq(ues) lib(rarius) c(o)hor(tis) I His(panorum)*[7], precum şi cu unele descoperiri de materiale tegulare la Angustia (Breţcu, jud. Covasna)[8].

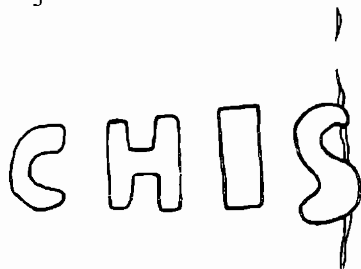

1

Fig. 1–3. Ştampilă pe cărămidă, din castrul de la Dăeşti-Sânbotin (*Castra Traiana*), jud. Vâlcea (1–2 foto I. Osmulikevici; 3 desen O. Enache).

2

3

[6] Este vorba despre cunoscutul papirus Hunt (R. O. Fink, JRS, 48, 1958, p. 102–116; R. Syme, JRS, 49, 1959, p. 26–33); vezi în această privinţă *Izvoarele istoriei vechi a României*. Bucureşti, 1964, p. 468–469.

[7] CIL, III, 12602; IDR, II, 582.

[8] IDR; III/4, p. 271; M. Zahariade, SMMIM, 11, 1978, p. 148–149.

Având în vedere stadiul actual al cercetărilor şi informaţiile referitoare la această cohortă, care făcea parte (în perioada primului război dacic al lui Traian) din armata Moesiei Inferior[9], trimiţând vexillaţii în estul Olteniei, în 105 la Buridava[10], considerăm a fi posibil ca una sau mai multe astfel de vexilaţii să fi participat, în aceeaşi perioadă, la construirea castrului de la Dăeşti-Sânbotin. Ne exprimăm această opinie şi datorită faptului că observaţiile stratigrafice, culese în cele nouă campanii de săpături în acest castru[11], indică două importante momente din istoricul construcţiei sale.

Primul castru, construit în timpul împăratului Traian, avea incinta din pământ şi două şanţuri de apărare. Reprezenta probabil punctul cel mai îndepărtat al înaintării romane pe valea Oltului, în timpul primului război dacic; astfel prezenţa unui corp de trupă în acest loc nu ni se pare a fi imposibilă. De altfel, prin descoperirea acestei cărămizi ştampilate în castrul de campanie, ne alăturăm şi noi acelor opinii privind datarea papirului Hunt în anii 105–106.

În ceea ce priveşte staţionarea acestei unităţi, printr-o vexilaţie (sau mai multe), după constituirea provinciei Dacia Inferior, în acest castru, ne exprimăm opinia posibilităţii menţinerii lor, având în vedere şi existenţa, la Arutela şi Angustia, a unor astfel de trupe[12]. Interesul romanilor faţă de acest castru e dovedit şi de refacerea lui în piatră, în prima jumătate a secolului al II-lea, la aceasta putând participa şi un detaşament din *cohors I Hispanorum quingenaria equitata*.

LA GARNISON ROMAINE DE CASTRA TRAIANA

RÉSUMÉ

En 1994, à l'occasion des recherches archéologiques pratiquées dans le camp romain Dăeşti-Sânbotin, dép. Vâlcea, on a découvert une brique romaine à l'estampille: C(ohors) His(panorum).

Du point de vue typologique, l'estampille à été réalisée par impression en profondeur. Dimension des lettres: 1,9–3 cm; sans cartouche.

Une analyse pousée des informations nous conduit à penser que cette découverte se réfère à la *Cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata*.

LÉGENDE DES FIGURES

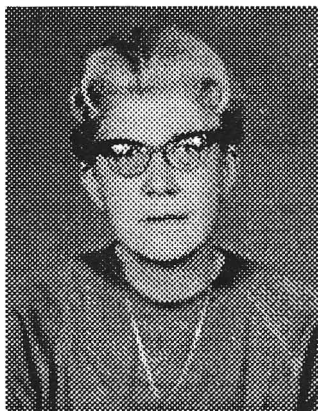
Fig. 1–3. Estampille militaire sur une brique romaine découverte dans le camp romain Dăeşti-Sânbotin (*Castra-Traiana*), dép. Vâlcea (1–2 photo: I. Osmulikevici; 3 dessin: O. Enache).

[9] Cr. M. Vlădescu, *Armata...*, p. 35.

[10] *Ibidem*.

[11] Muzeul Militar Naţional, în colaborare cu Institutul de Arheologie din Bucureşti şi Muzeul Judeţean Vâlcea, a efectuat, între 1981–1985, 1990–1992 şi 1994, cercetări arheologice în castrul de la Dăeşti-Sânbotin, jud. Vâlcea.

[12] Această trupă este menţionată în armata Daciei Inferior de diplomele din 22 martie 129 (CIL, XVI, 75 = IDR, I, 10) şi 13 decembrie 140 (IDR, I, 13).

ANA SUZANA DIMITRIU
(11 IX 1911 – 11 III 1992)

Au trecut deja trei ani de când a plecat dintre noi. În tot acest răstimp nu a apărut nici măcar un rând care să-i anunțe dispariția sau care să evoce pe omul și savantul Ana Suzana Dimitriu. O voi face eu, deși mai potrivit mi s-ar fi părut să o facă cei cu care a lucrat o viață, cărora le-a fost colegă și, poate, chiar prietenă. Dar pentru că a fost prima mea profesoară în arheologia greacă, pentru că m-a învățat să lucrez meticulos și onest într-o meserie în care, din păcate, orice greșeală este ireversibilă și multe, prea multe afirmații sunt incontrolabile, pentru că – și nu în cele din urmă – mi-a insuflat dragostea pentru Histria, consider că îi sunt datoare măcar acest lucru.

Am cunoscut-o pe Ana Suzana Dimitriu în 1965, primul meu an de practică arheologică pe șantierul Histria. Născută în 1911, se apropia în acel moment de ultimii ani ai carierei sale.

A văzut lumina zilei la Galați, dar studiile secundare și superioare le-a urmat la București, unde, în anul 1933, devine doctor în filozofie. Beneficiind de o bursă Humboldt își continuă specializarea la Berlin (1936 – 1941) și obține titlul de doctor în istorie cu o lucrare despre arta miceniană. Întoarsă în țară în plin război, lucrează, inițial, ca profesor secundar (1943 – 1948), iar apoi ca numismat la Cabinetul Numismatic al Academiei Române. Din 1950 devine membră a Institutului de Arheologie din București, unde a muncit cu seriozitate, competență și devoțiune timp de 22 de ani. Până în momentul pensionării (1972) a efectuat săpături arheologice la Histria, fiind pentru noi toți un exemplu de disciplină și rigurozitate științifică.

S C I V A, tomul 46, nr. 2, București, aprilie – iunie 1995, p. 197–198.

Nu am de gând să prezint în această evocare o listă cu mulţimea lucrărilor ce-i aparţin şi care reprezintă rodul unei vieţi dedicate exclusiv ştiinţei. Orice specialist în istoria şi arheologia greacă le cunoaşte. Aş aminti doar că valoarea lor a fost recunoscută prin cele două prestigioase premii care i s-au decernat, şi anume Premiul Gustave Mendel al Academiei de Inscripţii şi Arte Frumoase din Paris (1967) şi Premiul Vasile Pârvan al Academiei Române (1968). În schimb, aş vrea să spun câteva cuvinte despre omul Suzana Dimitriu, aparent format din contraste.

Primind o educaţie extrem de severă – tatăl militar de carieră, mama profesoară de matematică – părea o persoană rece şi distantă, foarte reţinută în relaţiile cu oamenii. Dar sub acest văl se ascundea o fiinţă timidă, dar caldă şi veselă, căreia îi plăcea să-şi tachineze prietenii, scriindu-le epigrame, întinzându-le, însă, întotdeauna, o mână, când erau la necaz.

Extrem de corectă, ura înşelăciunea, dar s-a lăsat, deseori, înşelată, pentru că credea în sinceritatea oamenilor şi, mai ales, a prietenilor. Din păcate, prieteni adevăraţi sunt puţini pe lumea aceasta, astfel că Suzana Dimitriu a sfârşit prin a se închide în sine, îndepărtându-se tot mai mult de cei care o răniseră, tăind cu bună ştiinţă toate punţile ce o legau de cea mai mare parte a vieţii şi încercând să găsească noi sensuri existenţei sale. Acest lucru s-a întâmplat la câţiva ani după pensionare.

Puţini dintre cei care au cunoscut-o ştiu cum şi-a petrecut ultimii ani din viaţă. A început prin a face excursii prin ţară, în locuri pe care şi le dorea să le vadă încă din tinereţe. A aranjat biblioteca Mânăstirii Suzana, a făcut un pelerinaj la Mormântul Sfânt.

Când povara anilor a început să fie tot mai grea, s-a hotărât să părăsească definitiv Bucureştii retrăgându-se la Mânăstirea Ţigăneşti, la o măicuţă pe care o cunoscuse, întâmplător, de un Paşte. Soarta a vrut ca ultimii ani de viaţă să şi-i petreacă alături de maica Luciana, fiica poştaşului din Istria! A închis ochii în ziua de 11 martie 1992.

Nu a vrut ferpare, nu a vrut necrologuri. A murit cu aceeaşi discreţie şi modestie cu care a trăit.

Catrinel Domăneanţu

GABRIELLA BORDENACHE

În martie 1993, cu prilejul unui colocviu la Roma, am reîntâlnit-o după 23 de ani pe Gabriella Bordenache. Părăsise ţara în 1970. Deprinsesem cu ea *abc*-ul cercetării artei antice. Era în perioada 1964–1970. Chinuită de probleme familiale, ameninţată a fi scoasă în stradă din apartamentul pe care îl ocupase în Bucureşti dintotdeauna, avea totuşi puterea ca în fiecare zi, cu punctualitate, să lase toate aceste amărăciuni la uşa Institutului şi să se concentreze asupra muncii sale. Aş zice că principalul ei resort era pasiunea pentru meserie. Dăruită total, a reuşit ca într-un timp relativ scurt de activitate să fundamenteze o disciplină nedezvoltată până la ea în România.

Născută la Roma, într-o familie burgheză conservatoare, formată la profesorul G. E. Rizzo şi la Şcoala Italiană de la Atena, decide în 1935 să se căsătorească cu arhitectul Richard Bordenache şi să-l urmeze în ţara lui. Este prima ruptură importantă în viaţa sa, pusă sub semnul unor multiple fracturi, toate dureroase. Familia ei reacţionează prost, iar autorităţile italiene pecetluiesc, cu un gest pe care şi-l va aminti cu durere şi 30 de ani mai târziu, această hotărâre – îi rup actele de identitate. Instalată în România, îşi creează aici o nouă patrie pe care o îmblânzeşte cu prieteni dintre care îi vom aminti pe D. M. Pippidi, Mihai Berza, Emil Condurachi şi arhitectul Lupu, a cărui soţie era şi ea italiancă. Aduce pe lume doi copii – pe Pimsi şi Marina – şi apoi îşi reia activitatea ştiinţifică. Vorbind o limbă română cântată, presărată de cuvinte italiene ce făceau deliciul celor ce o ascultau, cu dificultăţi de a scrie româneşte, în câţiva ani numai, ea aduce o contribuţie esenţială la progresul arheologiei româneşti. O serie de studii preliminare în vederea unei sinteze asupra artei antice a Moesiei Inferioare, care din păcate nu a mai ajuns să fie scrisă, cum ar fi: „Copii romane ale stilului sever în colecţiile MNA", „Activitatea constructivă la Tomis în sec. II e. n.", „Antichităţi greceşti şi romane în Muzeul

din Mangalia", „Histria în lumina materialului său sculptural", „Triada eleusină la Tomis", „Studii asupra tezaurului de sculpturi de la Tomis", „Teme şi motive în plastica funerară din Moesia Inferior", încheagă deja o imagine de ansamblu asupra artei de la Dunărea de Jos. Ideea de bază pe care o avea asupra acestei arte este că substratul grecesc era suficient de puternic în această regiune pentru a conferi un aspect particular artei provinciale romane. La sfârşitul anilor 1960 formulează proiectul unui catalog al MNA, compus din trei volume, din care nu apucă să realizeze decât unul, cel care cuprinde plastica de cult şi votivă. Are un rol activ în organizarea celor două mari expoziţii „Romanii în România" de la Köln şi Roma, însoţite de importante cataloage. Membră a colectivului Histria, publică toate piesele de sculptură apărute în cursul cercetărilor. Are o respingere totală a amatorismului şi cere un nivel înalt în studiul monumentelor de artă, cercetare care impune o specializare deosebită.

În 1970, ca urmare a unei boli şi a unor mari decepţii, decide să nu se mai întoarcă în ţară. Este a doua mare fractură din viaţa sa. Va urma o perioadă de derută, o regăsire dificilă cu Italia, încercarea de-a continua lucrările din ţară, încercare care se arată imposibilă, şi, în sfârşit, regăsirea unui echilibru care conduce la lucrări splendide precum corpusul cistelor prenestine sau al bijuteriilor antice din colecţia Castellani. Dar viaţa o va lovi din nou în chipul cel mai sinistru posibil. Fiul ei, Pimsi, arhitect de mare talent, stabilit în Germania, e ucis fulgerător de o leucemie. Toate resorturile ei sunt rupte. Scrisorile pe care le-am primit atunci de la ea păreau a arăta că nu mai putea să-şi găsească nici un refugiu. Şi totuşi, din nou, meseria este cea care o salvează. Reîncepe încet să lucreze şi să-şi redobândească o oarecare stabilitate înecată în tristeţe. Spuneam la începutul acestor rânduri că am revăzut-o în 1993 la Roma. Mi-era frică de această reîntâlnire peste ani. Deşi prin scrisori, nici ele prea dese, nu înceta să mă încurajeze în anii de izolare totală pe care i-am parcurs, de astă dată urma să confrunt imaginea ce îmi rămăsese cu 23 de ani în urmă cu cea a unui om trecut prin atâtea suferinţe. Bucuria a fost imensă când am regăsit acea siluetă micuţă, gracilă, cu faţa măslinie de meridională, cu ochii mari, negri şi severi, cu uşorul sarcasm cu care îşi pipera conversaţia. Regăsirea a fost formidabilă. Am discutat de toate, dar mai ales probleme de meserie. Era tot atât de pasionată, tot atât de competentă, cu o excelentă memorie a materialului sculptural de la noi. Ne-am regăsit pe aceeaşi lungime de undă. Am obţinut promisiunea să colaboreze la revista Dacia. Mi-a arătat fotografia unei teracote de la Tomis pe care cu bucurie ar publica-o. Am făcut proiecte. Era toată numai entuziasm. M-am întors la Bucureşti fericită. Curând mi-a venit vestea de la Roma că a fost internată în spital cu o formă galopantă de cancer. În scurt timp a dispărut. Gabriella Bordenache ne-a dat lecţia gravităţii vieţii, a salvării prin seriozitate şi pasiune, a faptelor esenţiale, a eliminării din viaţa noastră a derizoriului.

Maria Alexandrescu Vianu

ABREVIERI

AA	Archäologisch Anzeiger, Berlin
AEM	Archäologisch-Epigraphische Mittheilungen, Viena
AJA	American Journal of Archaeology, Boston
ArhSbornikErm	Arheologičesskij Sbornik, Gos. Ermitaž, Petersburg/Leningrad
AthenMitt	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilungen, Berlin
BCH	Bulletin de correspondence hellénique, Paris
BerRKG	Bericht der Römisch-Germanische Komission, Frankfurt/Main
BIAB	Bulletin de l'Institut archéologique bulgare, Sofia
BSA	Annual of British School at Athens, Londra
CercetArhMIRSR	Cercetări arheologice (Muzeul Național de Istorie) București
CercetIstIași	Cercetări istorice, Iași
CIG	*Corpus Inscriptionum Graecarum,* Berlin
CIL	*Corpus Inscriptionum Latinarum,* Berlin
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București
Dacia, N. S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
GRBS	Greek, Roman and Byzantine Studies, Cambridge, Moss.
IDR	*Inscripțiile Daciei Romane,* București
IG	*Inscriptiones Graecae,* Berlin
IGB	*Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae,* Sofia
IGRRP	*Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes,* Paris
IOSPE	*Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini,* Petersburg, 1914
JÖAI	Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Instituts, Viena
JRS	Journal of Roman Studies, Londra
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București
OR[4]	D. Tudor, *Oltenia romană,* București, 1978
PBF	Prähistorische Bronzefunde Europas, München
Ra	Revue archéologique, Paris
REG	Revue des études grecques, Paris
RevPhil	Revue philologique, Paris
SA	Sovetskaja arheologija, Moscova
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București
SEG	*Supplementum epigraphicum graecum,* Leida
SGDI	*Sammlung der grichischen Dialekt-Inschriften,* Göttingen
SGE	Soobščenija gosudarstvenogo Ermitaža, Leningrad-Sankt Petersburg
SMMIMc	Studii și materiale de muzeografie și istorie militară, București
StCl	Studii clasice, București

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
- SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- SERIA ARTĂ PLASTICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA
- SÉRIE BEAUX-ARTS
THRACO-DACICA
STUDII ŞI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à: RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, Sector 1, P. O. Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 5103; 401-222 4126, Bucureşti, România; ORION INTERNATIONAL S.R.L., Şos. Olteniţei 35-37, Sect. 4, P.O. Box 61-170, Fax 401-312 2425; 401-634 7145, Tel. 401-634 6345, Bucureşti, România

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, 12076117, tel. 4103200,
P.O. Box 5-42 Bucureşti, România

LUCRĂRI APĂRUTE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

V. MIHĂILESCU-BÎRLIBA, **La monnaie romaine chez les Daces orientaux**, 1980, 321 p.

I. I. RUSSU, **Daco-geţii în Imperiul roman şi în Byzantium**, 1980, 116 p.

D. BERCIU, **Buridava dacică**, 1981, 289 p.

ALEXANDRU SUCEVEANU, **Histria**, VI, 1982, 236 p.

MIRCEA D. MATEI, EMIL I. EMANDI, **Habitatul medieval rural din Valea Moldovei şi din bazinul Şomuzului Mare**, 1982, 195 p.

D. M. PIPPIDI, **Inscripţiile din Scythia Minor**, I, 1984, 544 p.

MIHAI SÂMPETRU, **Tropaeum Traiani, II, Monumentele romane**, 1984, 198 p.

I. T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni**, 1984, 184 p.

DAN GH. TEODOR, **Civilizaţia romană la est de Carpaţi în secolele V–VII e.n. Aşezarea de la Botoşana–Suceava**, 1984, 182 p.

N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeş (1200–1460). Asupra începuturilor Ţării Româneşti**, 1984, 170 p.

GH. BICHIR, **Geto-dacii din Muntenia**, 1984, 188 p.

C. PREDA, **Geto-dacii din Bazinul Oltului inferior. Dava de la Sprâncenata**, 1986, 200 p.

EUGEN COMŞA, **Neoliticul pe teritoriul României. Consideraţii**, 1987, 198 p.

IORGU STOIAN, **Inscripţiile din Scythia Minor**, II, 1987, 436 p.

MIHAIL ZAHARIADE, **Moesia Secunda, Scythia şi Notitia Dignitatum**, 1988, 200 p.

D. M. PIPPIDI, **Studii de istorie şi epigrafie**, 1988, 280 p.

D. M. MATEI, **Istoria oraşului medieval Suceava până la jumătatea secolului al XVI-lea**, 1989, 222 p.

CONSTANTIN C. PETOLESCU, **Decebal, regele dacilor**, 1990, 100 p.

ALEXANDRU PĂUNESCU, **Ripiceni–Izvor. Paleolitic şi mezolitic. Studiu monografic**, 1992, 228 p.

M. MACREA, N. GUDEA, I. MOŢU, **Praetorium. Castrul şi aşezarea romană de la Mehadia**, 1993, 214 p.

ALEXANDRU SUCEVEANU, **Alexandru cel Mare**, 1993, 340 p., 1200 lei.

ISSN 1220–4781

S C I V A, tomul 46 nr. 2, Bucureşti, aprilie – iunie 1995, p. 91–201

Lei 1500

A C A D E M I A   R O M Â N Ă

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

În țară, revista se poate procura prin poștă, numai pe bază de abonament la: RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P. O. Box 33–57, Fax 401–222 6407, Tel. 401–618 5103; 401–222 4126, București, România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35–37, Sect. 4, P.O. Box 61–170, Fax 401–312 2425; 401–634 7145, Tel. 401–634 6345, București, România; AMCO PRESS S.R.L, Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P.O. Box 57–88, Fax 401–312 5109, Tel. 401–643 9390; 401–312 5109, București, România

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa: str. Henri Coandă 11, 71119, București.

APARE DE 4 ORI PE AN